

DÉMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

20. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1977

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

EMBER GYÓZŐ, HUSZÁR ISTVÁN, KISS ALBERT, KLINGER ANDRÁS,
KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI KÁROLY,
SCHULTHEISZ EMIL,
SZABADY EGON főszerkesztő,
SZIGETI ISTVÁN, TAMÁSY JÓZSEF, TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Главный редактор: Д-р Эгон Сабади
Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие
по продаже книг и журналов. Будапешт 62, п/я 149.

ISSN 8211—8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*
Editorial Office: Budapest, V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 4.40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A Szovjetunió népesedési trendjei az elmúlt hat évtizedben ...	389
<i>Dr. Szabady Egon</i> : A Világ Népesedési Akcióterv alapelvei és az európai szocialista országok népesedési politikája	395
<i>Dr. Klinger András</i> : A szervező bevezetője „Az abortusz demográfiai vonatkozásai” című ülésen	406
<i>Szabady Balázs</i> : A termékenység területi különbségeinek és változásainak okai	413

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Szabady Egon</i> : A magyar társadalom az ezredfordulón ...	468
--	-----

FIGYELŐ

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1977. évi mexikói Népeségi Kongresszusa	472
Hírek	475
A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei	481

IRODALOM

KÖNYVEK

<i>Biraben, N.</i> : Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1—2. (Az emberek és a pestis Franciaországban, az európai országokban és a Földközi-tenger mentén. I—II. köt.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. és 416 p. (D. D.)	485
<i>Chesnais, J.-C.</i> : Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales. (Az erőszak alkalmazásából származó halálozások alakulása Franciaországban 1826 óta. Nemzetközi összehasonlítások.) I. N. E. D. Paris, 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.) (V. E.)	486
Demograficszeszkie aszpektü zanjatoszti. (A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai.) (Szerk. D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Izd. Sztatisztika. 123. p. (Narodonaszelenie.) (H. I.)	488
<i>Hofsten, E.</i> : Demography and development. (Demográfia és fejlődés.) Stockholm, 1977. Almqvist and Wiksell Intern. 156 p. (H. L.)	490
<i>Keck, A.—Redetzky, H.—Thiele, H.—Winter, K.</i> : Grundlagen der Demog-	

- raphie. (A demográfia alapjai.) Berlin, 1976. Volk u. Gesundheit. 278 p. (P. M.) 491
- Minkov, M.: Naszelenie i osnovni szocialni sztrukturi. (Néesség és alapvető társadalmi struktúrák.) C. Sz. Szofija, 1976. 443 p. (K. T.) ... 493
- Trebici, V.: Romania's population and demographic trends. (Románia népessége és demográfiai trendjei.) Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House. 138 p. (T. J.) 494

FOLYÓIRATCIKKEK

- Bodart, P.—Duchene, J.—Willems, P.—Wunsch, G.: Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Vándorlás és népesedéspolitikai. Szimulációs modellek néhány eredménye.) — Population et Famille. 1977. No. 40. (1) 77—96. p. (B. K.) 496
- Bongaarts, J.: A dynamic model of the reproductive process. (A reprodukciós folyamat egy dinamikus modellje.) — Population Studies. 1977. No. 1. 59—73. p. (Sz. B.) 498
- Caldwell, J. C.: Toward a restatement of demographic transition theory. (A demográfiai átmenet elmélet újramegfogalmazása felé.) — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 321—366. p. (A. R.) 499
- Frohardt-Lane, E. A.—Landis, J. R.—Bruvold, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. (A preferenciák mérésének egy új módszere a demográfiai vizsgálatokban.) — Demography. 1977. No. 1. 97—102. p. (Sz. B.) 500
- Garlot, E.: Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINF” d'échange de l'information démographique. (A Bukaresti Konferencia folytatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINF-program.) — Population. 1977. No. 3. 659—671. p. (Sz. K.-né) 501
- Fertility, aspirations and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. (Termékenység, aspirációk és erőforrások: szimpózium az Easterlin-féle hipotézisről.) — Population and Development Review. 1976. No. 3—4. 411—477. p. (A. R.) 504
- Henry, L.—Gutierrez, H.: Qualité des prévisions démographiques a court terme. Etude de l'extrapolation de la population totales des départements et villes de France, 1821—1975. (A rövidtávú demográfiai előrebecslések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépességének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.) — Population. 1977. No. 3. 625—647. p. (B. K.) 506
- Hoffman, S.: Marital instability and the economic status of women. (A házasság instabilitása és a nők gazdasági helyzete.) — Demography. 1977. No. 1. 67—76. p. (Cs. M.) 507
- Knodel, J.: Family limitation and the fertility transition: Evidence from age patterns of fertility in Europe and Asia. (Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és ázsiai termékenység korstruktúráinak bizonyítékai.) — Population Studies. 1977. No. 2. 219—249. p. (D. D.) 508
- Page, H. J.—Wunsch, G.: Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables. (A szülők továbbélésére vonatkozó adatok: Ledermann halandósági táblatípusai alkalmazásának néhány eredménye.) — Population Studies. 1976. No. 1. 59—76. p. (V. E.) 510
- Weller, R. H.: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. (A feleség foglalkoztatottsága és a kumulált családnagyság az Egyesült Államokban 1970-ben és 1960-ban.) — Demography. 1977. No. 1. 43—65. p. (Sz. B.) 514

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	517
Demography	517
Notas de Poblacion	518
Population	518
Population et Famille	519
Population Studies	519
Stanovnistvo	520

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

- Тенденции в развитии народонаселения СССР за прошедшие шесть десятилетий 389
- Д-р Эгон Сабади*: Основные принципы Всемирного плана действия в области народонаселения и политика народонаселения европейских социалистических стран 395
- Д-р Анбрад Клингер*: Вступительные слова организатора на сессии по теме «Демографические аспекты абортов» 406
- Балаж Сабади*: Причины региональных различий и изменений плодovitости 413

СООБЩЕНИЯ

- Д-р Эгон Сабади*: Венгерское общество на рубеже II и III тысячелетий 468

ОБОЗРЕНИЯ

- Генеральная конференция Международного союза по научным исследованиям народонаселения, г. Мексика, 1977 г 472
- Известия 475
- Сообщения Исследовательского института по демографии 481

ЛИТЕРАТУРА

КНИГИ

- Бирабен, Н.*: Люди и чума во Франции и в европейских и средиземноморских странах. Т. 1—2. Париж—Гаага 1975—1976. Мутон. 455 р. и 416 р. (*Д. Д.*) 485
- Шенэ, Ж. С.*: Насильственные смерти во Франции с 1826 г. Международные сопоставления. И. Н. Е. Д. Париж. 1976. 346 р. (Траво э Докюмен. № 75.) (*Э. В.*) 486
- Демографические аспекты занятости. (Ред.: Д. И. Валентей) Москва, 1975. Изд. «Статистика». 123 р. (Народонаселение.) (*И. Г.*).... 488
- Гофстен, Э.*: Демография и развитие. Стокгольм. 1977. Алмквист энд Викселл Интерн. 156 р. (*Л. Г.*) 490

- Кек, А.—Редетци, Г.—Тиле, Г.—Винтер, К.:* Основы демографии. Берлин, 1976. Фольк унд Гезундгейт. 278 р. (*М. П.*)..... 491
- Мицков, М.:* Население и основные социальные структуры. Ц.С.У. София, 1976. 443 р. (*Т. К.*) 493
- Требиц, В.:* Население и демографические тенденции Румынии. Бухарест, 1976. Меридиен Паблшинг Гауз. 138 р. (*И. Т.*)..... 494

ЖУРНАЛЬНЫЕ СТАТЬИ

- Бодар, П.—Дюшен, Ж.—Виллемс, П. Вунци, Г.:* Миграции и политика народонаселения. Некоторые результаты моделей симуляции. — Полюласион э Фамиль. 1977. № 40. (1) 77—96. р. (*К. Б.*)..... 496
- Бонгаартс, Дж.:* Динамическая модель процесса воспроизводства. — Полюлейшн Стадис. 1977. № 1. 59—73. р. (*Б. С.*)..... 498
- Кальдуелл, Дж. С.:* К переформулированию теории демографической перемены. — Полюлейшн энд Дивелопмент Ривю. 1976. № 3—4. 321—366. р. (*Р. А.*) 499
- Фрогардт-Лэйн, Э. А.—Ландис, Дж. Р.—Брувольд, В. Г.:* Новая техника измерения предпочтений в демографических исследованиях. — Демографи. 1977. № 1. 97—102. р. (*Б. С.*) 500
- Гарло, Э.:* Продолжение бухарестской конференции. Программа «ПОПИИФ» по обмену демографической информации. — Полюласион. 1977. № 3. 659—671. р. (*з-жа К. С.*) 501
- Плодовитость, стремления и ресурсы: симпозиум о гипотезе Истерлина.* — Полюлейшн энд Дивелопмент Ривю. 1976. № 3—4. 411—477. р. (*Р. А.*) 504
- Анри, Л.—Гютиерре, Г.:* Качество демографических прогнозов на короткий период. Исследование путем экстраполяции общего населения областей и городов в Франции, 1821—1975 гг. — Полюласион. 1977. № 3. 625—647. р. (*К. Б.*) 506
- Гоффман, С.:* Неустойчивость браков и экономическое положение женщин. — Демографи. 1977. № 1. 67—76. р. (*М. Ч.*) 507
- Кнодел, Дж.:* Ограничение величины семьи и изменение плодовитости: доказательства возрастных структур плодовитости в Европе и Азии. — Полюлейшн Стадис. 1977. № 2. 219—249. р. (*Д. Д.*)... 508
- Пэйдж, Г. Дж.—Вунци, Г.:* Данные о дожитии родителей: некоторые результаты применения модельных таблиц смертности Ледерманна. — Полюлейшн Стадис. 1976. № 1. 59—76. р. (*Э. В.*).../ 510
- Уеллер, Р. Г.:* Занятость жены и сводная величина семьи в США, 1970 и 1960 гг. — Демографи. 1977. № 1. 43—65. р. (*Б. С.*)..... 514

ОБЗОР ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЖУРНАЛОВ

Демографии	517
Демографи	517
Нотас дэ Поблацион	518
Полюласион	518
Полюласион э Фамиль	519
Полюлейшн Стадис	519
Становниство	520

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЙ СЛЕДУЮТ
РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Population Trends of the USSR in the Last Six Decades	389
<i>Dr. Egon Szabady</i> : Basic Principles of the World Population Plan of Action and Population Policy of the European Socialist Countries	395
<i>Dr. András Klinger</i> : Introduction of the Organizer at the Session on the „Demographic Aspects of Abortion”	406
<i>Balázs Szabady</i> : Reasons for the Regional Differences and Changes in Fertility	413

ARTICLES

<i>Dr. Egon Szabady</i> : The Hungarian Society at the Turn of the Millenary	468
--	-----

CHRONICLE

1977 General Conference of the International Union for the Scientific Study of Population, Mexico City	472
News	475
Publications of the Demographic Research Institute	481

REVIEWS

BOOKS

<i>Biraben, N.</i> : Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. T. 1—2. (People and the plague in France and in the European and Mediterranean countries. Vol. 1—2.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. and 416 p. (D. D.)	485
<i>Chesnais, J.-C.</i> : Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales. (Violent deaths in France since 1826. International comparisons) I. N. E. D. Paris, 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.) (E. V.)	486
Demograficzkeskie aspekty zanyatosti. (Demographic aspects of employment) (Ed. D. I. Valentey.) Moskva, 1975. Izd. Statistika. 123 p. (Narodonaselenie). (I. H.)	488
<i>Hofsten, E.</i> : Demography and development. Stockholm, 1977. Almqvist and Wiksell Intern. 156 p. (L. H.)	490
<i>Keck, A.—Redetzky, H.—Thiele, H.—Winter, K.</i> : Grundlagen der Demographie. (Bases of demography). Berlin, 1976. Volk und Gesundheit. 278 p. (M. P.)	491
<i>Minkov, M.</i> : Naselenie i osnovni socialni strukturi. (Population and basic social structures.) C. S. U. Sofia, 1976. 443 p. (T. K.)	493

- Trebici, V.*: Romania's population and demographic trends. Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House, 138 p. (*J. T.*) 494

ARTICLES

- Bodart, P.—Duchene, J.—Willems, P.—Wunsch, G.*: Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes. (Migrations and population policies. Some results of simulation models.) — *Population et Famille*. 1977. No. 40. (1) 77—96. p. (*K. B.*) ... 496
- Bongaarts, J.*: A dynamic model of the reproductive process. — *Population Studies*. 1977. No. 1. 59—73. p. (*B. Sz.*) 498
- Caldwell, J. C.*: Towards a restatement of demographic transition theory. — *Population and Development Review*. 1976. No. 3—4. 321—366. p. (*R. A.*) 499
- Frohardt-Lane, E. A.—Landis, J. R.—Bruvold, W. H.*: A new technique for measuring preferences in demographic studies. — *Demography*. 1977. No. 1. 97—102. p. (*B. Sz.*) 500
- Garlot, E.*: Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINF” d'échange de l'information démographique. (Continuation of the Bucharest Conference. the „POPINF” project for exchange of demographic information. — *Population*. 1977. No. 3. 659—671. p. (*Mrs. K. Sz.*) 501
- Fertility, aspirations and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. — *Population and Development Review*. 1976. No. 3—4. 411—477. p. (*R. A.*) 504
- Henry, L.—Gutierrez, H.*: Qualité des prévisions démographiques à court terme. Etude de l'extrapolation de la population totale des départements et villes de France, 1821—1975. (Quality of the short-range demographic projections. Extrapolation study of total population of departments and towns of France, 1821—1975.) — *Population*. 1977. No. 3. 625—647. p. (*K. B.*) 506
- Hoffman, S.*: Marital instability and the economic status of women. — *Demography*. 1977. No. 1. 67—76. p. (*M. Cs.*) 507
- Knodel, J.*: Family limitation and the fertility transition: Evidence from the age patterns of fertility in Europe and Asia. — *Population Studies*. 1977. No. 2. 219—249. p. (*D. D.*) 508
- Page, H. J.—Wunsch, G.*: Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables. — *Population Studies*. 1976. No. 1. 59—76. p. (*E. V.*) 510
- Weller, R. H.*: Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970, and 1960. — *Demography*. 1977. No. 1. 43—65. p. (*B. Sz.*) 514

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	517
Demography	517
Notas de Poblacion	518
Population	518
Population et Famille	519
Population Studies	519
Stanovnistvo	520

Reproduction permitted only with the indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A SZOVJETUNIO NÉPESEDÉSI TRENDJEI AZ ELMÚLT HAT ÉVTIZEDBEN

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének 60. évfordulóját ünnepeljük. Ebből az alkalomból röviden áttekintjük, hogy az elmúlt hatvan év alatt a Szovjetunió népességében milyen változások következtek be és ismertetjük a Szovjetunió jelenlegi népességére vonatkozó legjellemzőbb mutatókat.

A NÉPESSÉG ADATAI

A lakosság száma 1913 és 1977 között közel 100 millió fővel nőtt. E növekedés nagyobbik része a második világháborút követő időszakra esett. Az elmúlt 30 év során a Szovjetunió lakossága több mint 60 millió fővel gyarapodott.

A Szovjetunió lélekszámát tekintve a világon a harmadik helyen áll és csak Kína és India előzi meg.

1. A lakosság száma a Szovjetunió mai területén 1913—1977

Év	Népesség millió fő
1913	159,2
1940	194,1
1970	241,7
1977	257,9

A Szovjetunió lakosságának mintegy kétharmada az ország európai, egyharmada pedig ázsiai területen él.

A Szovjetunió 15 Szövetséges Köztársaságból áll. Az Orosz Szovjet Köztársaságban az összlakosság 53⁰/₀-a, az Ukrán SZSZK-ban pedig 19⁰/₀-a él.

2. A Szövetséges Köztársaságok népességének száma 1977-ben
(millió fő)

Szovjetunió	257,9
Orosz SZFSZK	135,6
Ukrán SZSZK	49,3
Bielorusz SZSZK	9,4
Üzbég SZSZK	14,5
Kazah SZSZK	14,5
Grúz SZSZK	5,0
Azerbajdzsán SZSZK	5,8
Litván SZSZK	3,3
Moldva SZSZK	3,9
Lett SZSZK	2,5
Kirgiz SZSZK	3,5
Tadzsik SZSZK	3,6
Örmény SZSZK	2,9
Türkmén SZSZK	2,7
Észt SZSZK	1,4

1976-ban a lakosság 46,4%-a volt férfi és 53,6%-a nő. A még jelenleg is kedvezőtlen férfi-nő arány a második világháború hatalmas emberáldozataira vezethető vissza, mely elsősorban az ország férfi lakosságát érintette.

Az 1973. évi adatok szerint a Szovjetunió korösszetétele és nemek szerinti megoszlása az alábbiak szerint alakult (millió fő):

3. A Szovjetunió népességének korösszetétele, 1973.

Korcsoport	Összesen	Férfi	Nő
0—9	42,2	21,5	20,7
10—19	49,5	25,2	24,3
20—29	34,8	17,5	17,2
30—39	36,2	17,8	18,5
40—49	35,1	16,1	19,0
50—59	19,9	7,3	12,6
60—64	19,4	6,6	12,8
65—74	9,5	2,8	6,7
78—X	2,8	0,8	2,0
Ismeretlen	0,4	0,1	0,3
Összesen	249,7	115,6	134,1

A 30 évnél fiatalabbak korosztályára a férfiak túlsúlya jellemző (ezeknél a korcsoportoknál a férfiak aránya az összlakosságon belül 50,3%. A 30 évnél idősebbek között viszont csak 42% a férfi és a háború által legjobban sújtott 50—64 éveseknél az arány 35:65).

A Szovjetunió lakosságainak mintegy 37%-a a 20 éven aluli, 50%-a 20 és 59 év közötti és 13%-a 60 év feletti. (Összehasonlításként Magyarország megfelelő adatai: 28%, 54%, 18% tehát a Szovjetunió népessége jóval fiatalabb mint a magyarországi népesség.) Míg 1913-ban a lakosságnak csak 18%-a, addig napjainkban mintegy 62%-a lakik városokban. A nagymértékű városiasodást jól jellemzi, hogy már 1962-ben a városi lakosság száma meghaladta a falusiét és, hogy

a Szovjetunióban 1973-ban 237 100 000-nél nagyobb lélekszámú város volt. (Agglomerációk nélkül számított adat.)

FŐBB NÉPMOZGALMI MUTATÓK

A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan és annak következményeképpen jelentős változások következtek be a születések, halálozások és a természetes szaporodást jellemző adatokban.

A születési arányszám az 1913. évi 45,5⁰/₀-ról 1969-re fokozatosan 17,0⁰/₀₀-re csökkent, majd az elmúlt 7 évben ismét emelkedett. 1976-ban 1000 lakosra 18,5 élveszületés jutott.

Az 1974. évi születések 45⁰/₀-a elsőszülés, 28⁰/₀-a második, 10⁰/₀-a harmadik szülés volt. A nők 17⁰/₀-ának volt 4, illetve ennél több élveszületése. Az összes születési sorrend átlaga ugyanez évben 2,04 volt.

4. Élveszületési arányszámok az anya kora szerint

Anya kora	Szovjetunió (1972)	Magyarország (1974)
—20	31,2	67,5
20—24	173,7	180,5
25—29	135,4	128,6
30—34	84,6	59,9
35—39	48,6	20,0
40—44	14,6	4,4
45—X	2,3	0,2
Összesen	17,8	17,8

Az adatokból jól látható, hogy noha az összehasonlított években a Szovjetunió és Magyarország nyers élveszületési arányszámai pontosan megegyeztek egymással, az anya kora szerinti termékenységi arányszámok nagymértékben különböznek, a Szovjetunióban közelebb állanak a nagyobb termékenységű országokban tapasztalt megoszláshoz.

A nyers halálozási arányszám az 1913. évi 29,1⁰/₀₀-ról 1964-re 6,9⁰/₀₀-re csökkent. Azóta a népesség fokozatos elöregedése miatt — mint a fejlett országok túlnyomó többségében — a mutató romlott, jelenlegi értéke 9,5⁰/₀₀. (Összehasonlításképpen: Magyarország 1976. évi nyers halálozási arányszáma 12,4⁰/₀₀ volt.) 1967-ben a születéskor várható élettartam a férfiaknál 66, a nőknél 74 év volt.

A népgazdaság egyes ágazataiban foglalkoztatottak megoszlása 1973-ban a következőképpen alakult:

6. Foglalkoztatottak ágazatonkénti megoszlása a Szovjetunióban
1950-ben és 1973-ban
(ezer főben és százalékban)

	Szám	Százalék	Szám	Százalék
Ipar	15 317	37,9	32 900	33,7
Építőipar	3 278	8,1	10 100	10,4
Mezőgazdaság	3 437	8,5	9 800	10,1
Szállítás	4 117	10,2	8 710	8,2
Kereskedelem	3 360	8,3	8 430	8,6
Lakás és kommunális szolgáltatás	1 371	3,4	3 550	3,6
Tudományos szolgáltatás	714	1,8	3 700	3,8
Oktatás, népművelés	3 500	8,7	9 175	9,4
Egészségügy, társadalombiztosítás, sport	2 051	5,1	5 550	5,7
Egyéb	3 275	8,0	5 585	5,8
Összesen	40 420	100,0	97 500	100,0

OKTATÁS ÉS EGÉSZSÉGÜGY

Közismert, hogy a Szovjetunióban milyen hatalmas eredményeket értek el a népesség kulturális színvonalának emelkedésében. Míg 1913-ban mindössze 300 ezren rendelkeztek közép- és felsőfokú végzettséggel, addig jelenleg 126 millió szovjet polgárnak van ilyen végzettsége. (E számba beleértendőek azok is, akik közép- és felsőfokú tanulmányaikat megkezdték.)

A forradalom előtti országban a 19—49 éves férfiak 60⁰/₀-a, a nők 83⁰/₀-a nem tudott sem írni sem olvasni. 1970-ben ez az arányszám mindössze 0,2⁰/₀ volt.

7. A felső- és középfokú végzettséggel rendelkezők száma
(millió fő)

	1939	1959	1970	1976
Felsőfokú tanintézet	1,2	3,8	8,3	12,5
Felsőfokú tanulmányait nem fejezte be	14,7	1,7	2,6	2,9
Középfokú szakosított		7,9	13,4	19,6
Középfokú általános		9,9	23,4	37,2
Nem teljes középfokú		35,4	47,4	53,9
Összesen	15,9	58,7	95,0	126,1
Össztlakosságon belüli arány %	8,3	28,1	39,3	49,4

Jelenleg 1000 aktív keresőből 90 kezdte meg vagy fejezte be felsőfokú tanulmányait.

1973-ban 177 középiskolai és 186 felsőfokú tanintézetben tanuló jutott 10 000 lakosra.

Az egészségügyi ellátásban is rendkívül dinamikus a fejlődés. Az 1950. évi szinthez képest a kórházi ágyak száma megháromszorozódott és 10 000 lakosra számítva is kétszeresére nőtt.

1973-ban a Szovjetunióban 10 000 lakosra 114 db kórházi ágy és 30,5 orvos jutott. Ezen túlmenően rendkívül kiterjedt a szanatóriumi hálózat: 1973-ban közel 4 millióan tudtak pihenni a közel fél millió szanatóriumi ágyon.

A fentebb felsorakoztatott adatok — úgy véljük, hogy alkalmasak annak szemléltetésére, hogy az elmúlt 60 év során milyen hatalmas fejlődés ment végbe a Szovjetunióban. Nemcsak a sokat emlegetett ipari termelésben óriásiak a Szovjetunió eredményei, hanem például az oktatásügy, vagy az egészségügy területei is követendő példát tud nyújtani.

FORRÁSOK

1. A Szovjetunió számokban 1976. évben. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal kiadványának magyar fordítása, 1977.
2. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához tartozó tagországok Népgazdasága Statisztikai adatgyűjtemény. Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1974.
3. Прогно всесоюзной Переписи Населения 1970 года, Том I—V. (1970. évi összszövetségi népszámlálás adatai, I—V. kötet.) Статистика, Moskva 1972.
4. Demographic Yearbook, 1975. United Nations, New York 1976.

РАЗВИТИЕ НАСЕЛЕНИЯ СССР СО ВРЕМЕНИ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Мы празднуем шестидесятилетнюю годовщину Великой Октябрьской социалистической революции. В связи с этим статья дает короткий обзор об изменениях, происшедших в населении СССР за прошлые 60 лет. Она занимается динамикой численности населения, основными показателями движения населения, а также развитием, результатами, достигнутыми в области занятости, образования и санитарии.

DEVELOPMENT OF THE POPULATION OF THE USSR SINCE THE MOVEMENT OF THE GREAT OCTOBER SOCIALIST REVOLUTION

We are celebrating the 60th anniversary of the Great October Socialist Revolution. In connection with this the paper gives a short survey on the changes having taken place in the population of the USSR during the last 60 years. It deals with the development of population number, the main demographic indicators as well as with the development and results in the fields of employment, education and public health.

A VILÁG NÉPESEDÉSI AKCIÓTERV ALAPELVEI ÉS AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK NÉPESEDÉSI POLITIKÁJA*

DR. SZABADY EGON

Bevezetés

A Világ Népesedési Akcióterv elfogadása az 1974. évi Világ Népesedési Konferencián kétségtelenül a modern népesedéspolitika első nagy nemzetközi eseménye. Az Akcióterv — az elfogadását megelőző viták eredményeképpen — olyan dokumentum, amely gyakorlatilag minden ország népesedéspolitikájának alapjául szolgálhat, ha elfogadják annak megállapításait és szellemét. Bár az országok népesedéspolitikájának céljai és módszerei kisebb-nagyobb mértékben különböznek egymástól, minden országnak figyelembe kell vennie az Akcióterv kettős követelményét: a népesedéspolitikának humanitáriusnak kell lennie és igazodnia kell az ENSZ-nek az emberi jogokról és a nők jogairól szóló deklarációihoz.

A világ számos országában a népesedéspolitika már az 1974. évi Bukaresti Konferencia előtt is a fenti elveken alapult és bár sok országban a hivatalos népesedéspolitikát nem fogalmazták meg, a szociálpolitikai törvényhozás rendszere, amely szintén hatással van a demográfiai jelenségekre, hasonlóképpen tekintetbe vette ezeket az elveket. Az Akcióterv jelentősége részben abban a tényben van, hogy felhívja az országok figyelmét a népesedéspolitika megfogalmazásának fontosságára, különösen, ha a demográfiai folyamatok akadályozzák a társadalmi és gazdasági fejlődést, annak ütemét, vagy mértékét.

Nyilvánvaló, hogy a fejlődő országok egy részében viszonylagos túlnépesedés van, aminek a születésszabályozási programokkal való csökkentése elkerülhetetlen. Mindazonáltal az ilyen megközelítés csak tüneti kezelést jelent, ezekben az esetekben a népesedéspolitikának az általános gazdaság- és társadalompolitika integráns részévé kell válnia. A viszonylagos túlnépesedés csökkenése, a termékenység megállapodása azon a szinten, amely aztán elősegítheti a gazdasági fejlődést csak a társadalmi-gazdasági struktúra radikális változásával valószínűsíthető meg.

* Ez a cikk szerzőnek a Népeségtudományi Unió 1977. évi mexikói konferenciáján megvitattott tanulmányán alapul.

A demográfiai helyzet tekintetében a legjobban fejlett és a fejlett országok alapvetően különböznek a magas termékenyséű fejlődő országoktól. A fejlett országok egy csoportjában a nagyon alacsony termékenységi színvonal bizonyos aggodalmat váltott ki, mivel a jövő gondokat okozhat a munkaerő-piacon és olyan társadalmi és gazdasági feszültségeket eredményezhet, amelyeknek csak a körvonalait lehet jelenleg érzékelni. Az öregedési folyamat és a társadalmi értékrendszer lehetséges átalakulása — úgy tűnik — az egyik ilyen következmény.

Fontos felhívni a figyelmet a népesedéspolitika, a társadalompolitika és a társadalmi-gazdasági fejlesztési politika közötti különbségekre. Mind a Világ Népesedési Akcióterv mind az Európai Régió Országainak Világ Népesedési Konferencia utáni Konzultációja — bár különböző megközelítéssel, gyakorlatilag azonban azonos módon — különbséget tesz a népesedéspolitika és a társadalompolitika, illetve a társadalmi-gazdasági fejlesztési politika koncepciója között és szükségesnek tartja az előbbi integrálását az utóbbival azokban az országokban, ahol szükség van önálló népesedéspolitika kialakítására. Így a népesedéspolitikának a fejlesztési politika részét kell képeznie az adott országban. Az európai régió országainak nagy része ugyanis olyan társadalompolitika kialakítására koncentrált erőfeszítéseit, amely hozzájárulhat a szociális problémák megoldásához. Ennek a társadalompolitikának a megfogalmazása azonban anélkül történt, hogy figyelmet szenteltek volna a különböző demográfiai következményeknek. Az ilyen társadalompolitika elve pl. a társadalmi egyenlőség megvalósításának előmozdítása, az egyéni szabadság, a döntés jogának intézményes biztosítása. Magába foglalja azt az elvet is, hogy a házaspároknak joguk legyen korlátozás nélkül szabadon dönteni gyermekeik számáról, és arról, hogy mikor szülessenek meg gyermekeik. Ebben az esetben a társadalompolitikai intézkedések célja, hogy ennek a jognak a gyakorlását függetlenítse az anyagi nehézségektől és hogy ne alakuljon ki olyan helyzet, amelyben egy házaspár kényszerítve van világra hozni egy nem kívánt gyermeket, mert nem ismeri a különböző lehetőségeket. Nem kétséges, hogy a társadalompolitikai intézkedéseknek ez a csoportja hosszú távon hozzájárulna a termékenység csökkenéséhez és ez részben már be is következett.

A szocialista országok népesedéspolitikai alapelvei

A társadalompolitikának az egyének és családok gazdasági és társadalmi helyzetének megjavításával és az egyéni szabadság intézményes biztosításával kapcsolatos elveit teljes mértékben követik a szocialista országok is, mivel ezek az elvek elválaszthatatlanok a szocialista társadalmi-gazdasági rendszertől. A szocialista országok még tovább mentek; nevezetesen a gazdasági fejlődés egyik alapvető követelménye volt a nők bevonása a gazdasági életbe, amely megteremtette a férfiak és nők egyenlő jogainak gyakorlati lehetőségeit. Ilyen vonatkozásban a társadalompolitikai intézkedések csökkentették a termé-

kenységet, mindenekelőtt azért, hogy általánossá vált a nők munkavállalása.

A szocialista országok többségének gazdasági helyzetét a gyors iparosítás jellemezte, amely nagymértékű városiasodással járt együtt, ugyanakkor a mezőgazdasági munkások, a falvakban élő személyek száma és aránya jelentősen csökkent. A mezőgazdasági termelés nagyüzemi jellegűvé vált és a női foglalkoztatottság magas arányt ért el a népgazdaság minden ágában. Ez a helyzet a termékenységnek a vártnál sokkal nagyobb mértékű csökkenését eredményezte számos országban.

A termékenység alakulása és a demográfiai helyzet részletes elemzése, a termékenységet befolyásoló tényezők szerepének és várt alakulásának vizsgálata a legtöbb szocialista országban azt mutatta, hogy a népesedéspolitikai intézkedések bevezetése nélkül a népesség reprodukciója valószínűleg nem biztosítható és természetes fogyás fog bekövetkezni a távolabbi jövőben. A szakértők ismerték ezeket a tényeket gyakorlatilag már a hatvanas években, jóval a Bukaresti Világ Népesedési Konferencia előtt. A fent említettek alapján bevezetett népesedéspolitikai intézkedések országonként különböző jellegűek voltak, attól függően, hogy milyenek voltak az adott ország problémái, társadalmi, gazdasági helyzete. Az intézkedések azonban nem kerülhettek szembe és valójában nem is kerültek szembe a társadalompolitika elveivel, az egyén szabad döntési jogát elismerő normákkal. Sőt ezek az intézkedések teljesen megfeleltek azon társadalompolitikai erőfeszítésnek, hogy az előnytelen helyzetben levő családok jövedelemszintje bizonyos mértékben független legyen a családban levő gazdaságilag aktív személyek számától. Nevezetesen, a szocialista országok egy részében a népesedéspolitikai intézkedések célja az volt, hogy javítsanak azoknak a családoknak az előnytelen pénzügyi helyzetén, amelyek több gyermeket nevelnek, részben különböző juttatásokkal, részben egyéb előnyök nyújtásával. Az utóbbiak főleg közvetett előnyök, pl. bölcsődékben és óvodákban való elhelyezés, lakásjuttatás és egyéb kedvezmények. A gazdaságilag aktív, sokgyermekes anyáknak nyújtott előnyök mellett, a legtöbb szocialista országban nagy figyelmet fordítottak arra, hogy mindenki számára biztosítsák a családtervezést, a szabad döntést elősegítő szolgáltatásokat és intézményeket, a születésszabályozáshoz szükséges gyógyszerek és gyógyászati eszközök hozzáférhetőségét. Így a népesedéspolitikai intézkedések teljesen összefonódtak és integrálódtak a társadalompolitikával, mindenekelőtt azzal a céllal, hogy elősegítsék a termékenység normál szintjének fenntartását, oly módon, hogy a gyermekneveléssel kapcsolatos család-terheket, vagy a terhek egy részét a társadalom vállalja magára, továbbá, hogy biztosítsák a családok szabad döntési jogát.

A demográfiai háttér

Az európai szocialista országok többségében a II. világháború után következő időszakban a születési arány viszonylag nagy emelke-

dése volt megfigyelhető. Ennek az oka — többek között — a háború alatt elhalasztott születések pótlása volt, csakúgy, mint a jelentős házassági mozgalom. A születési arány azonban nem érte el a háború előtti szintet — kivéve két országot — és a növekedés azokban az országokban volt a legnagyobb, ahol a születési arány a legalacsonyabb volt a háború előtt. A háború után az európai szocialista országokban a születési arány az 1950—1954 években érte el a maximumot. Ezután fokozatos csökkenés következett be, először viszonylag lassan, majd az ötvenes évek végétől a születési arány gyors csökkenése volt megfigyelhető. Ebben az időszakban a születési arány legmagasabb és legalacsonyabb szintje közötti különbség leginkább Magyarországon, Romániában és Lengyelországban volt észlelhető. A születési arány trendjei Bulgáriában és az NDK-ban voltak viszonylag a legkiegyensúlyozottabbak. Az adatokat az 1. tábla mutatja.

1. *Nyers élveszületési arányszámok (1000 lakosra)
az európai szocialista országokban*

Общие коэффициенты живорождаемости (на 1000 человек) в европейских социалистических странах

*Crude live birth rates (per 1000 population)
in the European socialist countries*

Ország	1950	1960	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Bulgária	25,2	17,8	16,3	15,9	15,3	16,2	17,2	16,6	—
Csehszlovákia	23,3	15,9	15,9	16,5	17,3	18,8	19,8	19,5	19,2
Jugoszlávia	30,2	23,5	17,8	18,2	18,2	18,0	17,9	18,1	18,0
Lengyelország	30,7	22,6	16,6	17,2	17,4	17,9	18,4	18,9	19,5
Magyarország	20,9	14,7	14,7	14,5	14,7	15,0	17,8	18,4	17,5
NDK	16,5	17,0	13,9	13,8	11,8	10,6	10,6	10,8	11,6
Románia	26,2	19,1	21,1	19,5	18,8	18,2	20,3	19,6	—
Szovjetunió	26,7	24,9	17,4	17,8	17,9	17,6	18,2	18,2	—

A születési arányhoz hasonlóan a termékenység színvonala is közel volt a háború előtti értékekhez a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején. A hatvanas évek kezdetére és azok vége felé azonban a termékenység (a születések száma ezer 15—49 éves nőre) már igen alacsony szintre csökkent és alacsony maradt egészen a hetvenes évek kezdetéig. Mindennek az eredményeképpen a netto reprodukciós együttható értéke egy körül ingadozott vagy annál alacsonyabb volt. Magyarországon például a netto reprodukciós együttható egy alatt volt 1958 és 1973 között. (1974 óta egy felett van.) Az alacsony termékenység kétségtelenül a fent említett városiasodásnak, iparosításnak és ezzel párhuzamosan, igen nagy mértékben a nők gazdasági aktivitásának volt tulajdonítható.

A 2. tábla nincs korra standardizálva. Ha a termékenységet kor szerint vizsgáljuk, megállapítható, hogy a fiatalabb korcsoportokban (15 és 24 év között) a termékenység növekedett vagy többé-kevésbé stabil maradt, míg a 25 évnél idősebb korcsoportokban minden országban csökkent. A nagy csökkenés ezért valójában annak következménye volt, hogy a nők fokozatosan fiatal életkorukra, s ennek megfe-

2. Termékenységi arányszámok az európai szocialista országokban
(1000 15—49 éves nőre jutó élveszületések száma)

*Коэффициенты плодovitости в европейских социалистических странах
(число живорождений на тысячу женщин в возрасте 15—49 лет)*

*Fertility rates in the European socialist countries
(number of live births per 1000 females aged 15—49 years)*

Ország	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Bulgária	90,5 ¹	75,6	69,8	60,3	62,8	67,9 ⁷
Csehszlovákia	88,7	83,3	68,2	69,6	63,5	79,8
Jugoszlávia	111,7	—	91,9	—	66,2	67,9 ⁸
Lengyelország	109,0	110,0	93,0	72,0	64,0	69,3 ⁷
Magyarország	77,4	83,0	58,9	53,2	56,6	72,8
NDK	—	63,6	70,9	76,6	61,5	45,4 ⁸
Románia	—	89,9 ³	73,9	57,3	81,2	79,4 ⁷
Szovjetunió	—	—	90,6 ⁴	70,8 ⁵	65,7 ⁶	67,0 ⁹

¹ 1949; ² 1969; ³ 1956; ⁴ 1960—1961 évek átlaga;

⁵ 1965—1966 évek átlaga; ⁶ 1969—1970 évek átlaga;

⁷ 1974; ⁸ 1973; ⁹ 1972.

lelően 2 gyermekre, sőt kevesebbre korlátozták termékenységüket. Ez látható abból is, ha az adatokat az élveszületési sorrend szerint vizsgáljuk. A harmadik és magasabb sorszámú élveszületések hányada az összes születések között gyakorlatilag minden európai szocialista országban csökkent, még azokban az időszakokban is, mikor a termékenységi arányok időlegesen emelkedtek. Úgy tűnik, tehát, hogy gyakran a termékenység átmeneti emelkedésének fő tényezője a születések közötti időtartam változása a fiatal házaspárok körében. Ez a jelenség tisztán megfigyelhető néhány olyan szocialista országban, ahol a harmadik és magasabb sorszámú élveszületések hányada fokozatosan csökkent. További jellegzetessége a szocialista országokban tapasztalt termékenységi trendeknek a termékenységi színvonal lassú kiegyenlítődése a gazdaságilag aktív és a nem dolgozó nők csoportja között.

A demográfiai helyzet ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy ha a népesség jövőbeni nagyságát és korösszetételét kedvezően akarjuk befolyásolni, a születések számának bizonyos növekedése és valamivel magasabb termékenységi szint mindenképpen kívánatos. A dolgozat következő részében megkíséreljük az európai szocialista országok népesedéspolitikai törvényhozása fő jellemzőinek bemutatását. Újra hangsúlyozni kívánjuk, hogy e népesedéspolitika alapvető ideológiája teljesen egybevág az 1974. évi Világ Népesedési Konferencia ajánlásaival és az Egyesült Nemzetek megfelelő nyilatkozataival.

A gazdaságilag aktív nőknek, mint anyáknak nyújtott támogatással és a családok megerősítésével kapcsolatos törvényhozás és intézkedések

Egészen természetes, hogy a szocialista országokban a társadalom- és népesedéspolitika fő céljainak megfogalmazásakor tekintettel vannak a dolgozó anyákra. Közismert, hogy a női aktivitás aránya meg-

lehetősen magas ezekben az országokban, valójában a legmagasabb a világon. A 3. táblán, amely 7 szocialista országban mutatja a nők arányát a gazdaságilag aktív személyek között, jól látható, hogy a munkaerő nem szerinti megoszlása meglehetősen kiegyenlített volt 1970-ben; a nők aránya megközelítette vagy meghaladta az 50 százalékot és még a legalacsonyabb arány is meghaladta a 40 százalékot.

3. *Nők százalékos aránya a gazdaságilag aktív (kereső) népességben
az európai szocialista országokban
1950, 1970*

Удельный вес женщин (%) в самостоятельном населении в европейских социалистических странах 1950, 1970 гг.

*Percent ratio of females in the economically active
population in the European socialist countries
1950, 1970*

Ország	1950	1970
Bulgária	32 ^a	43
Csehszlovákia	35 ^b	46
Lengyelország	44	46 ^c
Magyarország	24	42
NDK	40	48
Románia	—	45 ^d
Szovjetunió ^e	47	51

a) 1959; b) 1953; c) állami, szövetkezeti és magánszektor; d) 1966; e) munkások és alkalmazottak.

A szocialista országok jogrendszere biztosítékokat tartalmaz a férfi és nő közötti egyenlőség megvalósítására a gazdasági és politikai életben. Vannak olyan jogszabályok amelyek a nők, kiváltképpen pedig a dolgozó anyák munkakörülményeire vonatkoznak. Ezeknek a jogszabályoknak a jellemzői a munkaviszonyban levő nők számára a férfiakkal egyenlő lehetőség biztosítása és az anyák jogainak védelme, hogy megtarthassák munkahelyüket terhesség és szülési szabadság alatt. A nőket úgy is védik, hogy nem engedélyezik számukra a munkát különösen megterhelő vagy veszélyes munkafolyamatokban. Bizonyos országokban még sajátos biztosítékok is vannak, pl. Magyarországon az egyedülálló, gyermekét (18 éves korig) nevelő nőt csak akkor lehet munkahelyéről elbocsátani, ha valami sajátos ok áll fenn, Romániában ha a nő a gyermek 7 éves koráig csak részfoglalkozásban dolgozik, a teljes nyugdíj illeti meg erre az időre is 1967 óta.

Továbbá a munka- és életkörülményeket javító jogszabályok mellett, számos olyan intézkedés van érvényben és sok olyan intézmény működik az európai szocialista országokban, amelyek megkönnyítik a dolgozó nők, mint anyák funkcióját és növelik a társadalom részvételét a gyermekek nevelési költségeinek fedezésében, azaz csökkentik a gyermeket nevelő családok terheit, hogy anyagi viszonyaikban, életszínvonalukban ne legyenek hátrányos helyzetben a gyermektelen családokkal szemben. A törvény nagy támogatást nyújt azoknak az anyáknak is, akik egyedül nevelik gyermekeiket.

A dolgozó anyák fizetett szülési szabadsága országonként válto-

zik (pl. Csehszlovákiában 26 hét, abban az esetben, ha az anya egyedül neveli gyermekeit, vagy többes szülése van 35 hét, Lengyelországban 16 hét az első gyermek és 18 hét a következő gyermek vagy többes szülés esetén, Bulgáriában az első gyermek esetében 120 nap, a második gyermek esetében 150 nap, a harmadik gyermek esetében 180 nap, míg a további gyermekek esetében 120 nap, Magyarországon 20 hét, az NDK-ban 26 hét, Romániában 112 nap, amelyből 52 napot a szülés előtt kell kivenni).

A szülési szabadság tartama általában meghosszabbodott és utóbbi években (Magyarországon pl. 1963 előtt a szülési szabadság tartama csak 12 hét volt). A szülési szabadság után különböző kedvezmények könnyítik meg a dolgozó nőknek, mint anyáknak a funkcióját (a munkaidő csökkentése a csecsemő szoptatása idején, táppénzre vétel a beteg gyermek gondozása érdekében stb.).

E kedvezmények mellett a törvény számos más juttatást is nyújt a gyermeküket nevelő anyáknak (anyasági segély, ingyenes csecsemő kelengye, ingyenes csecsemőtej, stb.). Természetesen a juttatások száma és mértéke országonként változhat és függhet a gyermekek számától is (pl. népesedéspolitikai motívumok miatt az anyasági segély a születési sorrend szerint változhat).

A kisgyermek gondozását elősegítő intézmények egyre bővülő hálózata jelentősen megkönnyíti a dolgozó nők, mint anyák funkciójának kiteljesedését. Hozzátehetjük ehhez még azt is, hogy a gyermek felvétele a bölcsődébe vagy óvodába a családot pénzügyileg is segíti, mivel ezeket az intézményeket az állam nagy mértékben szubvencionálja.

Az iskoláskorú gyermek esetében a napközi otthonos iskolák oly módon segítik a dolgozó nőket, hogy biztosítják a gyermekek felügyeletét és étkeztetését az iskolaórák után.

Mindezen erőfeszítés ellenére a családon belüli és kívüli tevékenység konfliktusa érezhető. A gyermekintézmények hálózata, a nők részére biztosított sajátos munkafeltételek és egyéb társadalmi-jóléti intézkedések könnyíthetnek a problémán, de csak kivételes esetben oldhatják azt meg.

Abból a célból, hogy enyhítsenek a gondokon 1967-ben Magyarországon bevezették a gyermekgondozási segélyt. A segély bevezetését követően a gazdaságilag aktív nők termékenysége emelkedett, míg az eltartottaké a korábbi trendnek megfelelően tovább csökkent. A gyermekgondozási segély fix összeg, jelenleg havonta 800,— Ft az első, 900,— Ft a második és 1000,— Ft a harmadik és további gyermekek esetében. A nő jogosult a segélyre, ha az öthónapos, teljes fizetéssel járó szülési szabadság után nem kíván visszatérni a munkába és fizetés nélküli szabadságot vesz ki, míg fenntartja munkaviszonyát azzal a vállalattal, ahol dolgozik. Ez a szabadság a gyermek harmadik születésnapjáig terjedhet. A segély népszerű és a jogosultaknak mintegy kétharmada él a lehetőséggel. A többség azonban nem veszi azt igénybe a lehetőség határáig, azaz 3 évig, hanem valamivel korábban visszatér dolgozni.

A rendszeres juttatások közé tartozik a családi pótlék. Ezzel kapcsolatban fokozódó hangsúlyt kapott az az elgondolás, hogy csökkenteni kell a családi terhek egyenlőtlenségét; így a régió legtöbb szocialista országában továbbfejlesztették a családi pótlékok rendszerét és összegét megnövelték.

Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában már az első gyermek esetében is fizetnek családi pótlékot. Magyarországon csak az egyszülős családok (özvegy, elvált szülők, egyedülálló nők) kapnak családi pótlékot egy gyermek esetében, ha a szülő eltartója a gyermeknek, egyébként családi pótlék csak a második gyermektől kezdve jár.

Néhány szocialista ország családi pótlék rendszerét a 4. tábla mutatja.

4. A családi pótlék nagysága nemzeti valutákban
(1975-ben, ill. 1976-ban rendelkezésre álló adatok)
Величина семейной надбавки в национальных валютах
(данные, имеющиеся в распоряжении в 1975 и 1976 гг.)
Amount of family allowance in national currencies
(data available in 1975 and 1976, respectively)

Gyermekszám	Családi pótlék havi összege						
	Magyarország (Ft)	Bulgária (leva)	Csehszlovákia (Kcs)	Lengyelország ¹ (zloty) a) b)		Románia ² (lei)	NDK (Mark)
1	— ³	5	90	160	70	120	20
2	760	20	430	410	175	250	40
3	1 140	55	880	750	310	400	90
4	1 520	60	1 280	1 110	465	550	150
5	1 900	65	1 520	1 470	620	700	220

¹ Ha az egy főre jutó jövedelem a családban (háztartásban)

a) 1400 zloty alatt

b) 1400 zloty vagy a fölött.

² Városokban, olyan családok részére, amelyeknek havi jövedelme 1501–2000 lei között van. A családi pótlék a család jövedelem nagyságrendje és városi/vidéki település szerint változik.

³ Egy szülős családok esetében, és olyan családokban, ahol a gyermekek közül csak egy gyermek van családi pótlékra jogosító életkorban, a pótlék összege egy gyermekre 360 Ft.

A fent említett juttatások mellett számos egyéb kedvezmény is szolgálja a családok pénzügyi támogatását és az életszínvonal emelését a kelet-európai szocialista országokban (pl. a lakás- és házépítés megkönnyítése, lakáselosztás, néhány országban a gyermekek számától függően az adók elengedése, stb.).

A jelenlegi népesedéspolitika a szocialista országokban

Azt mondhatjuk, hogy a legtöbb európai szocialista ország népesedéspolitikájának fő, közös jellegzetessége, hogy ezek az országok a termékenység bizonyos tövekedésére törekednek. Ilyen értelemben ez a politika minden bizonnyal pronatalistának nevezhető.

Az úgynevezett pronatalista trenden belül, amely általában jel-

lemzi az európai szocialista országok népesedéspolitikáját, a demográfiai helyzet különbözősége következtében ez a politika más-más módon valósul meg a különböző országokban, sőt számos esetben még az országokon belül is változik, régiók szerint.

A népesedéspolitika fontos közös jellemzője a család védelme, a család stabilitásának biztosítása. A társadalmi-gazdasági fejlődésben bizonyos mértékben megváltozott a család szerepe: a család termelő egységből fogyasztó egységgé vált. Demográfiai (reproduktív), társadalmi és erkölcsi vonatkozásban azonban nem változott a család szerepe. A társadalomnak ennek megfelelően el kell ismernie a nőknek, mint anyáknak a szerepét. A nőknek a gazdasági és társadalmi életben való fokozott részvétele alapján pedig a családban új helyzet, új munkamegosztás és kiegyenlítődés jön létre.

A népesedéspolitika fontos vonatkozása a családtervezés. Megjegyzendő, hogy az európai szocialista országokban családtervezésen nem szűk értelemben vett születésszabályozást értenek, hanem azt, hogy a gyermekek a házaspárok tudatos magatartása eredményeképpen szülessenek meg, valamint, hogy akkor szülessenek meg, amikor erre az időt a házaspár a legalkalmasabbnak találja.

A családtervezés egyik legvitatottabb kérdése az abortusz. A szocialista országokban meglehetősen liberális abortusz rendelkezéseket vezettek be az ötvenes évek közepén, abból a célból, hogy csökkentésük és ha lehetséges, megszüntessék az illegális abortuszok gyakorlatát. A születésszabályozás egyéb módszereinek meglehetősen elmaradott állapota következtében, abban az időben a szabad abortusz rendszer úgy is segítette a családokat, hogy lehetővé tette számukra a család-nagyság szabályozását. 10—15 év után azonban világossá vált, hogy a terhességmegszakítások meglehetősen komoly egészségügyi kockázattal járnak, különösen azokra a gyermekekre nézve, akiknek az anyja már egy vagy több abortuszon esett keresztül. Ez a megállapítás és a modern fogamzásgátló módszerek és technikák hozzáférhetősége és gyors elterjedése néhány országban a művi abortusszal kapcsolatban új politika bevezetésére vezetett. A terhességmegszakítás iránti kérelmet továbbra is egészségügyi és szociális javallatok alapján bírálják el, de néhány országban a szociális javallatokat szigorúbban mérlegelik, mint korábban. Fokozott gondossággal járnak el azoknak a nőknek az esetében, akiknek társadalmi-gazdasági helyzete előnytelen, illetve akiknek már vannak gyermekeik. Ezeknél engedélyezik a művi abortuszt, ha azt kérelmezik. Hasonló megfontolások vannak érvényben akkor is, ha a nőnek nehézségeket jelentene a terhesség kihordása családi állapota miatt.

Az abortuszok száma csökkent azokban az országokban, amelyek megváltoztatták az erre vonatkozó rendelkezéseket, de az az általános vélekedés alakult ki, hogy a jelen helyzet sokkal előnyösebb a jelen és jövő generációk szempontjából.

Következtetések

Az európai szocialista országok népesedéspolitikája már a Világ Népesedési Akcióterv előkészítésének szakaszában az abban foglalt elveken alapult. Ennek a politikának a létezése és a különböző, fejlődő és fejlett országok szakértőinek számos megbeszélése minden bizonynyal hozzájárult a Világ Akciótervben kifejtett eszmék és felfogások kikristályosodásához. Ez érződött a Bukarestben lefolyt viták idején is és azokban a válaszokban is, amelyeket a szocialista országok képviselőinek megállapításaira adtak. Az a vélekedés, hogy a szocialista országok népesedéspolitikája jelenleg összhangban van a Tervvel és azon az elven alapul, hogy a családok szabad elhatározásától függ a gyermekeik száma és születésük időpontja, valamint azon, hogy erősíteni kell a családot mind gazdasági, mind társadalmi értelemben, hogy képes legyen ellátni funkcióját, mint a társadalom alapegysége. Ebben az értelemben is megfelelnek a népesedéspolitika elvei a társadalompolitika alapvető eszméinek. A népesedéspolitika demográfiai célja a népesség lassú, természetes szaporodásának elérése, a reprodukció hosszú távú biztosítása és olyan korstruktúra kialakítása, amely kiegyenlítettebb, abban az értelemben, hogy az egymást követő nemzedékek kohorszainak nagysága megfelelően a normális kor-piramisnak.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВСЕМИРНОГО ПЛАНА ДЕЙСТВИЯ В ОБЛАСТИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ И ПОЛИТИКА НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Резюме

Политика народонаселения европейских социалистических стран обосновалась на принципах Всемирного плана действия в области народонаселения уже в фазе приготовления этого Плана. Существование этой политики и многочисленные совещания экспертов разных, развивающихся и развитых стран вероятно способствовали выкристаллизации изложенных во Всемирном плане действий идей и взглядов. Это чувствовалось при прениях в Бухаресте, а также в ответах, данных на выступления представителей социалистических стран. Создалось мнение, что в настоящее время политика народонаселения социалистических стран соответствует Плану и основывается на принципе, что число детей и срок их рождения зависят от свободного решения семей, далее, что необходимо укреплять семей как в экономическом, так и в социальном отношениях, чтобы сделать их способными к выполнению функций в качестве основной единицы общества. Также и в этом смысле принципы политики народонаселения соответствуют основным идеям социальной политики. Демографическими целями политики народонаселения считаются достижение медленного естественного прироста населения, обеспечение воспроизводства на длительный период и создание возрастной структуры, более сбалансированной в том отношении, чтобы величина когорт поколений, следующих друг за другом, соответствовала нормальной возрастной пирамиде.

BASIC PRINCIPLES OF THE WORLD POPULATION PLAN OF ACTION AND POPULATION POLICY OF THE EUROPEAN SOCIALIST COUNTRIES

Summary

The population policy of the European socialist countries was based on the principles of the World Population Plan of Action already in the phase of preparation of this Plan. The existence of this policy and the lot of discussions of experts of different, developing and developed countries contributed surely to the crystallization of the ideas and views expounded in the World Population Plan of Action. This was felt at the discussions in Bucharest and in the replies given to the statements of the representatives of the socialist countries. It is thought that at present the population policy of the socialist countries corresponds to the Plan and is based on the principle that the number of children and the date of their birth depends on the free decision of families and that families should be strengthened both in economic and in social respects in order to make them able to fulfil their function as the basic unit of society. In this sense, too, the principles of population policy correspond to the basic ideas of social policy. The demographic aim of population policy is to reach a slow natural growth of population, ensure the reproduction at long range and to develop an age-structure more balanced in the sense that the size of the cohorts of generations following one another should correspond to the normal age pyramid.

A SZERVEZŐ BEVEZETŐJE
AZ ABORTUSZ DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI
CÍMŰ ÜLÉSEN*

DR. KLINGER ANDRÁS

Az abortusz demográfiai vonatkozásai a demográfiai kutatásoknak aránylag új területét képezik, ennek ellenére 1969 óta ez a harmadik Népesedési Konferencia, amelynek során ezt a témát külön ülésen tárgyalják.

Úgy vélem, hogy az abortusz demográfiai vonatkozásaival mindig a témához méltó érdeklődéssel és a körülmények által megkövetelt részletességgel foglalkoztunk.

A témát azonban nem merítették még ki a két előző konferencia — a londoni és liegei — ülésein. Az adott témában vannak még kérdések, amelyeket tárgyalni és elemezni kell.

A téma jelenlegi — és feltehetően későbbi — időszerűségét a „történelmi” helyzet változásai határozzák meg, ugyanis az abortusz szerepe a családtervezésben állandóan módosul és az 1973. évi konferencia óta eltelt időszakban súlya a világ különböző régióiban jelentősen megváltozott.

Ismeretes, hogy a művi vetélés a családtervezési eszközök között mindig magas részarányt képviselt. Sok helyen és hosszú ideig ez volt a nem kívánt terhességek megszakításának és ezen keresztül a tudatos családnagyság kialakításának legnépszerűbb módszere. És mégis az utolsó két évtizedben — és a világ egyes régióiban az utóbbi években — sokkal nagyobb figyelmet fordítottak erre, mint születésszabályozás eszközre. Ezt elsősorban az a tény indokolta, hogy a világ különböző országaiban a művi vetélést kezdték valamilyen módon *legalizálni*. Ez a legalizálás a különböző régiókban különböző időszakokban történt, a különféle formális illetve tényleges viszonyoktól függően. A művi vetélést először az alacsony termékenyséű országokban legalizálták, ahol ezért a családtervezést már korábban gyakorolták: először a skandináv, majd a kelet-európai szocialista országokban, aztán az észak-amerikai országokban és az utóbbi időkben egyre na-

* A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1977. évi mexikói kongresszusán elhangzott bevezető előadás, amelyet a szerző az abortusz demográfiai vonatkozásaival foglalkozó ülésen mondott el.

gyobb mértékben a nyugat- és dél-európai országokban. Elmondhatjuk, hogy minden egyes gazdaságilag fejlett országban vagy törvényt hoztak már az utóbbi években az abortuszok legalizálásáról vagy kezdeményezéseket tettek és különböző előkészületeket végeztek a vetélések legalizálására. Ez minőségi változást jelent, és talán a helyzet annyiban különbözik a négy vagy inkább nyolc év előtti körülményektől, hogy a múlthoz képest, ma már általánosabb jelenség, hogy az abortuszt a törvény elfogadja.

Az utóbbi időszakban változás ment végbe, ugyanis az abortuszt nemcsak a fejlett országokban legalizálták, hanem a magas termékenységű fejlődő országok is elfogadták a művi vetélést a családtervezés egyik módszereként (bár ezt nem tekintették mindig fő módszernek, hanem a szervezett fogamzásgátlás kiegészítőjének). Jelenleg ez a helyzet a világ két legnépesebb országában: a Kínai Népköztársaságban és Indiában, továbbá a különböző kontinensek számos országában is (Afrikában, Ázsiában és még Latin-Amerikában is). Ezért elmondhatjuk, hogy jelenleg már a fejlődő régiókban is fokozatosan növekszik azoknak az országoknak a száma, ahol a művi vetélést legalizálták és a közeljövőben itt is további fejlődésre számíthatunk.

Bizonyos mértékben új jelenség észlelhető — amely ugyancsak általánossá vált az utóbbi években — mégpedig azokban az országokban, ahol az abortusz legális volt, az abortusztörvényt különböző okokból ismét módosították. Többnyire a módosítás szigorítást jelent, amely vagy csökkenti a vetélés végrehajtásának lehetőségét vagy ismét teljesen megtiltja adminisztratív módon. Számos országban — különösen Kelet-Európában — új törvények csökkentik azt a lehetőséget, hogy a nők teljesen szabadon végeztessenek művi vetélést. Sok országban azonban, ahol a terhességmegszakítást a törvény nem korlátozta illetve tiltotta, nagy vitákat folytatnak a fennálló legális abortuszrendszer ellen, mert ezt „túl” liberálisnak tekintik. Sok vélemény, előkészület, törvényjavaslat, bíráló óhajtja az érvényben levő törvények szigorítását.

Elmondhatjuk, hogy korszakunkban a világ legtöbb országában a művi vetélés legalizálásának kérdése „jogeset”. Mindenütt található csoportok az abortusz „mellett” és „ellen” is, amelyek különböző érvek alapján harcolnak az abortuszok legalitásáért vagy éppen ellene. Egyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a legnagyobb energiával az érvényben levő törvény jogosságát vitatják mindenütt és mindenkor. Ahol a művi vetélést megengedik, az emberek eltiltásáért küzdenek és ezt a törvényt valahogyan törölni szeretnék. Ott azonban, ahol nem engedélyezik a művi abortuszok szabad vagy bizonyos feltételek melletti végrehajtását, propagandát fejtenek ki és előkészületeket tesznek a terhességmegszakítás legalizálására. Így sok helyen a művi vetélés politikai üggyé vált, vagy az általános politika ügyévé (amely mellett illetve ellen az egyes politikai csoportok, pártok, érdekközösségek szavazatokat, aláírásokat gyűjtenek, kérvényeket nyújtanak be, tüntetéseket szerveznek stb.) vagy szűkebb értelemben a „nőpolitika” részévé, azaz a nők felszabadításának, emancipációjának egyik eszközévé.

Ebben a vonatkozásban szűkebb témánk szempontjából talán elsősorban a legalizálási mozgalmak által hangsúlyozott célokat és okokat, a művi vetélés legalizálásával kapcsolatosan — főleg a közelmúltban — előtérbe kerülő körülményeket kellene megemlítenünk. A művi abortuszra vonatkozó törvényt elfogadó vagy elutasító nézetek különbözőképpen közelíthetők meg, ezek közül számunkra a legérdekesebbek azok, amelyek a *demográfiai* okokra hivatkoznak. Egyszerűbben kifejezve, azokat a nézeteket említhetjük, amelyek közvetlen összefüggést találnak a művi vetélések gyakorisága (és a legalizálás utáni növekedése) és a született gyermekek száma között. E nézetek képviselői szoros kapcsolatot vélnek felfedezni e két jelenség között. Ebből kiindulva azt hiszik, hogy az abortusz legalizálása „orvosság” a nem kívánt magas termékenység ellen vagy ellenkezőleg, arra számítanak, hogy az abortusz eltiltásával vagy szigorításával növelni lehet majd a sok vonatkozásban negatív alacsony termékenységi szintet.

A Nemzetközi Népeśsgtudományi Uniónak, kutatóbizottságának ill. jelenlegi ülésünknek egyik fő feladata éppen az lenne, hogy megállapítsa az abortusz legalizálásának demográfiai következményeit, hogy valóban általánosan elfogadható-e az a nézet, mely szerint közvetlen összefüggés van e törvény és a termékenységi szint között. Úgy véljük, hogy még nem tudunk e kérdésre egyhangú választ adni valamennyi körülményre, országra és helyzetre vonatkozóan.

Azonban talán a vita bevezetéseként elmondhatnánk saját véleményünket, mely szerint hosszú időszakra és általában nem a művi vetélés engedélyezése vagy eltiltása határozza meg egy társadalom, régió, ország termékenységi magatartását. A családnagyság az adott nők (házaspárok, családok) tudatos döntésének eredménye. Természetesen, bizonyos eszközökre van szükség a családtervek megvalósításához, elsősorban a gyermekszám korlátozásához, de a szülıések közötti időszakok meghosszabbításához is. Természetesen ezeknek az eszközöknek a beszerezhetősége, könnyű vagy bonyolult, költséges, bizonytalan elérése befolyásolhatja az egyéni óhajoknak (vagy az egész társadalom kívánságainak) megfelelő családnagyság kialakítását. Ezek a lehetőségek felölelik a művi vetélés megvalósíthatóságát azok számára, akiknek terhessége nem kívánatos. Így az abortusz legalizálása, eltiltása vagy szigorítása módosíthatja a születéskorlátozás lehetőségét és ezáltal közvetlen hatást gyakorolhat a termékenységi szintre. Ez a törvény azonban önmagában nem meghatározó jellegű, ugyanis számos egyéb tényező között ez csak egyik módja a családtervezésnek. Így a születésszám alakulására gyakorolt közvetlen hatása csak akkor egyértelmű, ha a fogamzásgátlást, különösen korszerű hatékony módszereit nem lehet megvalósítani illetve általánosságban gyakorolni. Másrészt demográfiai szempontból a legális művi vetélésről szóló törvény hatását az illegális művi vetélések gyakorisága is befolyásolja az adott országban.

E kölcsönös összefüggés ellenére, amely korlátozottnak tekinthető, ez a kapcsolat mégis fontos, ugyanis számos esetben bebizonyítható, hogy a művi vetélések engedélyezése után a születésszám csökken és megtiltása után emelkedik. Ez a közvetlen korreláció azon-

ban csak ideiglenes jellegű bizonyos eredményekkel. Sok esetben alaposabb elemzése azt mutatja, hogy nem változtatja meg a családok tényleges befejezett termékenységet — 1 családra jutó teljes gyermekszámot —, csupán a születésszámot a naptári időszakra vonatkoztatva. A további mélyreható elemzés azonban az ezzel a kérdéssel foglalkozó demográfusok nagyon fontos feladata, mert minden ország számára igen lényeges, hogy pontos választ kapjon. Az általános tényezők ismerete nagy segítséget nyújthat a különböző országok politikusainak.

A másik okozati összefüggés, amely sok helyen már korábban is észlelhető volt, az utóbbi időkben azonban általánossá vált, az abortuszok *egészségügyi vonatkozásainak* kérdése. Itt nem annyira arra gondolunk, hogy az abortuszokat a nő illetve születendő gyermekének egészségi állapota, betegsége (testi vagy elmeállapota) alapján engedélyezik, hanem inkább azokra a vitákra, amelyek az abortusz következményeire vonatkoznak (a nő illetve születendő magzatának élete illetve egészségi állapota, életképessége szempontjából). Most nem orvosi, hanem inkább demográfiai vonatkozásaival fogunk foglalkozni. Hangsúlyoznunk kell, hogy egyre jobban terjed az az álláspont, hogy az abortusz végrehajtásának egészségügyi vonatkozásait nem lehet elszigetelten tárgyalni. Az egész születésszabályozást — a terhességmegszakításon kívül —, a különböző fogamzásgátlási módszereket összehasonlítva kell vizsgálni. Csupán az adott ország (régió, társadalmi-kulturális réteg) szempontjából lehet megállapítani, hogy mi egészségesebb egy bizonyos időszakban. A családtervezés szabad gyakorlásának egyértelmű elfogadásán kívül mi a kedvezőbb a nő számára, a művi vetélés vagy valamilyen más fogamzásgátlási módszer? A válasz nem egyértelmű és az idők folyamán jelentősen változik. A hatékonyság, biztonság, mellékhatások kérdése más volt az orális fogamzásgátlók, méhen belüli fogamzásgátló eszközök időszaka előtt, mint utána és ismét más lesz akkor, amikor még megfelelőbb fogamzásgátló eszközöket fognak nagy számban bevezetni. Másrészt az abortuszoperációk végrehajtásának módszerei, módja — különösen a hagyományos tágitás és curettage (D és C) illetve a modern vacuum aspiratio bevezetése — fontos szerepet játszanak. Amikor azonban erre a kérdésre felelünk, figyelembe vettük a nő demográfiai körülményeit (főleg családi állapotát, korát), szülési sorrendjét és főképpen a terhesség idejét.

Van azonban egy új jelenség, amely hangsúlyozza ezeket az egészségügyi vonatkozásokat a legalizálásban, és elismerve, hogy a nőnek jogában áll dönteni a családnagyság kérdésében, előnyben részesíti a modern fogamzásgátlást a művi vetéléssel szemben, mert úgy véli, hogy az előbbi kevésbé ártalmas a nő és esetleges gyermeke szempontjából. És ebből kiindulva, szeretné bővíteni a fogamzásgátlást és korlátozni a művi abortuszokat.

Ezekre a kérdésekre vonatkoznak az új kutatások — ezek inkább közegészségügyi jellegűek, de van sok demográfiai vonatkozásuk is — amelyek vizsgálják a művi abortuszoknak egészségre káros következményeit. Jelenleg már vannak nemzetközi összehasonlító infor-

mációink arról, hogy milyen hatást gyakorol az abortusz végrehajtásának módja (módszere), ideje (a terhesség időtartama szerint), a nő demográfiai helyzete saját életére és később születendő magzatának életére (életképességére). Ez utóbbi különösen fontos, ugyanis, ahol magas a korai abortuszok száma (első ízben terhes, különösen nem házas tizenéves nők esetében) vagy ahol az abortuszt időzítésre alkalmazzák (főképpen az első és második gyermek között), nagyon fontos megállapítani, hogy milyen mértékben járul hozzá a művi vetélés a meddőséghez vagy koraszüléshez, ami növelheti a perinatális halandóságot.

A közegészségügyi kérdésekkel kapcsolatosan a hivatalos legalizáláson kívül megemlíthetnénk még az orvosoknak a művi abortuszok legalizálásával kapcsolatos magatartását, azt, hogy vajon élnek-e az engedélyezéstől függő lehetőséggel. Ez a közelítés számos országban — főképpen Nyugat-Európában — az utóbbi években azt mutatta, hogy a legalizálás nem biztosítja, hogy valamennyi orvos és még inkább, hogy valamennyi egészségügyi intézmény (kórház) el is végzi ezt az operációt. Így az abortusz szabad gyakorlása csak jogi feltételt jelent, nem pedig a terhességmegszakítás gyakorlati megvalósításának lehetőségét. Ezekhez a problémákhoz tartozik a művi abortuszokkal kapcsolatos költségek viselésének kérdése is; ezek a költségek fokozatosan emelkednek egyéb egészségügyi szolgáltatások, orvosi kezelés, kórházi ápolás költségeihez hasonlóan. Ugyanis számos esetben csak a legális lehetőség biztosított, minthogy azonban a költségeket az illető személynek kell viselnie (a társadalombiztosítás nem fedezi ezeket a kiadásokat, vagy ha az állam vállalta e költségek viselését, de később ezt visszavonta), akkor az abortusz megvalósíthatósága csak korlátozott és így a társadalom szegényebb rétegei egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben végezhetnek el művi vetélést. Ilyen közelítésben sok esetben a hivatalos szabadságnak társadalmi-gazdasági korlátai vannak, éppen ott, ahol a születéskorlátozás szempontjából az abortusz a legfontosabb lenne (fiatal nők, alacsony színvonalon élő rétegek, kisjövedelmű sokgyermekes családok stb.).

Az abortusz *erkölcsi* vonatkozásai nem jelentenek új tényezőt az abortusz kérdésben, de talán az utóbbi években nagyobb mértékben mutatkoznak. Sok helyen mind az abortusz melletti, mind pedig elleni állásfoglalások filozófiai, erkölcsi, vallási megközelítése az utóbbi években fontosabb szerepet játszott. Ezen a területen is számos vitát, nézetet, véleményt hoztak nyilvánosságra a hangulat egyre szenvedélyesebb és ellentétesebb. Ezen a téren az „emberi jogok”-at is egyre inkább hangsúlyozzák, de ugyancsak két oldalról. Ez a „jog” előtérbe kerül a nő részéről: a nő alapvető jogának tekintik, hogy szabadon döntsön abban, hogy megszüli-e vagy nem szüli meg gyermekét, megszakítja-e terhességét és szabadon végezteti-e el az abortuszt. Ezzel ellentétben viszont mások a magzat „emberi jogá”-nak tekintik, hogy világra jöjjön, azaz emberré váljék és ezért ellenzik a művi vetélést. Így előtérbe került az ellentétes jogok kérdése és ezzel kapcsolatosan a „prioritás” illetve a preferencia lehetősége. Mindez gyakran filozófiai, máskor biológiai vitát eredményez arra a kérdésre vonatkozóan, hogy

mikor kezdődik az ember élete, vajon a fogamzás vagy egy későbbi időpont jelenti-e a „kezdet”-et és ez időpont előtt a nő (anya) szabadon dönthet, később azonban nem, mert akkor már a magzat joga lép előtérbe. Mindezek az eltérő nézetek mind ellentétes, mind pedig párhuzamos hatást gyakorolnak és nagymértékben befolyásolják a közösség (a társadalom képviselőiként cselekvő politikusok), mind pedig az egyének véleményét.

Az abortusz demográfiai vonatkozásainak vizsgálata során az alapul szolgáló, fő meghatározó tényezőkön kívül a *differenciális* közelítés — egyéb jelenségek kutatásához hasonlóan — nagyon fontos szerepet játszik, ugyanis az egyes országok abortusz helyzetének értékeléséhez ezt részletesen kell vizsgálni a különböző népességcsoportokra vonatkozóan. Itt nemcsak az abortuszoknak társadalmi-gazdasági státus, kulturális színvonal, lakóhely szerint differenciált gyakoriságának szokásos megállapítására gondolunk, hanem az abortuszarányszámok és arányok alakulására a demográfiai ismérvek szerint szoros értelemben véve. Ezek megmutathatják, hogy a nők mely rétegei végeztetnek abortuszt az adott országban: hajadon nők, hogy elkerüljék a nem kívánt terhességet házasságkötés előtt vagy fiatal házasságban, hogy ne szüljék meg az első terhességből származó gyermeket vagy hogy meghosszabbítsák az időközt az első és második gyermek születése között vagy pedig befejezett termékenység után, amikor már nem kívánnak többé gyermeket szülni. Ezen a téren jó alkalom adódik arra, hogy összehasonlítsuk a művi vetélések, születések és fogamzásgátlás gyakoriságát kor és szülési sorrend szerint kombinálva.

Az erre az ülésre benyújtott felkért dolgozatok megfelelően tárgyalják a fent említett kérdéseket. Sajnos, technikai okokból ülésünk egyik felkért dolgozata nem készült el és ezért nem foglalták össze témánk nagyon fontos vonatkozását „A fogamzásgátlás és abortusz közötti kölcsönös összefüggés”-t. Ezt a nagyon fontos kérdést azonban megemlítették az erre az ülésre önként beterjesztett néhány dolgozatban, és reméljük, hogy ezt majd megfelelően tárgyalni fogják a felszólalók észrevételeikben, valamint az észrevételeket követő vitákban.

**ВСТУПИТЕЛЬНЫЕ СЛОВА ОРГАНИЗАТОРА НА СЕССИИ ПО ТЕМЕ
«ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АБОРТОВ»***Резюме*

Автор дает сводный обзор о докладах, обсужденных по теме 8.2 на Генеральной конференции Международного союза по научным исследованиям народонаселения, имевшей место в Мексике в 1977. Он занимается подробно проблемой аборта, обсуждение и действия которой выражаются по разному в развитых странах. Он излагает практику отдельных стран и — на основе представленных докладов — рассматривает демографические и социальные аспекты проблемы аборта.

**INTRODUCTION OF THE ORGANIZER AT THE SESSION ON
THE „DEMOGRAPHIC ASPECTS OF ABORTION”***Summary*

Author summarizes the papers discussed on the subject 8,2 at the 1977 General Conference of the International Union for the Scientific Study of Population in Mexico City. He deals in detail with the abortion problem, the judgement and effects of which can be felt in a different way in the developed countries. He speaks of the practice of the individual countries and — on the basis of the papers submitted — he deals with the demographic and social aspects of the abortion problem.

A TERMÉKENYSÉG TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEINEK ÉS VÁLTOZÁSAINAK OKAI

SZABADY BALÁZS

1. Bevezetés

Napjainkban, mikor a termékenység iránt már nemcsak a tudomány, hanem a politika is mindig jobban érdeklődik, egyre fontosabb, hogy megismerjük azon tényezőket, melyek a termékenységet akár rövid, akár hosszabb távon befolyásolják. A politika érdeklődése — ha eltekintünk a sokféle indoklástól, melyek gyakran csak propaganda-jellegűek — alapvetően vagy abból fakad, hogy a jelenlegi termékenységet növelni akarja, vagy abból, hogy csökkenteni.

Ha kielégítően sikerül megállapítani a termékenységet befolyásoló tényezőket, azok hatásának módját és fontosságuk sorrendjét, akkor

1. lehetővé válik a termékenység előrejelzése — amilyen mértékben a befolyásoló tényezők előrejelezhetők;
2. a jövőbeni termékenység befolyásolható — ha maguk a befolyásoló tényezők közvetlenül vagy közvetve megváltoztathatók;
3. az előző két céltől függetlenül bepillantathatunk a társadalom újratermelődéésének egy fontos területére, ezáltal a társadalmi törvényszerűségekről alkotott ismereteink is gazdagodhatnak.

A hazai és külföldi szakirodalomban sok szerző foglalkozott már ezzel a kérdéssel, és kutatásaik általában kézzelfogható eredménnyel jártak. Ezen kutatások túlnyomó többségére jellemző, hogy csak egy vagy néhány tényezőnek az elszigetelt hatását igyekeznek kimutatni, és így többnyire a tudomány egy szűkebb területe szempontjából ragadják meg a jelenséget. Mivel pedig bonyolult és nyilván nagyon sok tényező által meghatározott jelenségről van szó, az elszigetelt vizsgálatok megtévesztő eredményhez is vezethetnek, mint arra a humán tudományok számos példát szolgáltatnak. A gyakorlatban azonban az ilyen eredmények egy része megfelelő hipotézisül szolgál további kutatásokhoz.

Az alábbiakban megkíséreljük áttekinteni az eddigi eredményeket. A téma rendkívül gazdag irodalma miatt a felsorolás korántsem lehet teljes.

A legáltalánosabb az a hipotézis, hogy a gazdasági fejlettséggel csökken a termékenység. Ez néha az adatok pusztá szemlélésekor is nyilvánvalónak tűnik, de egyszerűbb vizsgálatok, is alátámasztják (pl. *Andorka*, 1969; *Breznik*, 1967). Mélyebbre ható vizsgálatok azt mutatják, hogy ez a törvényszerűség bonyolultabban, áttételesen érvényesül (*Andorka*, 1967; 1970; *Ekanem*, 1972), és hatását sok minden módosíthatja, amit ezek a szerzők nem vizsgáltak. *Simon* (1969) szerint, ha az egyének viselkedését időben — tehát a gazdasági konjunktúra alakulása szerint — szemléljük, akkor a jobb gazdasági helyzet növeli a termékenységet, de keresztmetszetileg, *különböző családokat* szemlélve a gazdagabbak kevésbé termékenyek. — Ez utóbbit *Miltényi* (1964) is alátámasztja. — Ez az érdekes felismerés egyfelől a kérdés bonyolultságát bizonyítja, másfelől azt, hogy az időszori és a keresztmetszeti vizsgálatok eredményei ez esetben csak egymást kiegészítve használhatók, de egyik által a másik közvetlenül nem cáfolható.

A gazdasági fejlettség függvénye a társadalmi rétegződés (amely egyúttal az egyén társadalmi-gazdasági helyzetét is tükrözi), illetve az időnként gyorsabban vagy lassabban bekövetkező átrétegződés is. Amikor tehát ezeknek a termékenységre gyakorolt hatását vizsgáljuk, akkor tulajdonképpen a gazdasági fejlettség áttételes hatásáról van szó, ugyanúgy, mint akkor, ha a lakóhely urbanizáltsági szintjének vagy a földrajzi mobilitásnak a hatását kutatjuk.

Magyar vizsgálatok szerint a legmagasabb foglalkozási csoportokba (vezetők, értelmiségiek) tartozók termékenysége általában alacsonyabb az összes többinél, innen haladva a szellemieken és a nem mezőgazdasági fizikaiakon át a mezőgazdasági fizikaiakig a termékenység általában emelkedik (*Acsádi—Klinger—Szabady E.*, 1970). A női munkavállalás általában csökkenti a termékenységet (*Weller*, 1977), akárcsak a társadalmi mobilitás (*Klinger—Szabady E.*, 1965) és az utóbbival tulajdonképpen hasonló értelmű *különböző rétegből való összeházasodás szintén* (*Miltényi*, 1964).

Ezzel összhangban van az, hogy minél urbanizáltabb egy település, az ottani népesség termékenysége annál alacsonyabb (*Acsádi*, 1969; *Thüring*, 1969; *Acsádi—Klinger—Szabady E.*, 1970). Ezzel szemben *Weller* és *Bouvier* (1972) szerint a lakóhely hatása gyenge, *Ritchey* és *Stokes* (1972) szerint pedig a lakóhely urbanizáltsági szintje hat a termékenységre, de a vándorlás ténye ettől függetlenül fejt ki hatását — általában csökkenti a termékenységet, mégpedig *Miltényi* (1964) szerint úgy, hogy a vándorlás kiinduló és végpontja közül a kisebb termékenységűhöz igazodik.

A válások, illetve az azt megelőző házassági problémák szintén csökkentik a termékenységet (*Hoóz*, 1970) egyrészt azért, hogy csökken a nő házas élettartama, másrészt a kevésbé szilárd házasságok nem szolgálnak jó talajul a szaporodáshoz.

Az eddigiekből főleg az szűrhető le, hogy minden olyan mozgás, amely az embert eltávolítja korábbi társadalmi, családi vagy lakóhelyi környezetétől, és általában az „ősi” falusi, mezőgazdasági, földhöz tapadó környezetétől — tehát társadalmi előmenetel, válás, vándorlás és

maga a városi életmód — csökkenti a termékenységet. A gazdasági fejlettség általában említett hatása is ide sorolható tágabb értelemben, hiszen az a fenti folyamatokkal szorosan összefügg.

Az előbbiektől függetlenül hatnak egyéb környezeti tényezők (legalábbis a kutatások szokványos hipotézisei szerint függetlenül, de nem zárhatjuk ki azt sem, hogy valahol a mélyben a jelenségek összefüggenek), (1) biológiai tényezők, amelyek azt a hatásmechanizmust tükrözik, ami által az emberi szervezet a természeti, biológiai környezethez adaptálódik (*Klinger*, 1970; *Miltényi*, 1970; *Verő*, 1971), (2) kulturális, nemzeti, vallási stb. különbségek, melyek a társadalmi, az emberi környezethez való különböző fokú alkalmazkodást mutatják (*Calot—Deville*, 1970; *Mirnic*, 1970; *Weller—Bouvier*, 1972; *Wilson—Bumpass*, 1973).

Tehát általánosságban a populáció (társadalmi, gazdasági és biológiai) fejlettsége, mobilitása és adaptálódása határozza meg a termékenységet.

A különböző, egymástól elszigetelt alapokon álló, gyakran egymással vitatkozó kutatások általában nem nyújtanak megnyugtató eredményt: a tényezőként vizsgált jelenségek gyakran egy további jelenségnek közös eredményei, a figyelmen kívül hagyott tényezők más kutatásokban néha fontosnak bizonyulnak, a módszerek és a vizsgált populáció véletlen sajátosságai szintén módosíthatják a tényezők egymáshoz viszonyított fontossági sorrendjét. Az egész kérdéskomplexum tulajdonképpen megválaszolatlan, mint az *Andorka* (1967; 1970), *Tekse* (1969) és *Dányi* (1977) következtetéseiből is kiviláglik.

Ezen dolgozatnak az a célja, hogy az eddigi kutatások tapasztalatai alapján megkísérelje átfogóan vizsgálni a termékenységet befolyásoló tényezőket. Természetesen végső válaszra nem számíthatunk, mivel itt is csak azok a gazdasági, társadalmi, demográfiai és egészségügyi változók szerepelnek, amelyekre a mai magyar körülmények között könnyen kaphatók adatok. (Módszertani és feldolgozási korlátok miatt még ezek között is szelektálni kellett.)

Tulajdonképpen — bár eredeti célunk a termékenység megmagyarázása — a népesség reprodukciójával és fennmaradásával kapcsolatos kérdéskomplexumot szélesebben értelmezzük, és egyes demográfiai változók közötti kapcsolatokat akkor is megpróbáljuk elemezni, ha kiderül, hogy a termékenységre nincs kimutatható közvetlen hatásuk.

A vizsgálat Magyarország népességére vonatkozik, és bár igyekszünk általánosabban értelmezhető eredményeket kapni, az értékeléskor ezt is figyelembe kell venni.

Megfigyeléseinket elsősorban az azonos időpontban keresztmetszetileg fennálló különbségekre irányítjuk. Ha modelljeinkkel minden okot meg tudnánk magyarázni, akkor az időszori és a keresztmetszeti modellek egyforma eredményt szolgáltatnának. Azonban a zavaró hatások szükségképpen más természetűek idősorok és keresztmetszeti sorok esetén. Az előbbi esetben végig ugyanarról a lassan változó populációról van szó, a zavaró hatás elsősorban maga a *változó idő*,

amely mindenütt egyaránt kifejti hatását. Ugyanis az ismeretek és a szokások akkor is áramlanak populációk között, és akkor is okoznak némi kiegyenlítődést, ha egyébként a termékenységet befolyásoló változók nagysága különböző. Keresztmetszeti modellek esetén pedig a fő zavaró hatás az, hogy *különböző populációkat* figyelünk meg, és a modell nem veheti figyelembe, hogy minden megfigyelési egység *más* — akár eredetét, múltját, akár jelenlegi környezetét (mégha csak földrajzi környezetét is) tekintjük. Az egyes populációk különböző öröklött biológiai sajátosságai is okozhatnak termékenységi különbségeket, ugyanúgy, mint a régóta fenálló kulturális és szokásbeli eltérések.

Az eredmények értékelésekor tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy milyen modellről van szó. A 2. fejezetben empirikusan áttekintjük a különböző közigazgatási egységek között fennálló termékenységi differenciákat Magyarország mai területén 6 népszámlálás időpontjában. A 3. fejezetben megkíséreljük feltárni a vizsgált népesezési és társadalmi jelenségek közötti mélyebb összefüggéseket faktoranalízis segítségével. Ezen összefüggések közül a termékenységgel kapcsolatosakat vizsgáljuk a 4. fejezetben lépcsős regresszió segítségével.

2. A magyarországi termékenység területi különbségei és időbeni változása

Ha a termékenység változásának okait és törvényszerűségeit akarjuk kutatni, érdemes empirikusan áttekinteni mind a térbeli, mind az időbeli különbségeket.

Ennek érdekében 6 magyarországi népszámlálás (1900; 1910; 1920; 1930; 1960 és 1970), valamint az azokat közvetlenül megelőző illetve követő egy-egy év születési statisztikája alapján becsültük a 6 időpontra (pontosabban kétéves időszakra) Magyarország jelenlegi területén az egyes közigazgatási egységek termékenységét¹. A termékenység jellemzésére a korszpecifikus születési arányszámok transzverzális összegét használtuk. Ennek országos értéke

$$b_t = \sum_{i=1}^m \frac{(B_{t-1}^{(i)} + B_t^{(i)})/2}{F_t^{(i)}} n_i$$

ahol

b_t — a korszpecifikus születési arányszámok transzverzális összege, ahol t a népszámlálás éve;

m — az illető népszámlálási közlemény és népmozgalmi statisztika alapján figyelembe vehető termékeny női korcsoportok száma; 1900-ban $m = 5$, a korcsoportok: 17 al-

¹ Az 1941-es és 1949-es népszámlálás körüli évekből nem sikerült az anya korcsoportja szerint bontott születési adatokat találni.

ti (ezt mindenütt 15—16 évesnek tekintettük az egyszerűség kedvéért, mivel a 15 évnél fiatalabbak szülei országosan mennyiségileg elhanyagolhatóak voltak mind a hat időszakban), 17—19; 20—24; 25—29 és 30—49 éves, 1910-ben, 1920-ban és 1930-ban $m = 6$, a korcsoportok: 17 alatti, 17—19; 20—24; 25—29; 30—39 és 40—49 éves, 1960-ban és 1970-ben is $m = 6$, de a korcsoportok: 19 alatti, 20—24; 25—29; 30—34; 35—39 és 40—49 éves;

i — az egyes női korcsoportok sorszámja;

$F_t^{(i)}$ — az i -k női korcsoport létszáma a t évi népszámlálás időpontjában (minden esetben az illető év január 1-én);

$B_{t-1}^{(i)}$ és $B_t^{(i)}$ — az i -k női korcsoport által élve szült gyermekek száma a t évi népszámlálást megelőző illetve az azt követő évben;

n_i — az i -k korcsoport által felölelt korévek száma (2; 3; 5; 10 illetve 20 év).

Az utolsó két népszámlálás előtti és utáni években részletesebb (az anya koréve szerinti) születési adatok is vannak, de úgy véljük, a pontosságot ez már nem fokozta volna a fáradtság mértékében, és az eredményt kevésbé lett volna jogos összehasonlítani a régebbi népszámlálásokéval.

A számítási eredmények láthatók az 1. táblán és az I. ábrán. (A korcsoportokat kissé összevontuk, hogy különböző évekre összehasonlíthatók legyenek.)

Az ország egyes közigazgatási egységeinek a termékenységét az úgynevezett *termékenységi hányados* (Szabady B., 1975/a és 1975/b) segítségével becsültük:

$$q_t^{(j)} = \frac{(B_{t-1,j} + B_{t,j})/2}{\sum_{i=1}^m F_{t,j}^{(i)} \frac{(B_{t-1}^{(i)} + B_t^{(i)})/2}{F_t^{(i)}}}$$

ahol

$q_t^{(j)}$ — a j -k körzet (közigazgatási egység) termékenységi hányadosa a t évi népszámlálás körüli 2 évben;

$B_{t-1,j}$ és $B_{t,j}$ — a j -k körzetben a t évi népszámlálást megelőző és az azt követő évben élveszületett gyermekek száma;

$F_{t,j}^{(i)}$ — a j -k körzetben a t évi népszámlálás időpontjában élő i -k korcsoportban tartozó női népesség létszáma.

A korszpecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegének becsült értéke körzetenként

$$b_t^{(j)} = q_t^{(j)} b_t$$

b_t tulajdonképpen arányos a bruttó reprodukciós együtthatóval (ami a lányszületések adott évi arányával szorozva megkapható belőle), ezért a termékenység megközelítésére ezt találtuk a legalkalmasabbnak. A nettó reprodukciós együtthatót és a természetes szaporodás intrinsic arányszámát a születéseken kívül a halandóság is befolyásolja (sőt, az utóbbit a generációtávolság is), aminek térbeli különbségeiről amúgy sincs hipotézisünk — ennek tárgyalása meg is haladná dolgozatunk célját. Elsődleges célunk magának a termékenységnek a vizsgálata, és ezt csak zavarná, ha olyan mutatót használnánk, amely a halandóság — 1900 és 1970 között nagyon jelentős — változását is tükrözné. Tehát elfogadhatjuk b_t -t az országos termékenység időbeli változásának mutatójaként. Használata ellen az lehet a legfőbb kifogás, hogy nem veszi figyelembe, hogy az idősebb korosztályok létszáma — stabil növekvő és stacionér népességben — alacsonyabb, mint a fiatalabbaké, így szerepük a termékenységben valamivel kisebb, mint azt b_t mutatja.

A termékenységi hányados jelentése: hányszor annyit szül egy körzet népessége, mint amennyit az országos korszpecifikus arányszámok mellett szülne, azaz hányszorosát „teljesíti” egy adott körzet átlagos nője az országos átlagnő termékenységének, tehát azt is tükrözi, hogy egy körzet termékenysége hányszorosa az ország termékenységének. Ezért elfogadható, ha b_t -vel beszorozva (amivel az országos termékenységet jellemeztük) az eredményt elismerjük, mint a korszpecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegének körzetenkénti becsült értékét. A termékenységi hányados használata ellen a legfőbb kifogás az lehet, hogy eltekint attól, hogy a születések naptára az ország különböző területein nem egyforma, és általában eltér az országos átlagtól. Ezért, ha egy körzet női népességének korösszetétele jelentősen eltér az országostól, (és a születések naptára is eltér az országos naptártól) nem szükségképpen $q_t^{(j)} = 1$ érték mellett lesz a körzet női népességének „teljesítménye” egyenlő az országossal. Például az országosnál idősebb korösszetételű körzet esetén, ha a naptár szerint a nők a szülések nagyobb hányadát teljesítik idősebb korban, mint az országos átlag, a $q_t^{(j)} = 1$ egyenlőség csak az országosnál gyengébb termékenységet tükröz. Ugyanez a helyzet az országosnál fiatalabb korösszetételű körzetenél, ha női népességének szokásos naptára az országoshoz képest a fiatalabb korévek felé tolódik el. Ebben a két esetben a termékenységi hányados némileg túlbecsüli az illető körzet termékenységét, míg az ellenkező esetekben alacsonyabbnak becsüli.

A magyarországi termékenységnek a századforduló körüli években a területi differenciáit régebben *Tekse* (1969) és *Dányi* (1977) vizsgálták, az előbbi az 1900-as, az utóbbi az 1890-es, az 1900-as és az 1910-es népszámlálás adatai alapján. Az általuk használt mutató ha-

sonló a termékenységi hányadoshoz, csak a nevezőben a női korcsoportok létszámát nem az országos, hanem a hutterita (tehát a szakirodalomban természetes termékenységűnek tekintett) népesség korszpecifikus termékenységi arányszámaival szorozzák. Ennek a mutatónak a tartalma lényegében azonos a termékenységi hányadosával, azzal gyakorlatilag egyenragúnak tekinthető. Elméletileg a hutterita arányszámokkal számított mutató a termékenységi hányadosnál „objektívebbnek” tűnhet abban az értelemben, hogy a maximális lehetőségekkel veti össze a népesség teljesítményét, de kívülről bevitt mutatók alapján. Viszont nincs biztosítékunk arra nézve, hogy a hutterita termékenységi arányszámok az egész emberi fajra jellemzőek, történelmi kortól, éghajlattól, alkattípustól és egyéb körülményektől függetlenül. A termékenységi hányados, miután országos átlagokat használ, realisabb összehasonlítási lehetőséget nyújt.

A fentiek alapján számítottuk ki $b_i^{(1)}$ értékeit a 6 népszámlálás időpontjában az egyes közigazgatási egységekre. Minden esetben csak a jelenlegi országterülettel foglalkoztunk. Az első négy népszámlálás esetén az akkori közigazgatási beosztásban „törvényhatóságoknak” nevezett közigazgatási egységeket vettük alapul, (azaz a vármegyéket

1. A korszpecifikus termékenységi arányszámok és transzverzális összegük az egyes népszámlálások körüli 2—2 évben

Повозрастные коэффициенты плодовитости и их трансверсальная сумма в 2 года около отдельных переписей населения

Age-specific fertility rates and their transversal sum in 2 years before and after the respective censuses

A népszámlálás éve (2)						
(1) Korcsoport	1900	1910	1920	1930	1960	1970
1. 17 alatt	0,0124	0,0148	0,0042	0,0111	} 0,2635	0,2569
17—19	0,2953	0,2978	0,1482	0,1818		
20—24	1,3009	1,2391	0,8497	0,7876		
25—29	1,3936	1,2412	0,9372	0,7579		
30—34	} 2,5199	} 1,7037	1,3104	0,9483		
35—39			0,1313	0,0950		
40—49			0,3591	0,2851		
2. Összesen	5,5218	4,8557	3,5348	2,8485	2,0400	2,0052
százalékos megoszlás: (3)						
1. 17 alatt	0,22	0,30	0,12	0,39	} 12,92	12,81
17—19	5,35	6,13	4,19	6,38		
20—24	23,55	25,52	24,04	27,65		
25—29	25,24	25,56	26,51	26,61		
30—34	} 45,64	} 35,09	37,07	33,29		
35—39			6,44	4,74		
40—49			7,40	8,07		
2. Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа; (2) Год переписи населения; (3) Процентное распределение

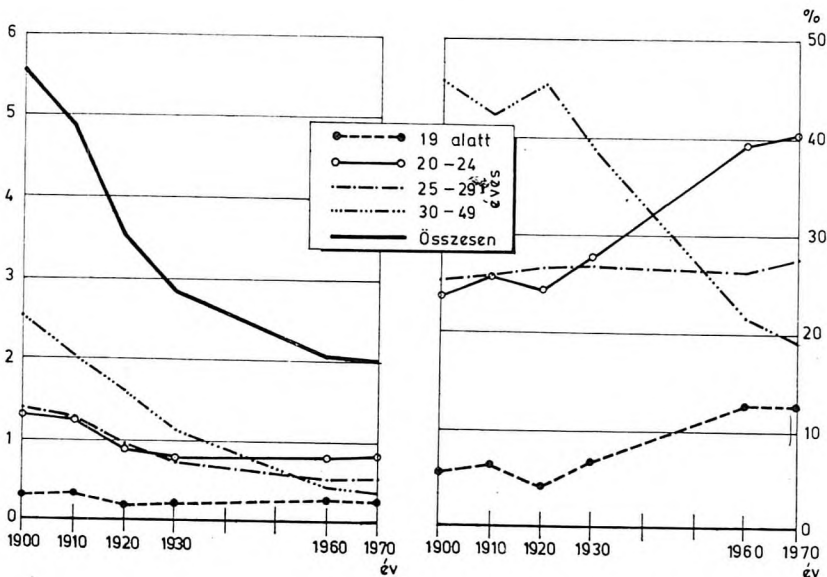
Вертикальная графа: 1. Ниже 17 лет; 2. Всего

Heading: (1) Age-group; (2) Year of population census; (3) Percent distribution

Lateral text: 1. Under 17; 2. Total

és a törvényhatósági jogú városokat), a két utolsó népszámlálás esetén pedig a járásokat és a megyei, valamint a járási jogú városokat. A közigazgatási határok szüntelen változásai az időbeli összehasonlítást csak bizonyos közelítéssel teszik lehetővé. Az 1900-as és az 1910-es népszámlálás idején még az eredeti magyar országterületre vonatkoztak az adatok, ekkor 45, illetve 46 törvényhatóság esett részben vagy egészben a jelenlegi országterületre (a két időpont között Miskolc lett törvényhatósági jogú város), ezek közül 24 csak részben. Ezt az utóbbi vármegyék esetén az időbeli összehasonlításnál figyelembe kell venni. 1920-ban minden törvényhatóságnak a jelenlegi országterületen maradt részeire vonatkoznak az adatok, kivéve Pozsony és Ugocsa megyék töredék területét, mely ekkor a statisztikában már nem szerepelt külön közigazgatási egységként. Ezzel szemben Komárom-Újváros törvényhatósági jogú város lett, így 45 közigazgatási egységünk van. 1930-ra a töredék vármegyéket már összevonták, ennek eredményeképp 36 törvényhatóság lett. 1960-ban a járások és a városok együttes száma 190, 1970-ben pedig járás-összevonások és új városok keletkezése nyomán 182.

A II—XIII. kartogramon a korszpecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegeinek becslött értékei láthatók közigazgatási egységenként. A II—VII. ábrán az időbeli összehasonlíthatóság

I. A korszpecifikus termékenységi arányszámok és transzverzális összegük alakulása 1900 és 1970 között
Динамика повозрастных коэффициентов плодovitости и их трансверсальной суммы в период 1900—1970 гг.

Development of age-specific fertility rates and their transversal sum in the 1900—1970 period

érdekében közös beosztás szerinti jelöléssel láthatók a közigazgatási egységek mind a 6 népszámlálás időpontjában. A VIII—XIII. ábra elsősorban a térbeli összehasonlítást teszi lehetővé, mert mind a hat időpontban külön osztottuk be ötödökre (quintilisekre) a közigazgatási egységeket a korszecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összegének az *akkori* értékei szerint.

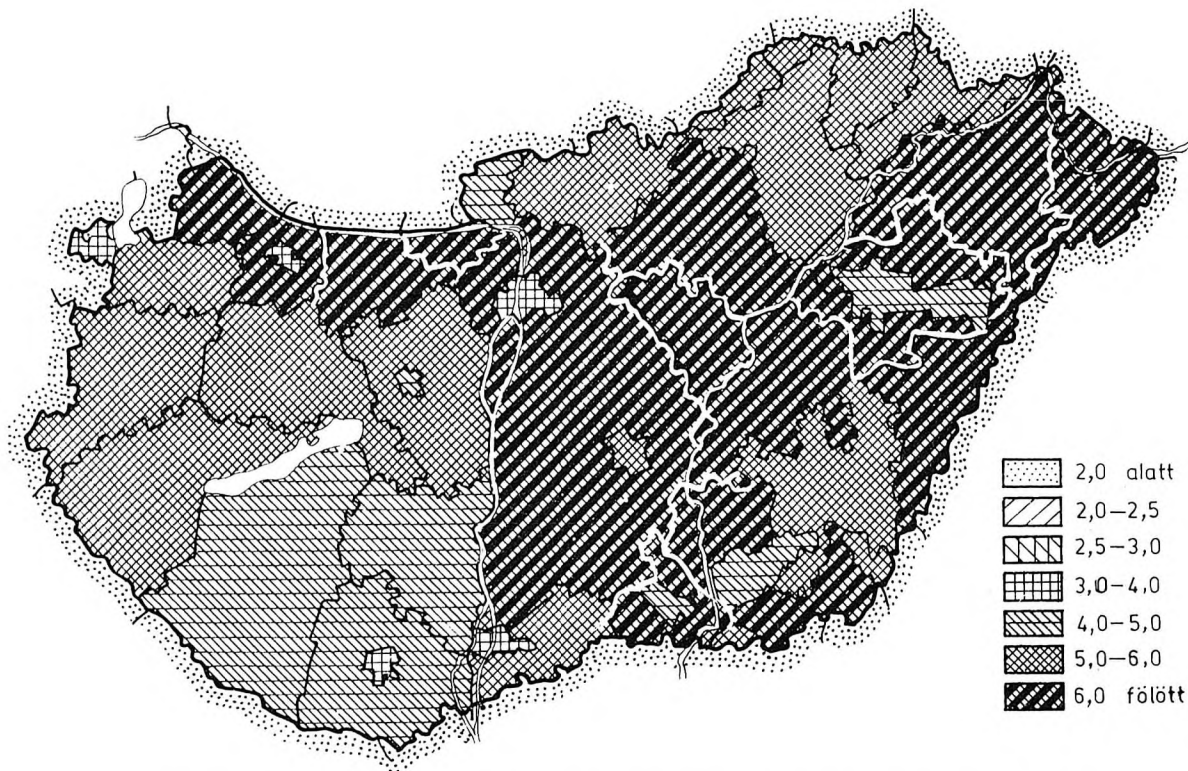
Ezekből az ábrákból tehát többé-kevésbé kiolvasható a termékenység változása a mai országterületen 1900 és 1970 között, mind az egyes vidékeknek az országos termékenység alakításában játszott szerepe, mind az egyes területek fejlődésének mértéke és üteme szerint.

Mielőtt szemügyre vennénk a térképeket, tekintsük át, hogy mi okozhatja az ország egyes szűkebb területein az ott élő női népesség termékenységének megváltozását. Elméletileg három alapeset képzelhető el:

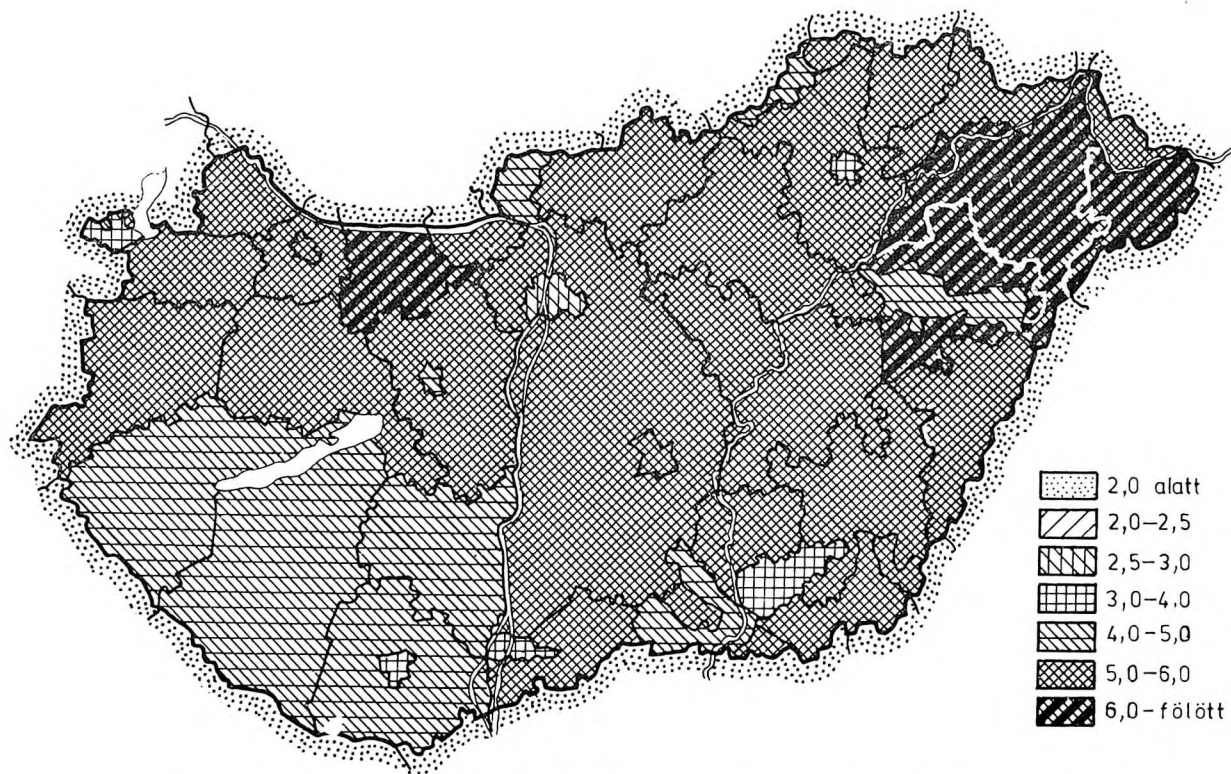
1. Ha az illető terület népessége a termékenység szempontjából inhomogén, azaz az egyszerűség kedvéért feltehetjük, hogy egymástól különböző, de önmagukon belül már homogén termékenységű szubpopulációkból áll, akkor az egész terület népességének kiszámítható termékenysége általában akkor is megváltozik, ha az egyes szubpopulációk termékenysége változatlan. Pontosabban, ha a különböző szubpopulációk közötti áramlás azt a folyamatot nem egyenlíti ki, akkor az alacsonyabb termékenységű szubpopuláció(k) viszonylagos szerepe a körzet termékenységének kialakításában egyre csökken, míg a többieké nő — ugyanis az egész körzet termékenysége a különböző szubpopulációk termékenységének súlyozott átlagaként adódik, ahol a súlyok a megfelelő populációk létszámai. Szélsőséges esetben, ha egyes szubpopulációk nem tudják saját újratermelésüket biztosítani, kihalnak, még akkor is, ha eredetileg a körzet lakosságának túlnyomó részét tették ki, és szerepüket eredetileg kisebb, de növekvő szubpopulációk vehetik át. Így egy terület termékenysége hosszas csökkenés után növekedni kezdhet anélkül, hogy az egyes szubpopulációk termékenysége változna.

Ez a jelenség azonban nem vizsgálható a halandóságtól függetlenül. Ugyanis, ha a magasabb termékenységű szubpopuláció halandósága is magasabb, akkor egy bizonyos szinten elképzelhető, hogy a két hatás kiegyenlíti egymást, sőt, ha a halandóság még nagyobb mértékű, akkor az alacsonyabb termékenységű szubpopuláció aránya növekszik. Ennek a jelenségnek részletesebb tárgyalása meghaladja a jelen dolgozat kereteit — itt pusztán a körzet termékenységének változásáról van szó, ehhez pedig önmagában különböző halandóságú szubpopulációk léte nem elegendő, hanem különböző termékenységű szubpopulációk kellene, a képet pedig *esetleg módosítja* a különböző halandóság.

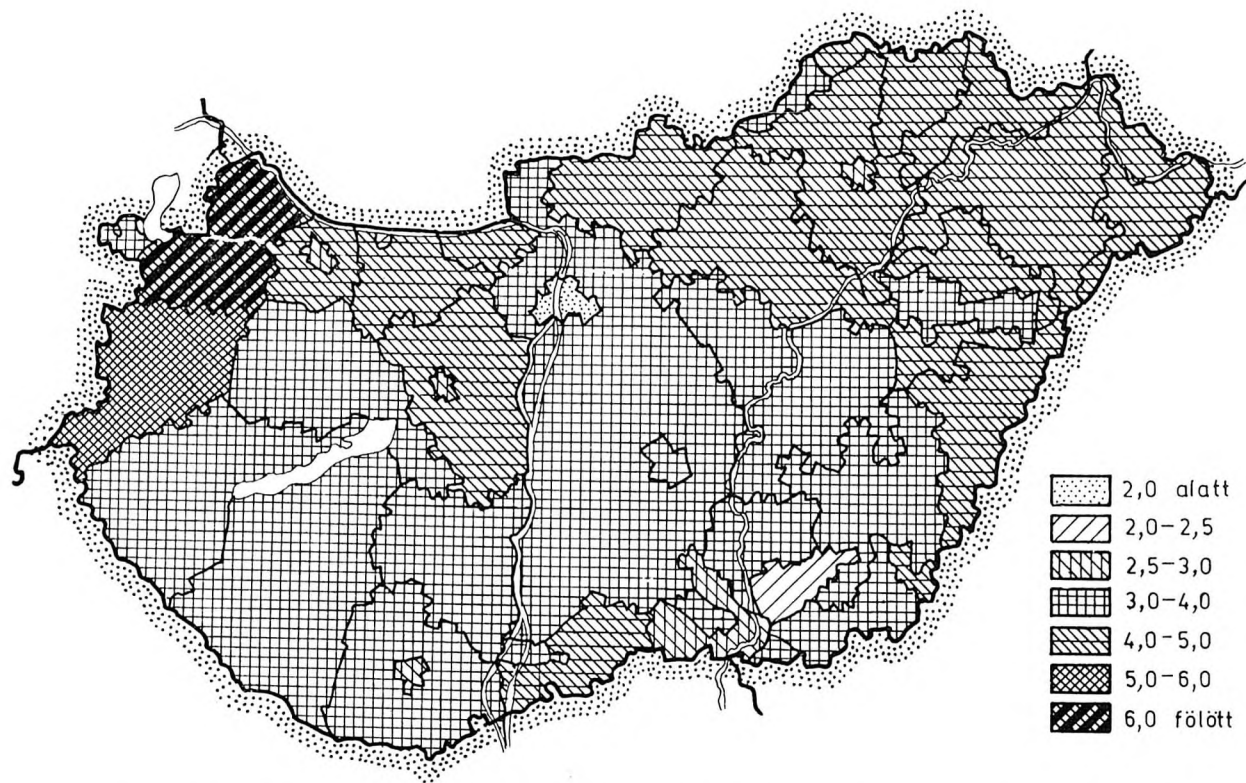
Ezt a jelenséget (nem egy körzetre, hanem az egész országra) részletesen, matematikai modell segítségével tárgyalja egy korábbi dolgozat. Ott a körzetek *reprodukción* tekintettük ismertnek, nem pedig termékenységét és halandóságát külön. (Szabady B., 1975/a).

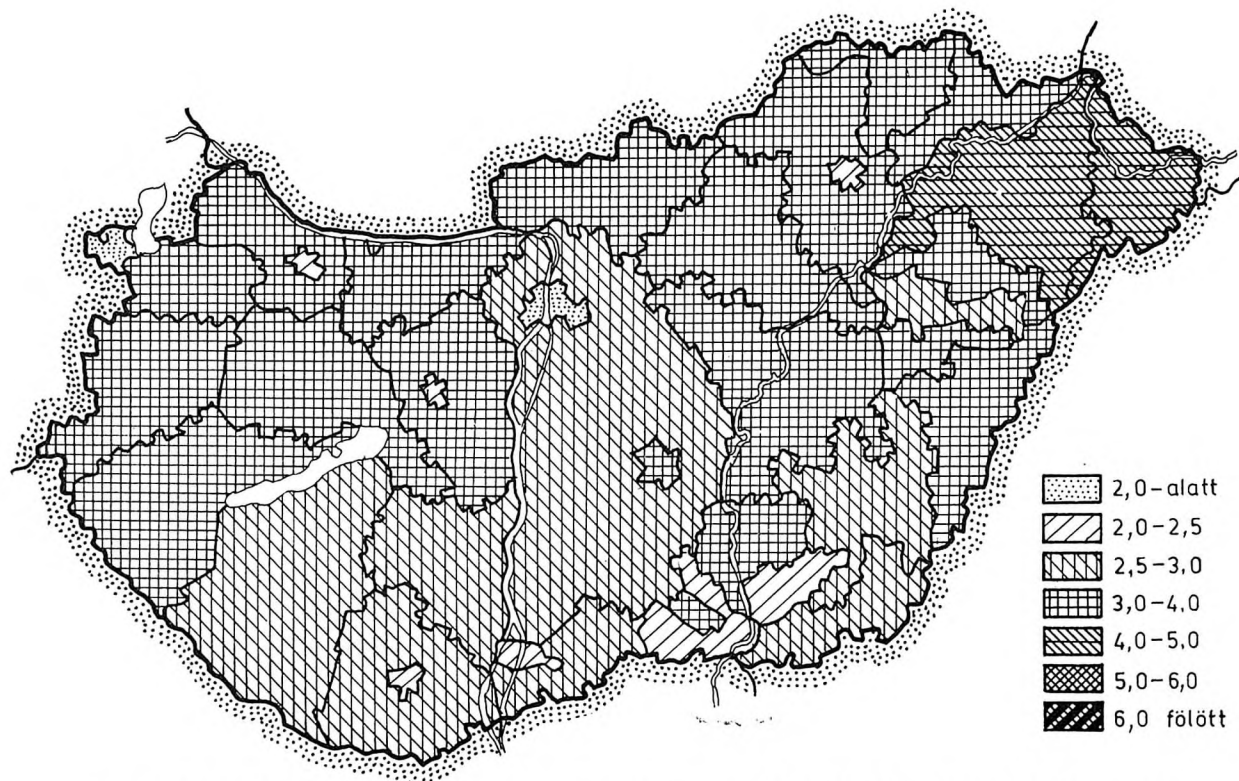
II. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1900
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1900 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1900

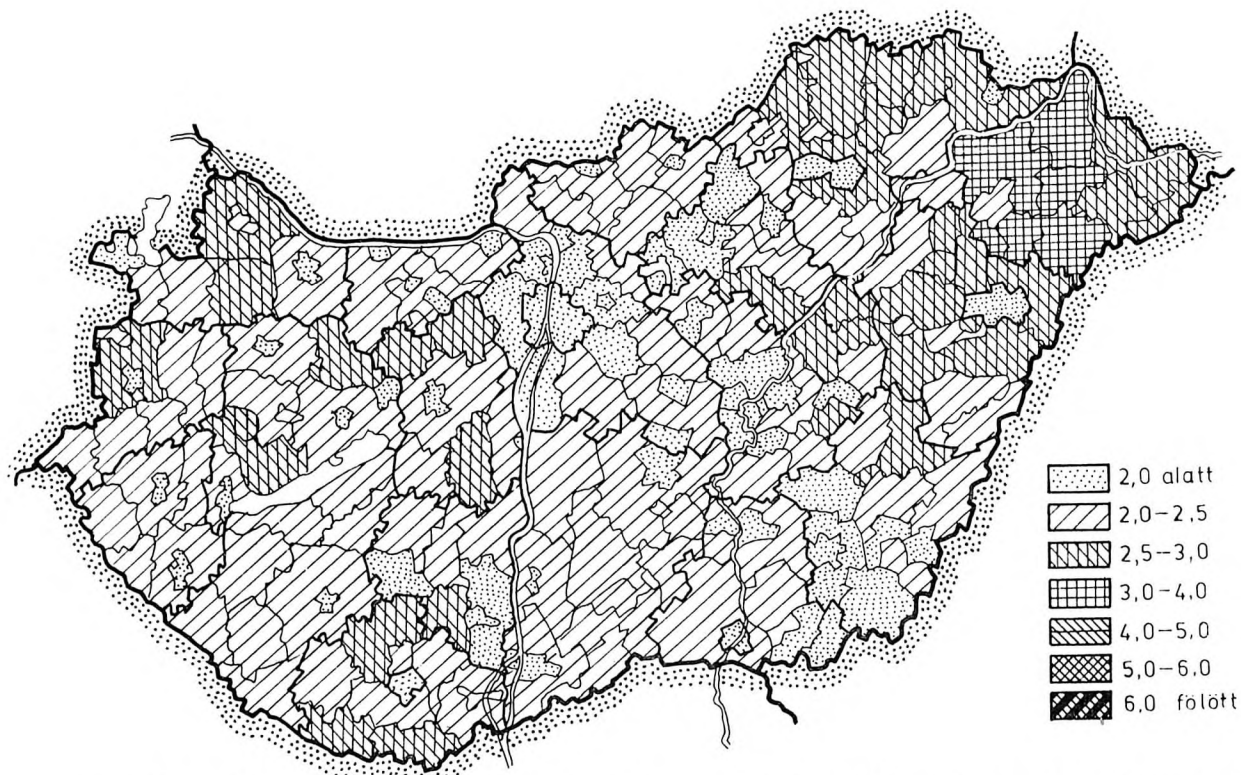
III. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1910
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1910 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1910

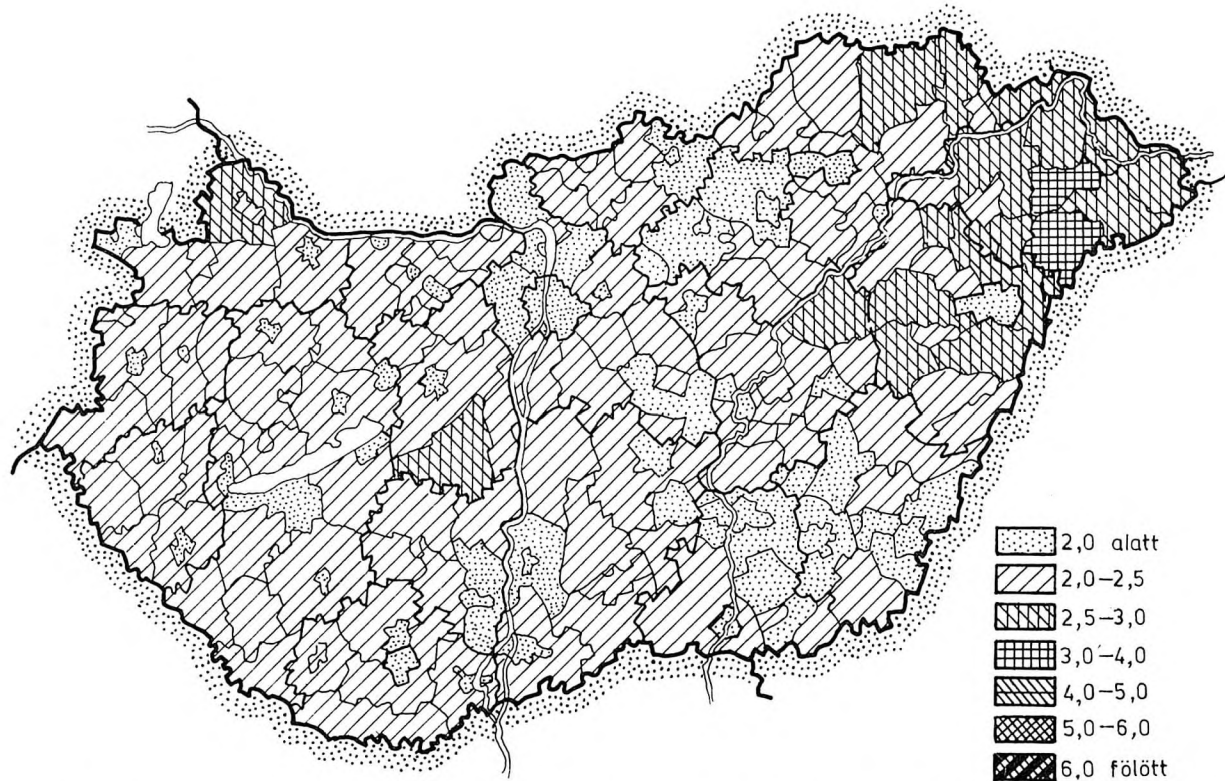
IV. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1920
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1920 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1920

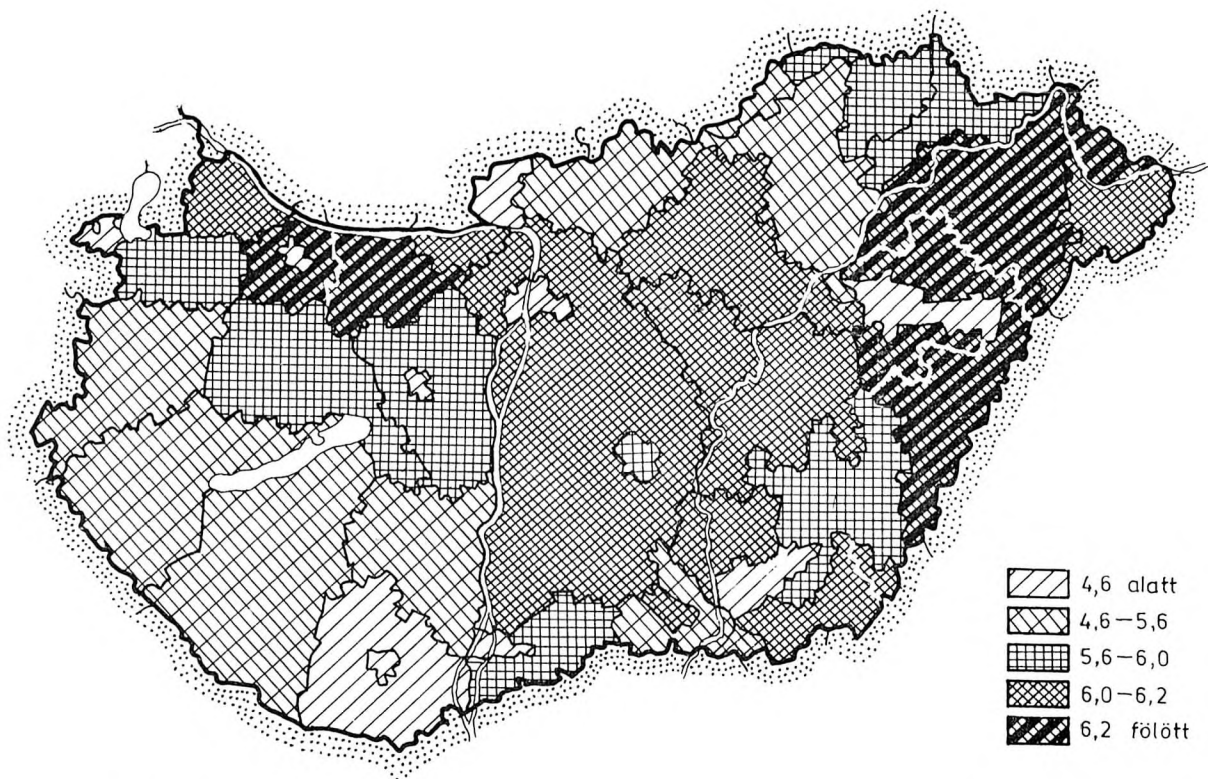
V. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1930
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1930 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1930

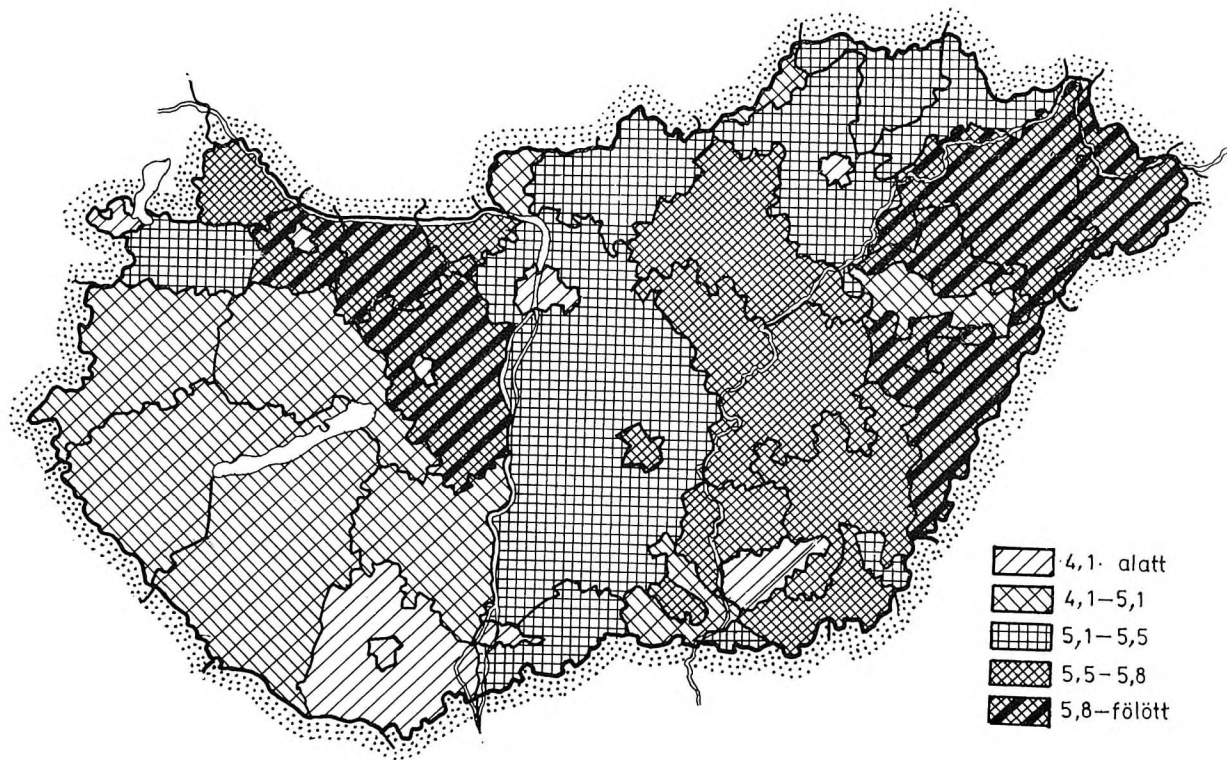
VI. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városenként, 1960
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по районам и городам, 1960 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1960

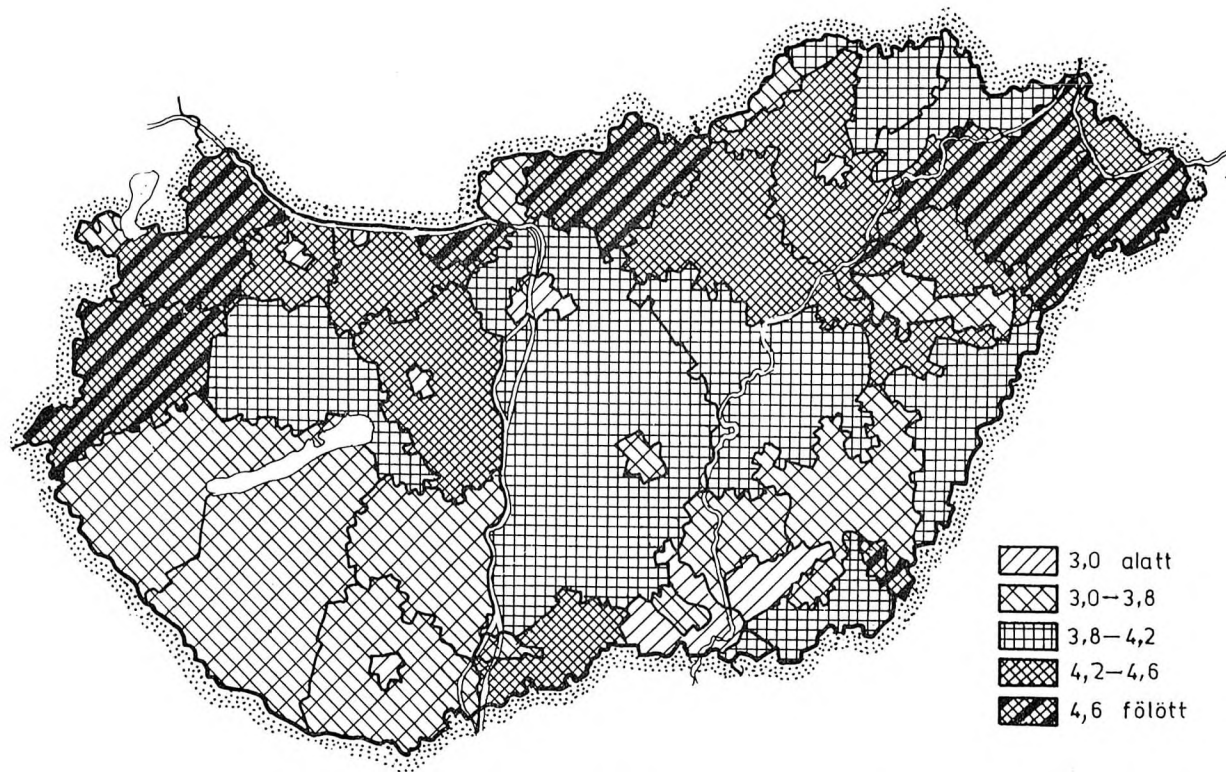
VII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városokként, 1970
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по районам и городам, 1970 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1970

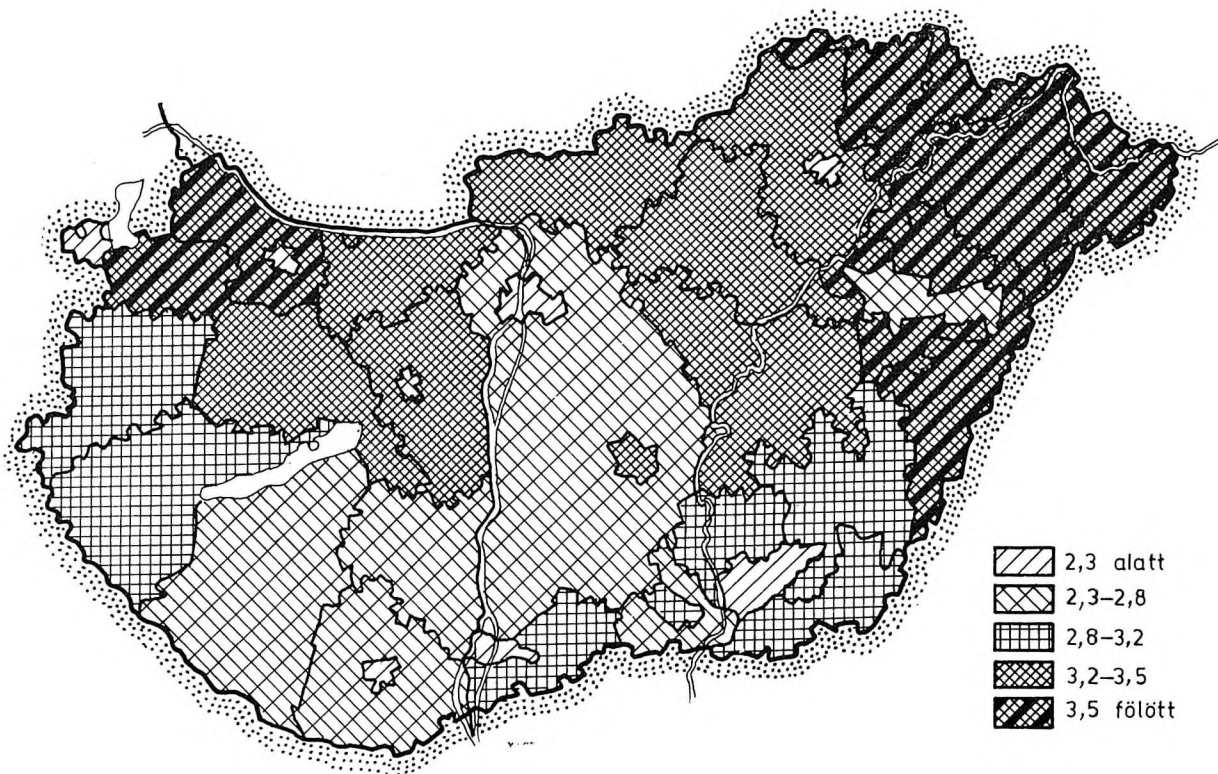
VIII. A korszpecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1900
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1900 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1900

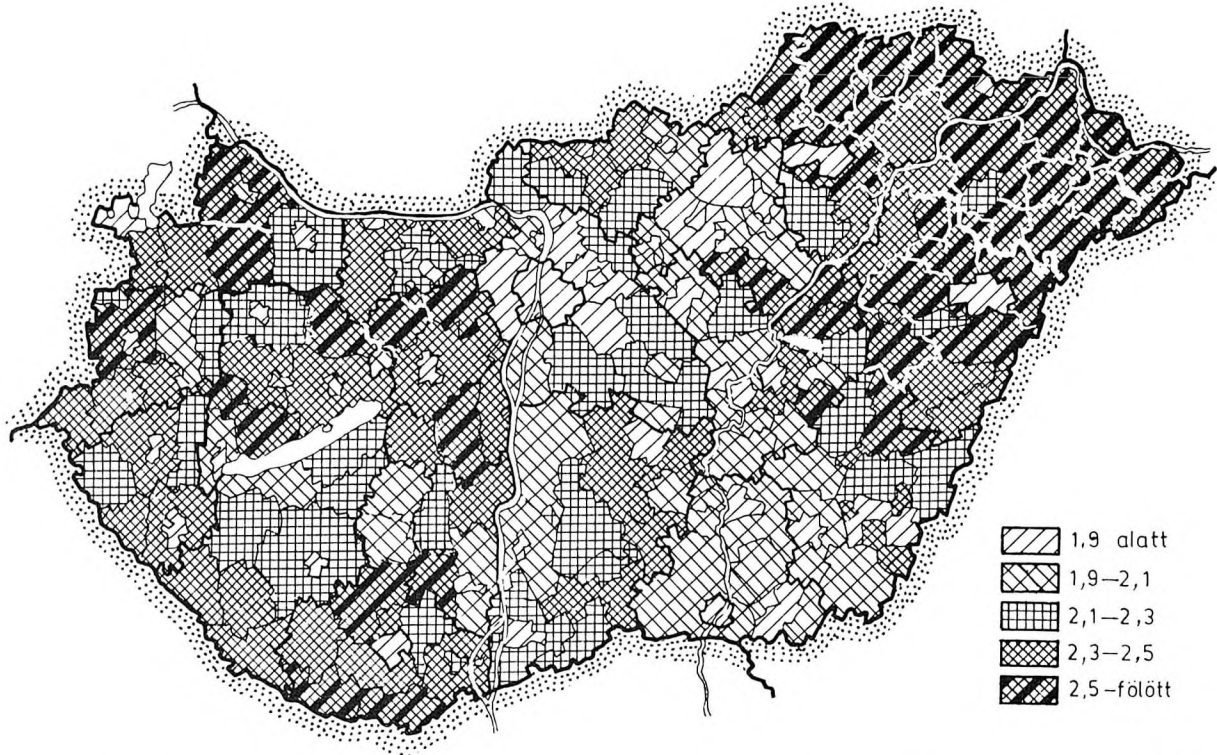
IX. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1910
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1910 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1910

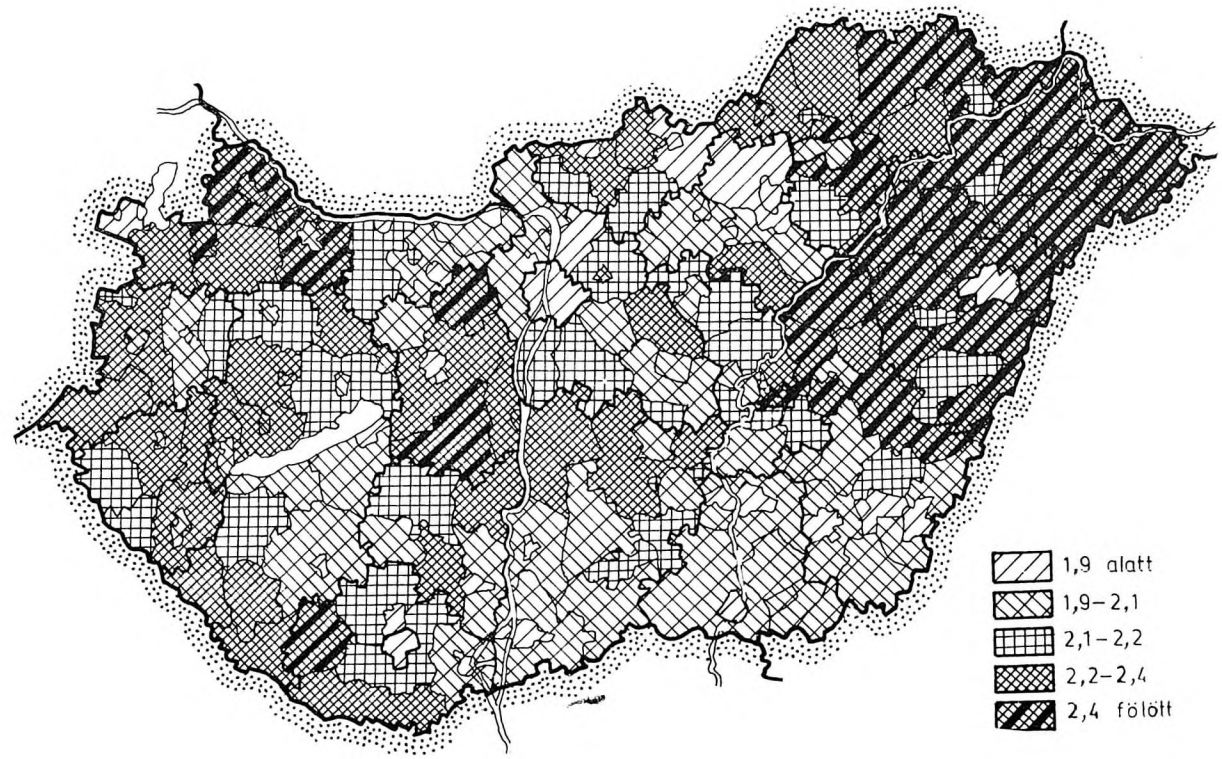
X. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1920
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1920 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1920

XI. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege törvényhatóságoként, 1930
Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по местным управлениям, 1930 г.
Transversal sum of age-specific fertility rates by municipalities, 1930

XII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városoként, 1960
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по районам и городам, 1960 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1960

XIII. A korspecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege járásonként és városoként, 1970
 Трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости по районам и городам, 1970 г.
 Transversal sum of age-specific fertility rates by districts and towns, 1970

2. Ki- és bevándorlás következtében egyes területek lakossága kicserélődhet, illetve belső arányai az előző pontban érintettektől függetlenül is megváltozhatnak. Ez lehet akár szervezett ki- és betelepítés, akár a társadalmi-gazdasági változások okozta spontán el- vagy bevándorlás, történhet az országon kívülről, illetve kívülré, de az országon belülről, illetve belülré is; ha a ki- vagy bevándorlók átlagos termékenysége eltér a körzet eredeti lakóinak termékenységétől és egymásától is, akkor a körzet termékenysége megváltozik. A kérdés ekkor tehát az, hogy a bevándorlók milyen termékenységű területről jöttek, illetve a kivándorlók (ha az eredeti népesség inhomogén) milyen termékenységű szubpopulációból távoztak el. Ez azonban még nem magyarázza meg önmagában a termékenység egy adott változását, mivel a vándorlók (adott esetben ez csak a bevándorlókra vonatkozik) korábbi — a Bevezetésben említett — kutatások tanúsága szerint (és a jelen dolgozat későbbi eredményei szerint is) kevésbé termékenyek új lakóhelyükön, mint az eredetien. Így a termékenységet befolyásolhatja (bevándorlás esetén) a vándorlás pusztá ténye, valamint az, hogy a be- és kivándorlás milyen termékenységű réteget érintett.

3. Az előzőektől függetlenül egy adott (homogén) népesség termékenysége önmagában is változhat. XX. századi magyar viszonyok között maradvá ez a változás általában társadalmi, gazdasági, kulturális, erkölcsi és lélektani változásokból fakadó csökkenés szokott lenni. Az irodalomban általában az ide tartozó jelenségeket vizsgálják termékenységet befolyásoló tényezőként. Ha azonban tudatában vagyunk annak, hogy a népesség nem homogén, (és mennyire nem az!) akkor az előző két pontban említettektől nem lehet eltekinteni.

Vegyük hát szemügyre a térképeket. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár minden esetben 2 év élveszületéseivel számoltunk, kisebb területi egységek esetén gyakran 1000—2000 közötti, vagy még kevesebb élveszületés volt, ezért a véletlen ingadozás lehetősége viszonylag nagy. Ezért nem elsősorban a kisebb területű megyék, járások és városok adataira fordítjuk figyelmünket, hanem az ország területén kialakuló nagyobb, összefüggő foltokra, amelyek kialakulása már nyilván nem lehet véletlen.

Tekse (1969) és *Dányi* (1977) eredményei, valamint az utóbbi által idézett korabeli statisztikai jelentések szerint a múlt században három alacsony termékenységű góc alakult ki a történelmi országterületen: a Bánátban Krassó—Szörény központtal, a Dél-Dunántúlon Baranya központtal, valamint a Felvidéken a Garam és a Hernád között, mely Hont megyéből terjedt el.

A három góc közül Baranya esik a jelenlegi országhatárok közé. Alacsony termékenysége, valamint annak tovaterjedése valamennyi kartogramról leolvasható. A felvidéki alacsony termékenységű körzetnek csak a pereme esett az ország jelenlegi területére, míg a délkeleti góc hatása térképeinken nem jelenik meg közvetlenül a századforduló körüli népszámlálások időpontjában.

Az 1900-as helyzet szerint (II. és VIII. ábra) tehát Baranya megye központtal létezett egy alacsony termékenységű terület a Dél-Dunán-

túlon, valamint a jelenlegi országhatáron kívüli központtal az északi határszélen, az Ipoly és a Hernád között. Az idők folyamán mindkét góc terjeszkedett, az előbbi a Dunántúlon észak felé, meghódítva az országész közepét, majd az Alföld felé. Az északi góc is kiterjedt dél felé, és együttes hatásukként alakult ki 1920 körül az Alföldön egy hatalmas, összefüggő, alacsony termékenyséű terület, amely jelenleg az ország legterméketlenebb tájegysége (ha az Északkelet-Alföldtől eltekintünk). Ehhez azonban nyilvánvalóan hozzájárult az a másodlagos góc, amely 1900-ban Békés megyében még csak a környezethez képest volt észlelhető, de 1920-ra már jelentősebb, mint az északi övezet, amely lassan visszahúzódóban volt. Az Alföld délkeleti részén kialakult alacsony termékenyséű terület 1960-ra már öt olyan járást tartalmaz, ahol a korszecifikus termékenységi arányszámok transzverzális összege nem éri el a 2-t, miközben Dél-Dunántúlon a termékenység csökkenése lelassult, és nagyjából belesimult az országos átlagba. Eközben a főváros körül 1930-ra kialakult egy újabb alacsony termékenységű góc, amely 1960-ra kiterjedt, és napjainkig a Délkelet-Alfölddel együtt a legintenzívebb kiterjedt alacsony termékenységű terület. A Budapest körüli övezetnek részben meghosszabbításaként jött létre 1960-ra az északi iparvidéknek Miskolc és Salgótarján közé eső terméketlen vidéke. Figyelemre méltó még Baja és Szekszárd vidéke, amely a régebbi baranyai és a későbbi délkelet-alföldi góc között van, és 1970-re már egyértelműen csatlakozott a nagyon alacsony termékenységű alföldi területekhez.

Míg tehát régebben a Dél-Dunántúl és az északi határszél volt a legalacsonyabb termékenységű terület, napjainkra kialakult egy nagy összefüggő övezet az ország középső (Budapest körüli) és délkeleti-déli részén, ahol egy-két kivétellel minden járásban és városban az országos átlag alatt van a termékenység, illetve a korszecifikus termékenység arányszámok transzverzális összege mindenütt 2,5 alatt van, a terület mintegy felén pedig 2,0 alatt. Ennek a kiterjedt övezetnek négy jelentős göca van: Budapest környéke, az Eger és Salgótarján közötti bánya- és iparvidék, Békés és Csongrád megye nagy része, valamint a Duna alsó folyásánál Baja, Mohács, Szekszárd és Kalocsa környéke. Ettől többé-kevésbé függetlenül csak egy kiterjedtebb átlag alatti terület van az országban: Somogy megye keleti és északi része.

Ha a viszonylag magas termékenységű területeket nézzük, ezek közül a legkiemelkedőbbek mindvégig az ország északkeleti és északnyugati (majd inkább nyugati) területein voltak. Feltűnő, hogy az Alföld túlnyomó részének termékenysége 1900-ban 6 fölött volt, és meghaladta az országos átlagot, majd fokozatosan és területileg változó ütemben csökkent, míg 1960-ra már kialakult az előbb említett alacsony termékenységű övezet.

A termékenység az egész országban csökkent, de ahol az országos átlagnál lassabban, ott a termékenység *viszonylagosan* előrenyomult, miként az Északkelet-Alföldről 1930-ra a magasan átlag fölötti termékenység kiterjedt a jelenlegi Borsod-Abaúj-Zemplén megye túlnyomó részére, és napjainkban együtt alkotják az ország legkiterjedtebb ma-

gas termékenységű övezetét. Hasonlóképpen a Dunántúl északnyugati részének viszonylag magasabb termékenysége 1920-tól egyre jobban kiterjedt dél felé, jelentősen visszaszorítván a dél-dunántúli alacsony termékenységű övezetet.

E kettőn kívül csak Fejér megyei központtal létezik egy összefüggő, átlag fölötti termékenységű terület, mely átnyúlik a Dunán, és egészen Kecskemétiig húzódik.

70 év alatt tehát jelentősen megváltozott az ország termékenysége — nemcsak általában, hanem regionális viszonyaiban is. A korábban felsorolt 3 elméleti alapeset közül melyek hatását tudjuk kimutatni? (A dolgozat későbbi eredményei fényében ez a fejtegetés pontosabbá tehető és bővíthető, itt csak a tapasztalati anyagból közvetlenül lesűrhető következtetéseket összegezzük.) A legegyszerűbb a ki- és bevándorlások esete. A második világháborút követő ki- és betelepítések elsősorban Békés megyét, a Bácskát, Tolna és Baranya megyét, valamint a főváros környékét érintették. Az 1960-as és 1970-es térképek szerint ezek a vidékek túlnyomórészt valóban a legkevésbé termékeny területek közé tartoznak. De a kép nem teljesen egyöntetű. A vándorlás pusztá ténye csökkenti a termékenységet, mint ezt már korábban leszögeztük. Azonban a ki- és bevándorlók termékenysége is módosítja a képet. A Békés megyéből kitelepített szlovákok helyére, és részben a Bácskába is felvidéki magyarokat telepítettek, tehát arról a területről, vagy annak közeléből, ahol már a múlt századi közlés szerint is az egyik alacsony termékenységű góc kialakult. És valóban: ma ezek az ország kirívóan legalacsonyabb termékenységű területei közé tartoznak, annak ellenére, hogy nem túlzottan iparosodott, nem túlzottan urbanizált és jelenleg kimondottan elvándorlástól sújtott területek! (Szabady B., 1975/b) — Itt tehát a népesség egy részének korábbi helyváltoztatása, valamint a terület szubpopulációi között az alacsony termékenységűek térhódítása együttesen hat csökkentőleg a termékenységre. — Tolna és Baranya megye újonnan betelepített területeinek termékenysége — bár országosan az alacsonyabbak közé tartozik — nem túl alacsony, annak ellenére, hogy ez a vidék már korábban is kitért alacsony termékenységével. Erre a vidékre túlnyomórészt székelyeket és csángókat telepítettek. Tekse (1969) térképei szerint pedig a székely vármegyék 1900-ban az akkori Magyarország magas termékenységű megyéi közé tartoztak! (Itt tehát az előbb említett kétféle hatás kiegyenlíti egymást.) És mi a helyzet Budapest környékén? A betelepítés valószínűleg itt is csökkentette a termékenységet, de itt feltehetően az egyéb (urbanizációs, átrétegződési, stb.) hatások is nagy szerepet játszottak, nem beszélve arról, hogy spontán vándorlás szempontjából is ez a vidék az ország legvonzóbb körzete.

Az iménti következtetések természetesen csak bizonyos fenntartásokkal fogadhatók el, mivel csak a ki- és bevándorolt szubpopulációk termékenységének pontosabb ismerete világítaná meg elfogadhatóan a fenti eseteket.

Ami az inhomogén népesség termékenységváltozását illeti (a három elméleti alapeset közül az első), szintén csak részletekbe menő

ismeretek birtokában lenne konkrét esetekben bizonyítható. Azonban az ország azon területein, ahol egyéb ok nem állt fenn, feltételezhetjük, hogy a termékenység csökkenésnek az ország többi részéhez képest történő lelassulása annak köszönhető, hogy a terméketlen néprétegek kihaltak, vagy legalábbis arányuk jelentősen csökkent, ezért az illető terület arányszámait már szubpopulációk határozzák meg — még akkor is, ha összlétszámuk abszolút értékben nem túl nagy. Esetleg ezzel magyarázható a korábban alacsonytermékenységű Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország egyes vidékeinek főleg Borsod-Abaúj-Zemplénnek *viszonylag* magasabb termékenysége. Konkrét községi szintű vizsgálatok nélkül nem dönthető el, milyen szubpopulációkról van szó. Szóbajöhetnek különböző etnikai vagy vallási csoportok, esetleg a cigányok megváltozott aránya is.

Ami a termékenységnek a társadalmi, gazdasági és egyéb okok miatt bekövetkezett általános csökkenését illeti (a három alapeset közül a harmadik), ez az egész ország területén érvényesült. Nyilván szerepet játszott és játszik a főváros és közvetlen környékének alacsony termékenységében is, de egyértelműen ennek az országnak tulajdonítható az utóbbi néhány évtizedben rohamosan fejlődő iparvidékeknek, a korábban magas termékenységű Komárom és Heves megyének, valamint egyes nórádi területeknek és az új ipari városoknak termékenység csökkenése.

3. A népesedési-társadalmi jelenségrendszer belső összefüggései

A Bevezetésben áttekintettük azokat a jelenségeket, amelyek eddigi ismereteink szerint közvetlenül, vagy közvetve befolyásolják a termékenységet. Egyúttal az is kitűnt, hogy a parciális vizsgálatok eredményei megtévesztőek lehetnek: 2 vagy több jelenség közötti statisztikai kapcsolat önmagában nem bizonyítja a kauzalitás irányát, sőt az is lehetséges, hogy egyéb jelenség, vagy jelenségek hatnak mind a kettőre, és ez okoz közöttük korrelációt. Az előző fejezetből az is látható, hogy a termékenység történeti alakulásának pusztán empirikus szemlélete is olyan bonyolultnak tűnteti fel a jelenséget, hogy az egyszerű magyarázatoktól mindenképpen óvakodni kell.

Ezért ebben a fejezetben nagyon sok tényezőt próbálunk egyszerre figyelembe venni, elsősorban olyanokat, amelyeknek a termékenységgel való kapcsolatát korábbi vizsgálatok alapján feltehetjük, vagy ha nem is tartjuk megalapozottnak, a tárgyilagosság kedvéért nem mellőzhetjük. Emellett, hogy a látszat összefüggéseket elkerüljük, egyéb változókat is figyelembe vettünk.

A változók által képviselt jelenségrendszer belső összefüggéseinek feltárására faktoranalízist alkalmaztunk. Nagyszámú adat vizsgálatára jelenlegi ismereteink mellett ez a legtárgyilagosabb módszer, ugyanis hipotézisei kimondottan matematikai jellegűek, elméleti meggyőződést előzetesen nem igényel. A különböző matematikai feltételek

2 A módszer alkalmazásának elvi kérdéseit tárgyalja Frane—Hill (1976).

mellett kapott eredményeket természetesen aszerint lehet értékelni, hogy elméletileg melyik tűnik a legelfogadhatóbbnak,² de általában (és vizsgálatunk esetén is) a különböző kiinduló hipotézisekkel kapott eredmények között nincs ellentmondás.

Adataink egy időkeresztmetszetre és különböző területi egységekre vonatkoznak: az 1969 december 31-i közigazgatási beosztás szerinti városok és járások 1970-es, vagy környező évekre vonatkozó adatai. Adatsoraink lényegesen hosszabbak, mint időszaki vizsgálat esetén lehetne (néhány kivétellel 182 eleműek), és nyilván statisztikailag is egységesebbek, és így a köztük levő kapcsolatot nagyobb bizalommal vizsgálhatjuk. Hasonlóan sok változóról idősorhoz aligha lehet jutni. Ezért gyakorlati szempontból döntöttünk a keresztmetszeti szemlélet mellett, de az eredmények értékelésénél figyelembe kell venni, hogy *különböző* populációkról van szó, amelyek nemcsak a vizsgált változók tekintetében térhetnek el egymástól, hanem egyéb belső sajátosságaikban is.

A változók kiválasztását befolyásolta az is, hogy a kívánt bontásban rendelkezésre álltak-e adatok. Egyes — általunk fontosnak érzett — jelenségeket akkor is bevontunk a vizsgálatba, ha a kívántnál kevésbé részletes bontásban (pl. megyékre) voltak csak róluk adataink. A változók között szerepeltek társadalmi, gazdasági, demográfiai és egészségügyi jelenségek.

A változók:

1. Termékenységi hányados.
2. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma.
3. Az 1000 lakosra jutó elveszületések száma.
4. Az 1000 lakosra jutó halálozások száma.
5. A 10 000 házas nőre jutó válások száma.
6. A szülő nők átlagéletkora.
7. Az elveszületési sorrend átlaga.
8. Az összes születések között az elveszületések aránya.
9. A házasságon kívüli összes születések aránya az összes születéseken belül.
10. 100 házas nőre jutó elveszületett gyerekek.
11. Az 1000 elveszületettre jutó 1 éven aluli meghaltak száma.
12. A 2000 g alatti újszülöttek aránya az elveszületettek között.
13. A 2500 g alatti újszülöttek aránya az elveszületettek között.
14. Az intézeti születések aránya az összes születések között.
15. A 100 éves életre jutó művi vetélések száma.
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma.
17. Az orális fogamzásgátlást használó nők aránya a 17—49 éves nők között.
18. Az 1 körzeti orvosra jutó átlagos napi forgalom.
19. Első alkalommal megjelent terhesek az összes születések százalékában.
20. Első alkalommal bemutatott csecsemők az elveszületések százalékában.
21. A nyilvántartott szifiliszos betegek száma 100 000 lakosra.
22. A jelentkezett új szifiliszos és gonorrhéas betegek száma 100 000 lakosra.
23. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1970—71).
24. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1967—69).

25. A 100 000 lakosra jutó öngyilkossági kísérletek száma (1967—69).
26. Tényleges szaporodás illetve fogyás 1960—1969, százalék.
27. Állandó vándorlási különbözet 1960—1969, százalék.
28. Népsűrűség.
29. A külterületi népesség aránya.
30. 1000 férfira jutó nő.
31. 0—14 évesek aránya.
32. 60 évnél idősebbek aránya.
33. Nőtlen férfiak aránya a 15 évnél idősebbek között.
34. Elvált férfiak aránya a 15 évnél idősebbek között.
35. Hajadon nők aránya a 15 évnél idősebbek között.
36. Elvált nők aránya a 15 évnél idősebbek között.
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában.
38. 100 háztartásra jutó személy.
39. 100 családra jutó 15 évnél fiatalabb gyermek.
40. 100 lakott lakásra jutó lakó.
41. 1 szobás lakások aránya a lakások között.
42. 100 szobára jutó lakó.
43. Személyi tulajdonú lakások aránya.
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya.
45. Villanyvezetékkel ellátott lakások aránya.
46. Gázzal ellátott lakások aránya.
47. Vízüblítéses WC-vel ellátott lakások aránya.
48. Szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya.
49. Lakáson belüli vízvezetékkel ellátott lakások aránya.
50. Emeletes lakóépületek aránya a lakóépületek között.
51. 1 lakásos lakóépületek aránya.
52. Alapozás nélküli vályog, sár vagy vertföld falazatú lakóépületek aránya.
53. A 100 000 lakosra jutó épített lakások száma.
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete, Ft.
55. Az egy foglalkoztatottra jutó évi részesedés (munkabér) a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, Ft.
56. A 14 évesnél idősebb népességben az aktív keresők aránya.
57. A 14 évesnél idősebb férfi népességben az aktív keresők aránya.
58. A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya.
59. Az aktív keresők és eltartottak között a mezőgazdaságiak aránya.
60. Az aktív keresők között a mezőgazdaságiak aránya.
61. Az aktív kereső férfiak között a mezőgazdaságiak aránya.
62. Az aktív kereső nők között a mezőgazdaságiak aránya.
63. A 18 évesnél idősebbek között a legalább érettségizettek aránya.
64. A 18 évesnél idősebb férfiak között a legalább érettségizettek aránya.
65. A 18 évesnél idősebb nők között a legalább érettségizettek aránya.
66. Az egész népesség által átlagosan elvégzett osztályszám.
67. A férfi népesség által átlagosan elvégzett osztályszám.
68. A női népesség által átlagosan elvégzett osztályszám.
69. A rádió előfizetők száma 1000 lakosra.
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra.
71. Az elítéltek száma 10 000 lakosra.

A változókat — ahol a népesség valamilyen formában szerepel — minden esetben a „jelenlevő népesség” szerint kell érteni, kivéve az állandó vándorlási különbözetet (27.), ahol az 1960-as és az 1969-es lakónépesség különbözetét osztották az 1960-as lakónépességgel.

Az időpontra vonatkozó változók minden esetben 1970. I. 1-re vonatkoznak, az időtartamra vonatkozók pedig — ha külön nem jelöltük — az 1970-es naptári évre.

A faktoranalízis módszerét nem ismertetjük részletesen, csak röviden utalunk a modellre:³

$$z_j = a_{j1}F_1 + a_{j2}F_2 + \dots + a_{jm}F_m + U_j \quad j = 1, \dots, p$$

ahol p — a változók száma,

m — egy p -nél kisebb szám,

z_j — a j -ik változó standardizált értéke,

F_i — az i -ik faktor értéke,

a_{ji} — faktorsúlyok,

U_j — a z_j változó egyedi hibája.

A számításokat a KSH Számítástechnikai Igazgatóság IBM 370/155 típusú számítógépén végeztük. Kétféle programot is felhasználtunk, az egyik a BMD (Biomedical Computer Programs), a másik a SSP (Scientific Subroutine Package) programkönyvtár faktoranalízis programja.

Mindkét programot kipróbáltuk különböző matematikai korlátok mellett, ami minden alkalommal különböző számú faktort eredményezett. A számításokat úgy is elvégeztük, hogy kihagytuk azokat a változókat, amelyeknek adatsorai rövidebbek voltak 182-nél. Erre azért volt szükség, hogy ellenőrizzük, eltorzítják-e a faktorok struktúráját az ilyen változók.

Az alábbiakban azt az eredményt ismertetjük, amelyet a BMD-program adott 8 faktossal. Ezt tekintettük a legelfogadhatóbbnak, bár a többi eredmény is lényegileg ugyanazt tükrözi, és ellentmondás nincs közöttük.

A 8 faktor a változók halmazának teljes varianciájához a következő mértékben járul hozzá (rendre az I-től a VIII-ig): 31,7%, 14,9%, 6,6%, 5,9%, 4,2%, 3,0%, 2,8% valamint 2,2%.

Az egyes faktoroknál azokat a változókat soroljuk fel, amelynek meghatározásában az illető faktor 0,25 fölötti abszolút értékű faktorsúllyal vesz részt.⁴ A változókat faktorsúlyaik abszolút értéke szerint

³ A modell elméleti leírását lásd *Harman (1970)* és *Morrison (1967)*, alkalmazását magyar nyelven többek között *Szabady B. (1973)* és *Szabady B. (1975/a)*.

⁴ A faktorsúlyok ugyanis úgy is felfoghatók, mint a változók és a faktorok közötti korrelációs együtthatók, amik viszont 182 mintaegyed esetén (grafikus interpoláció szerint) kb. 0,22 fölött tekinthetők szignifikánsnak 0,1%-os szinten. A faktormodell sajátosságai szerint természetesen minél közelebb esik egy faktorsúly ehhez a határhoz, annál kevésbé lehet tekintetbe venni. (Ugyanez az érték 45 tagú mintánál 0,465; 20-as mintánál pedig 0,652.)

soroljuk fel, vagyis aszerint, hogy az illető faktort milyen fontossági sorrendben határozzák meg:⁵

I. faktor. Kulturáltsági-urbanizáltsági faktor.

63. A legalább érettségizettek aránya	0,9637
65. A legalább érettségizett nők aránya	0,9596
64. A legalább érettségizett férfiak aránya	0,9573
48. A szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya	0,9489
49. A lakáson belüli vízvezetékkel ellátott lakások aránya	0,9371
51. Az 1 lakásos lakóépületek aránya	—0,9290
47. Vízöblítéses WC-vel ellátott lakások aránya	0,9255
67. A férfi népesség által átlagosan elvégzett osztályszám	0,9233
66. Az egész népesség által átlagosan elvégzett osztályszám	0,9157
60. Az aktív keresők között a mezőgazdaságiak aránya	—0,9115
62. Aktív kereső nők között a mezőgazdaságiak aránya	—0,8978
68. A női népesség által átlagosan elvégzett osztályszám	0,8939
59. Aktív keresők és eltartottak között a mezőgazdaságiak aránya	—0,8900
43. A személyi tulajdonú lakások aránya	—0,8731
61. Aktív kereső férfiak között a mezőgazdaságiak aránya	—0,8667
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra	0,8320
50. Emeletes lakóépületek aránya	0,8164
36. Elvált nők aránya	0,7284
10. 100 házaspár nőre jutó élveszületett gyermek	—0,6753
58. A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya	0,6673
46. A gázzal ellátott lakások aránya	0,6528
28. Népsűrűség	0,6303
14. Az intézeti születések aránya	0,6178
4. Az 1000 lakosra jutó halálozások száma	—0,6126
34. Elvált férfiak aránya	0,6003
32. A 60 évesnél idősebbek aránya	—0,5804
56. A 14 évesnél idősebb népességben az aktív keresők aránya	0,5703
1. Termékenységi hányados	—0,5511
45. A villanyal ellátott lakások aránya	0,5427
35. Hajadon nők aránya	0,5302
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában	—0,5127
26. Tényleges szaporodás 1960—69, százalék	0,4889
52. Alapozás nélküli vályog... lakóépületek aránya	—0,4175
16. A művi vetélések száma 1000 15—49 éves nőre	0,3977
38. 100 háztartásra jutó személy	—0,3882
29. A külterületi népesség aránya	—0,3853
15. A művi vetélések száma 100 élveszületésre	0,3810
27. Állandó vándorlási különbözet 1960—69, százalék	0,3591
53. A 10 000 lakosra jutó épített lakások száma	0,3370
19. Első alkalommal megjelent terhesek az összes születések százalékában	0,3196
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete	0,2538

Az első, és így legfontosabb faktorban elsősorban a műveltségi, iskolázottsági szintet kifejező változók szerepelnek (63., 65., 64., 67., 66., 68., 70. és 69. változó⁶), emellett pedig azok, amelyek városias és iparosodott környezetre jellemzőek, tehát a jó kommunális ellátottságot (48., 49., 51., 47., 43., 50., 46., 45., 52. és 53. változó) és a mezőgazdasági né-

⁵ Az egyes faktorok meghatározása és elemzése úgy történik, hogy a szignifikánsan pozitív faktorsúlyok esetén a faktor magas értéke az illető változó magas értékével jár együtt, a faktor alacsony értéke pedig ellenkezőleg. Negatív faktorsúlyok esetén a faktor magas értéke az illető változó alacsony értékével jár együtt és viszont.

⁶ A felsorolás itt és a továbbiakban a faktorsúlyok abszolút értéke szerint történik, a fontossági sorrend könnyebb áttekinthetősége végett.

pesség alacsony arányát (60., 62., 59. és 61.) mutatják. Ezek a változók hordozzák tehát a faktor lényegét (a 17 legnagyobb faktorsúly rájuk vonatkozik), tehát indokolt neki „kulturálsági-városiasodottsági” elnevezést adni. 71 változónk halmazát illetően ez a jelenségkomplexum az, ami elsősorban megkülönbözteti az ország területi alapegységeit (a teljes variancia 31,7%₀-át ez magyarázza meg), tulajdonképpen a város-falu megkülönböztetésre szolgál. Ez az eredmény figyelemre méltó, de nem túlzottan meglepő.

Ezzel összhangban a városiasodással együttjáró demográfiai jellemzők is szerepelnek a faktorban: a viszonylag fiatal korösszetétel (4., 32.), a nagy népsűrűség, a magas tényleges szaporodás, a külterületi népesség alacsony aránya és a magas pozitív vándorlási különbözet.

A demográfiai változók következő csoportjába azok tartoznak, amelyeket nemcsak a városiasodást tükröző eredeti változók, hanem a demográfiai változók iménti csoportja is befolyásol: a válások nagy számával kapcsolatos mutatók (36., 34.), a nők között az aktív keresők magas aránya (58.), és a művi vetélések nagyobb gyakorisága (16., 15.). Ezek a változók viszont már többé-kevésbé közvetlenül befolyásolják a termékenységet, mégpedig negatív irányban. Ezt nemcsak a termékenységi hányados viszonylag magas faktorsúlya (—0,5511) mutatja, hanem a termékenység egyéb, közvetett mutatói is (10., 37., 38.). Figyelemre méltó, hogy a nyers születési arányszám itt nem szerepel, mivel a korösszetétel is erősen befolyásolja, és ezért nem tekinthető város-falu megkülönböztetésre alkalmas mutatónak.

Az egyéb — kisebb súlyú — változók csak az eddigi képet egészítik ki.

A faktor értékei a XIV. ábrán láthatók közigazgatási egységenként. A városok túlnyomó része a felső ötödbe tartozik, és az iparilag fejlettebb járások faktorértékei is magasak. A faktor legalacsonyabb értékei az Alföldön és a Dunántúl déli-délnyugati részén találhatók. (Az egyes faktorok esetén a 3 legmagasabb, illetve legalacsonyabb faktorértékkel rendelkező területi egység a 2. táblán látható.)

II. faktor. Termékenységi faktor.

39. 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermek	0,8370
31. 0—14 évesek aránya	0,8033
3. Az 1000 lakosra jutó élveszületések száma	0,7889
42. 100 szobára jutó lakó	0,7362
1. Termékenységi hányados	0,6798
10. 100 házas nőre jutó élveszületett gyermek	0,6486
69. A rádió előfizetők száma 1000 lakosra	—0,5973
40. 100 lakott lakásra jutó lakó	0,5378
32. A 60 évesnél idősebbek aránya	—0,5327
38. 100 háztartásra jutó személy	0,4918
33. Nőtlen férfiak aránya	0,4739
15. A művi vetélések száma 100 élveszületésre	—0,4452
7. Az élveszületési sorrend átlaga	—0,4435
6. A szülő nők átlagéletkora	0,4317
2. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések	0,4057

4. Az 1000 lakosra jutó halálozások	—0,3561
35. Hajadon nők aránya	0,3547
30. 1000 férfira jutó nő	—0,3478
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya	—0,3068
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában	0,2963
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra	—0,2803
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	—0,2687
34. Elvált férfiak aránya.	—0,2675

Ez a faktor szinte kizárólag a termékenységet közvetlenül vagy közvetve tükröző változókat tartalmazza. Ezek között meglepő a születési átlagsorrend negatív súlya, de ez vagy a véletlennek, vagy a rövid adatsorból származó pontatlanságnak (csak megyékre és megyei városokra voltak adataink), vagy a számítási módszerből eredő pontatlanságnak (korcsoportos adatokból súlyozott átlagolással számítottuk ki) tulajdonítható.

A nőtlen férfiak és hajadon nők nagyobb aránya a 15 évesnél idősebbek között későbbi házasságkötési korra utal, de érdekes, hogy ez intenzívebb házasságkötési mozgalommal párosul (2. változó: 0,4057).

A faktorra jellemző a művi vetélések alacsonyabb súlya is.

Ez tehát viszonylag autonóm termékenységi faktornak tűnik, változói között ugyanis nem nagyon találunk olyant, amelyet „ok”-ként tételezhetünk fel, esetleg a későbbi (megfontoltabb?), de intenzív házasságkötési mozgalomra és a viszonylag kevesebb válásra (34.) gyanakodhatunk, tehát a viszonylag szilárd házasságokra. Ez azonban nem túl meggyőző, mert a szóbanforgó faktorsúlyok igen alacsonyak.

A kevesebb művi vetélést sem érezzük „végső oknak”, inkább a magasabb termékenységgel társult jelenségnek tekintjük.

Elgondolkoztató viszont a rádió és TV előfizetők negatív faktorsúlya. Ez esetleg azt sugallná, hogy a tömegtájékoztató eszközöknek önálló termékenység-csökkentő hatásuk van, függetlenül a kultúra egyéb tényezőitől, melyek az I. faktorban szerepeltek.

A XV. ábrán látható, hogy a termékenységi faktor értéke az északkeleti országrészben és az Észak-Dunántúl egyes vidékein a legmagasabb, míg az alacsonyabb értékek a Dél-Alföldön, északon Heves megye központtal, valamint a Balatontól délre fordulnak elő összefüggő területen.

A következőkben néhány faktor elnevezésénél jobb híján a „deviancia” kifejezést fogjuk használni. A humán tudományokban ennek használata általában elég bizonytalan, és többnyire nem állja meg a helyét. Ha egyidejűleg „pejoratív” és „általánostól eltérő” értelmet tulajdonítanak neki, az ellentmondásos, hiszen nem minden szempontból mondható a népesség többségének viselkedése normálisnak. Az ellentmondás abból fakad, hogy egy szubjektív és egy objektív kritériumot egyesítenek egy jelzőben. Társadalmi jelenségeket illetően ugyanis a „pejoratív” mindig egy konkrét osztálynak vagy rétegnek egy adott korban kialakult véleményét tükrözi. Ez egyrészt nem biztos, hogy egyezik más rétegek véleményével, másrészt időben is változik. Ha viszont objektív mércét próbálunk keresni, akkor pontosan

megszabhatjuk az átlagostól való eltérésnek azt a határát, ahol a deviáns kezdődik, de ez túl általános, hiszen ilymódon minden létező ismérv szerint találhatunk „deviáns szubpopulációkat”, így azonban a szó jelentése elveszti minőségi tartalmát, és azt a pejoratív hangsúlyt, amit általában tulajdonítanak neki.

Ezért a következőkben csak azt a magatartást nevezzük deviánsnak, amely a „természetes” reprodukciót csökkenti. Az ide sorolt magatartásformákat természetesen nem nevezhetjük egyértelműen társadalmilag károsnak, hiszen a reprodukció minden áron való növelése nem általánosan elfogadott társadalmi cél.

III. faktor.

9. A házasságon kívüli születések aránya	0,8766
13. A 2500 g alatti újszülöttek aránya	0,7762
6. A szülő nők átlagéletkora	-0,6051

2. Az egyes faktorok legnagyobb és legkisebb értékeit mutató területi egységek
Территориальные единицы, показывающие максимальные и минимальные значения отдельных факторов

Regional units showing the highest and lowest scores of the individual factors

Az egyes területi egységeknek a területi egységek rangsorában elfoglalt helye (2)						
Faktor (1)	1.	2.	3.	180.	181.	182.
I. Veszprém	Duna-újváros	Lenin-város	—	Török-szentmiklósi j.	Nagykanizsai j.	Hevesi j.
II. Kisvárdai j.	Nyírbátori j.	Bakta-lóránt-házi j.	—	Csongrád	Makó	Orosháza
III. Mohács	Sásdi j.	Szigetvári j.	—	Sárvári j.	Cell-dömölki j.	Kapuvári városi körzet
IV. Kecskeméti j.	Kiskunfélegyházi j.	Kiskőrösi j.	—	Salgótarjáni j.	Füzesabonyi j.	Vásárosnaményi j.
V. Budapest	Dabasi j.	Budai j.	—	Zalaegerszeg	Nagykanizsa	Kőszeg
VI. Szigetvári j.	Vásárosnaményi j.	Keszthely	—	Tatabánya	Komló	Oroszlány
VII. Lenin-város	Szekszárd	Duna-újváros	—	Túrkeve	Tatai j.	Hódmezővásárhely
VIII. Budapest	Sásdi j.	Szigetvári j.	—	Váci j.	Dabasi j.	Hatvani városi körzet

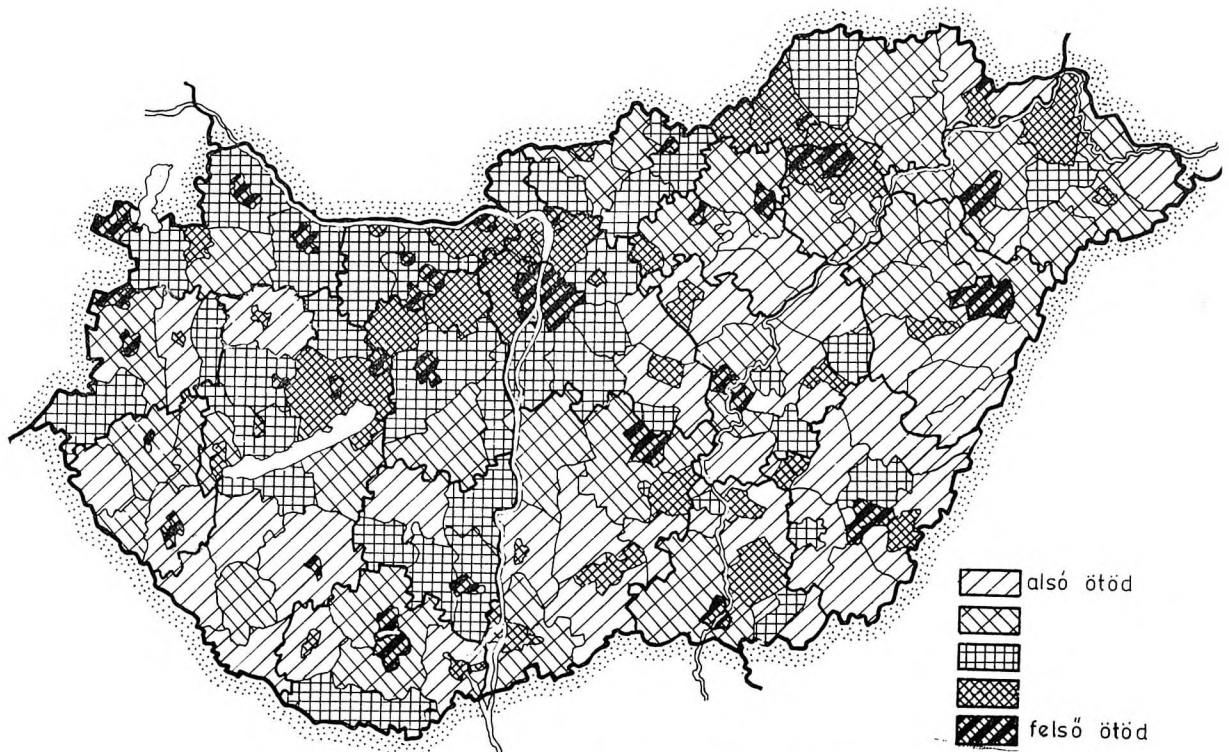
Горизонтальная графа: (1) Фактор; (2) Место отдельных территориальных единиц в порядке территориальных единиц

Вертикальная графа: j. = район

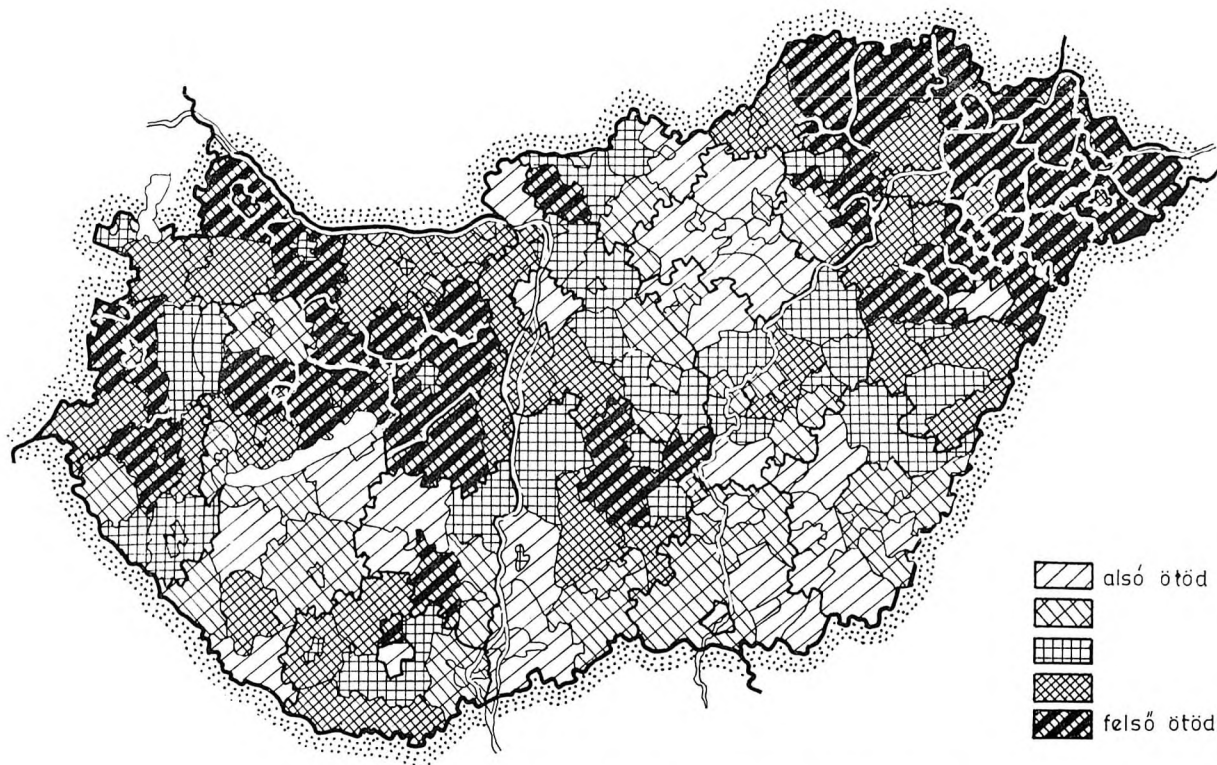
városi körzet = городская зона

Heading: (1) Factor; (2) Place of the individual regional units in the order of regional units

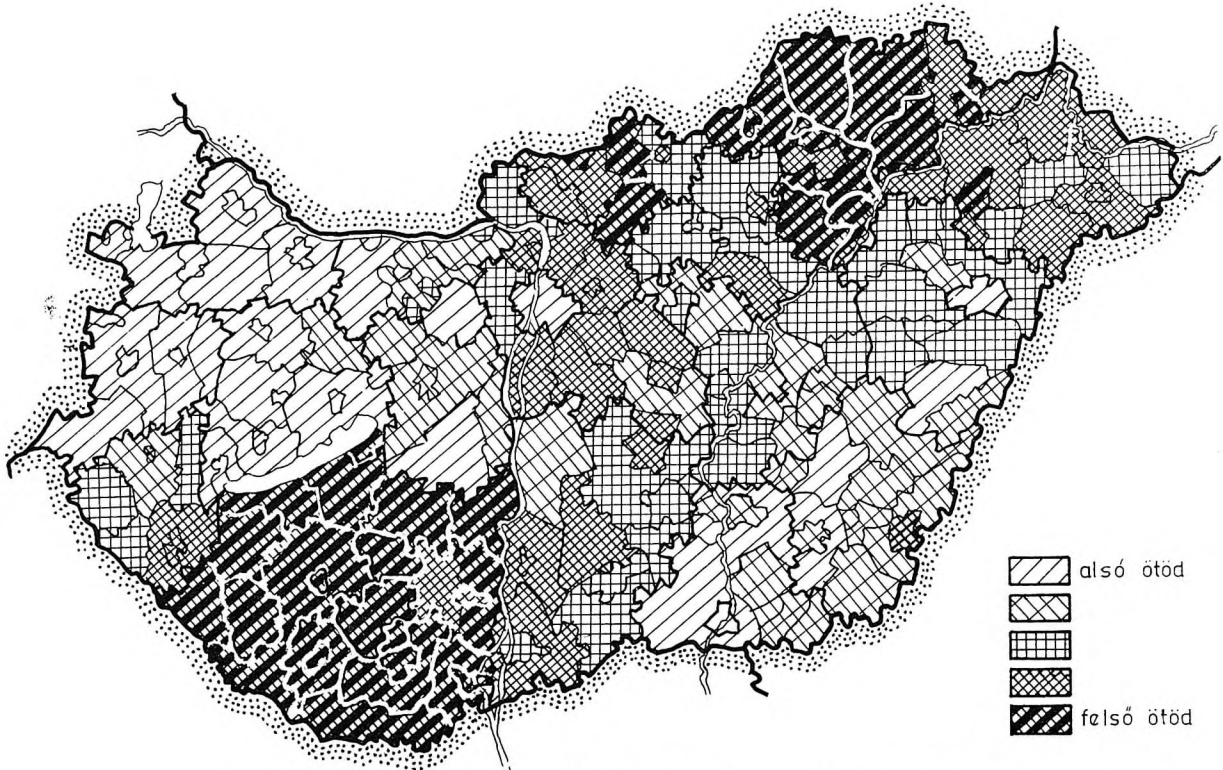
Lateral text: j. = district; városi körzet = rural zone in the vicinity of a town

XIV. Az első faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оценные значения первого фактора по административным единицам
Estimated scores of the first factor by administrative units

XV. A második faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения второго фактора по административным единицам
Estimated scores of the second factor by administrative units

XVI. A harmadik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения третьего фактора по административным единицам
Estimated scores of the third factor by administrative units

33. Nőtlen férfiak aránya	—0,5571
71. Az elítéltek száma 10 000 lakosra	0,5545
35. Hajadon nők aránya	—0,4659
12. A 2000 g alatti újszülöttek aránya	0,4001
46. Gázzal ellátott lakások aránya	—0,3748
14. Az intézeti szülések aránya	—0,3049
22. A jelentkezett új szifilisz és gonorrhéas betegek száma 100 000 lakosra	0,2701
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	0,2641

A faktor kifejezett elnevezésétől eltekintünk, mert mint *Frane és Hill* (1976) írja, ha nem találunk elég könnyen jó elnevezést, akkor inkább ne is keressünk. Egyébként leginkább az „utódok elhanyagolásának devianciája” nevet adhatnánk neki. A meggondolatlan, nem várt terhességeket tükrözi ugyanis a sok házasságon kívüli születés, az alacsony anyai átlagéletkor (6.), a sok korai házasság (33., 35.), mindezekkel társulva az intézeti szülések alacsony aránya, a nemi betegségek terjedése (22.) és a viszonylag sok művi vetélés. Mint végső eredmény jelenik meg a sok kis súlyú újszülött.

A képet kiegészíti az elítéltek nagyobb aránya, ami már ennél a faktornál is azt sugallja, hogy negatív jelenségek társadalmi téren is könnyen járhatnak együtt, még akkor is, ha látszatra nincs közöttük okozati összefüggés.

A faktor területi elterjedése nagyon szabályos (XVI. ábra). A legmagasabb értékek az ország déli-délnyugati és északkeleti részén található, míg a legalacsonyabbak északnyugaton és délkeleten.

IV. faktor. Az ökológiai kudarcba átcsapó deviancia faktora.

24. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1967—69)	0,8698
23. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1970—71)	0,8178
45. Villanyvezetékekkel ellátott lakások aránya	—0,6563
17. Az orális fogamzásgátlást használó nők aránya	0,6509
52. Alapozás nélküli vályog . . . lakóépületek aránya	0,6423
40. 100 lakott lakásra jutó lakó	—0,6244
41. 1 szobás lakások aránya	0,6165
38. 100 háztartásra jutó személy	—0,5930
29. A külterületi népesség aránya	0,5864
21. A nyilvántartott szifilisz betegek száma 100 000 lakosra	0,5830
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	0,5421
15. A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma	0,5111
34. Elvált férfiak aránya	0,5036
36. Elvált nők aránya	0,4496
5. A 10 000 házasság nőre jutó válások száma	0,4369
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában	0,3414
14. Az intézeti szülések aránya	0,3272
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya	0,2854
33. Nőtlen férfiak aránya	—0,2742
2. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma	0,2672
61. Az aktív kereső férfiak között a mezőgazdaságiak aránya	0,2660
69. A rádió előfizetők száma 1000 lakosra	0,2612

Ebben a faktorban a reprodukcióval kapcsolatos szinte valamennyi „deviancia” együtt látható. Kétségkívül a két öngyilkossági változó dominál (24., 23.), de nagyon jelentős a szerepe az orális fogamzásgátlásnak (17.) és a művi vetéléseknek is (16., 15.). Az előbbivel lehet

elsősorban kapcsolatban a nemi betegségek nagy száma (21.)⁷, az összes eddigivel összhangban és valószínűleg kölcsönhatásban pedig a sok válás (34., 36., 5.).

Úgy tűnik tehát, hogy ezek a jelenségek, legalábbis tömeges előfordulás esetén valahol a felszín alatt összefüggenek. Az elnevezésben az ökológiai kudarc kifejezést az indokolja, hogy a népesség tettelesen előidézti felnőtt és méhen belüli fejlődésben levő tagjai elpusztulását (öngyilkosság és művi vetélés), az élet továbbadására hivatott alapegység, a család gyakran formálisan is fölbomlik, és a szexuális tevékenység egyre határozottabban elválik termékenységi funkciójától (orális fogamzásgátlás, nemi betegségek, művi vetélések).

Rendkívül figyelemreméltó, hogy mindezek a változók, melyeket első látásra akár urbanizációs kísérő jelenségeknek is nevezhetünk (az egyszerű korrelációs együttthatókat szemlélve mindenképpen!), egyébként alacsony kommunális ellátottságot tükröző változókkal társulnak (45. negatív előjellel, 52., 41., 29., 24.). Emellett viszonylag ritka, felbomlófélben levő mezőgazdasági népességről van szó (40., 38., 37.). Ezzel összhangban van a faktor területi elterjedése is (XVII. ábra). A legnagyobb értékek a Duna-Tisza közén és az azzal szomszédos alföldi területeken találhatók. Innen távolodva a faktor értéke általában csökken, az északi területeken és a Dunántúl nyugati részén a legalacsonyabb.

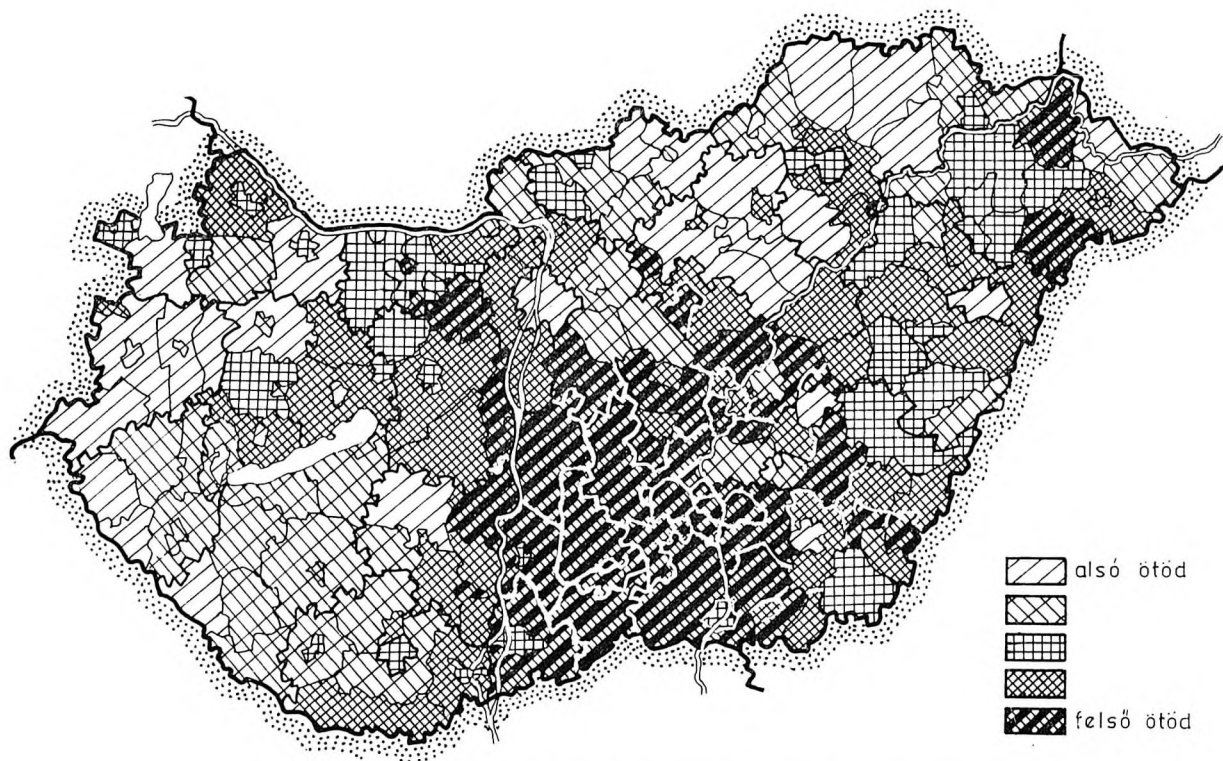
V. faktor.

25. A 100 000 lakosra jutó öngyilkossági kísérletek száma	0,7270
5. A 10 000 házas nőre jutó válások száma	0,6468
12. A 2000 g alatti újszülöttek aránya	0,6465
27. Állandó vándorlási különbözet 1960—69, százalék	—0,3266
34. Elvált férfiak aránya	0,3215
11. Az 1000 elveszülöttre jutó 1 éven aluli meghaltak	0,3050
26. Tényleges szaporodás 1960—69, százalék	—0,2967
18. Az 1 körzeti orvosra jutó átlagos napi forgalom	0,2896
36. Elvált nők aránya	0,2633
28. Népsűrűség	0,2622
52. Alapozás nélküli vályog ... lakóépületek aránya	—0,2547

Ezt a faktort sem lehetne könnyen elnevezni, ezért eltekintünk tőle. Tulajdonképpen csak három változónak van igazán jelentős súlya, így nyilván ezek hordozzák a faktor lényegét: az öngyilkossági kísérletek, a válások és a 2000 g alatti újszülöttek nagy aránya. A faktor által tükrözött jelenséget nem könnyű megtalálni.

Az bizonyos, hogy az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérlet alapvetően különböző természetűek. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a kísérleteknek általában egy bizonyos része sikerül, hiszen már a köztük levő egyszerű korrelációs együtttható sem utal szignifikáns kapcsolatra: 0,1977 (23. változó) és 0,2087 (24. változó), ami még 10⁰/₀-os szinten sem szignifikáns (44 elemű adatsorokról van szó). Így aztán az sem véletlen, hogy különböző faktorban szerepelnek. Bár a

⁷ Az orális fogamzásgátlás és a nemi betegségek terjedése közötti összefüggésről lásd: IPPF Medical Bulletin (1970).

XVII. A negyedik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения четвертого фактора по административным единицам.
Estimated scores of the fourth factor by administrative units

válások és az elváltak száma szignifikánsan korrelál egymással (0,6473 ill. 0,6051 a korrelációs együttható), mégis az előbbi uralkodik ebben a faktorban, míg a IV. faktorban egyforma súllyal szerepelnek. A válások változója az aktuális éves jelenséget tükrözi, míg az elváltak aránya nemcsak ennek az évek során kumulálódott értéket, hanem közvetve az újrահázasodás hatását is magán viseli. Tehát úgy tűnik, hogy a válás, mint aktuális jelenség és az öngyilkossági kísérletek között összefüggés van — ugyanaz a faktor okozza mindegyiket — és ennek a jelenségnek velejárója a nagyon kis súlyú (2000 g alatti) újszülöttek viszonylag nagyobb aránya. Azonban ennek alapján tetszetős következtetések levonásától tartózkodni kell, amíg a jelenséget alaposabban meg nem vizsgáltuk, illetve amíg a társtudományok szemügyre nem vették.

A többi változó az így kialakult képet csak kiegészíti, de nem módosítja. Figyelemre méltó a csecsemőhalandóság jelenléte a faktorban, ami nyilván a kis súlyú újszülöttek miatt van.

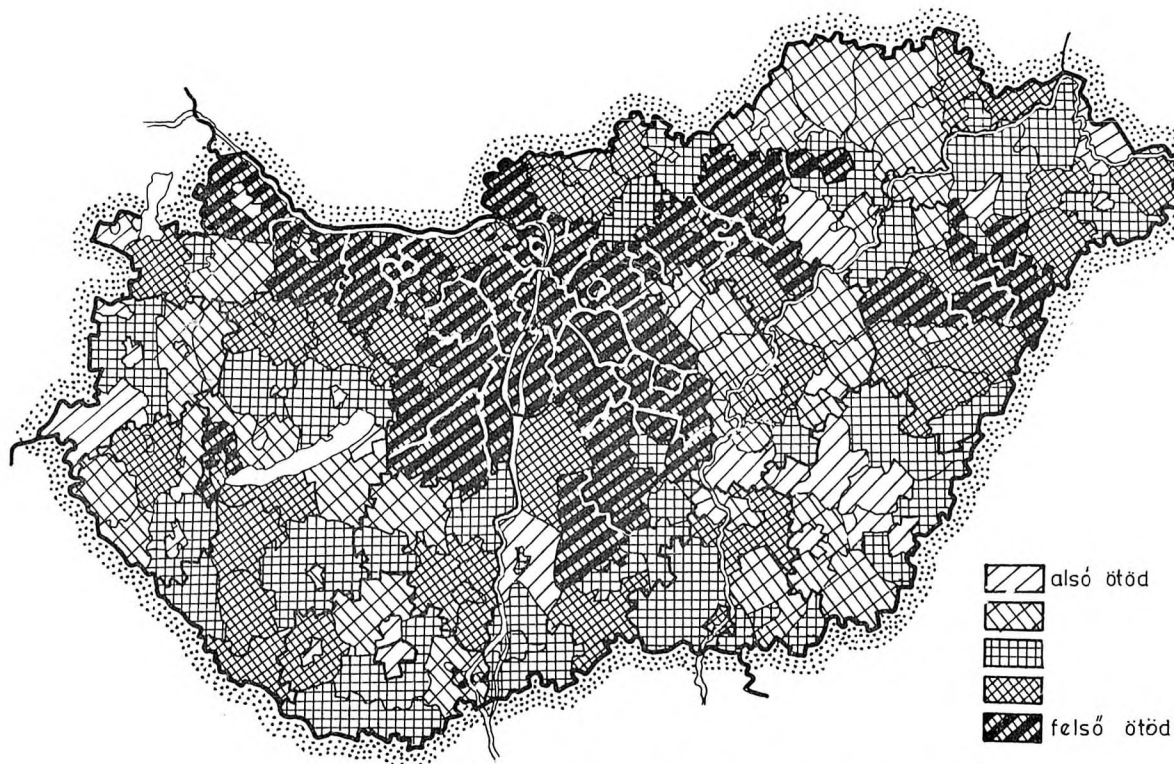
A faktor értéke az ország középső részén és az azzal határos területeken magas (a legkiemelkedőbb Budapesten), a fővárostól távol eső kisvárosokban pedig a legalacsonyabb (XVIII. ábra).

VI. faktor. A nemi arány faktora.

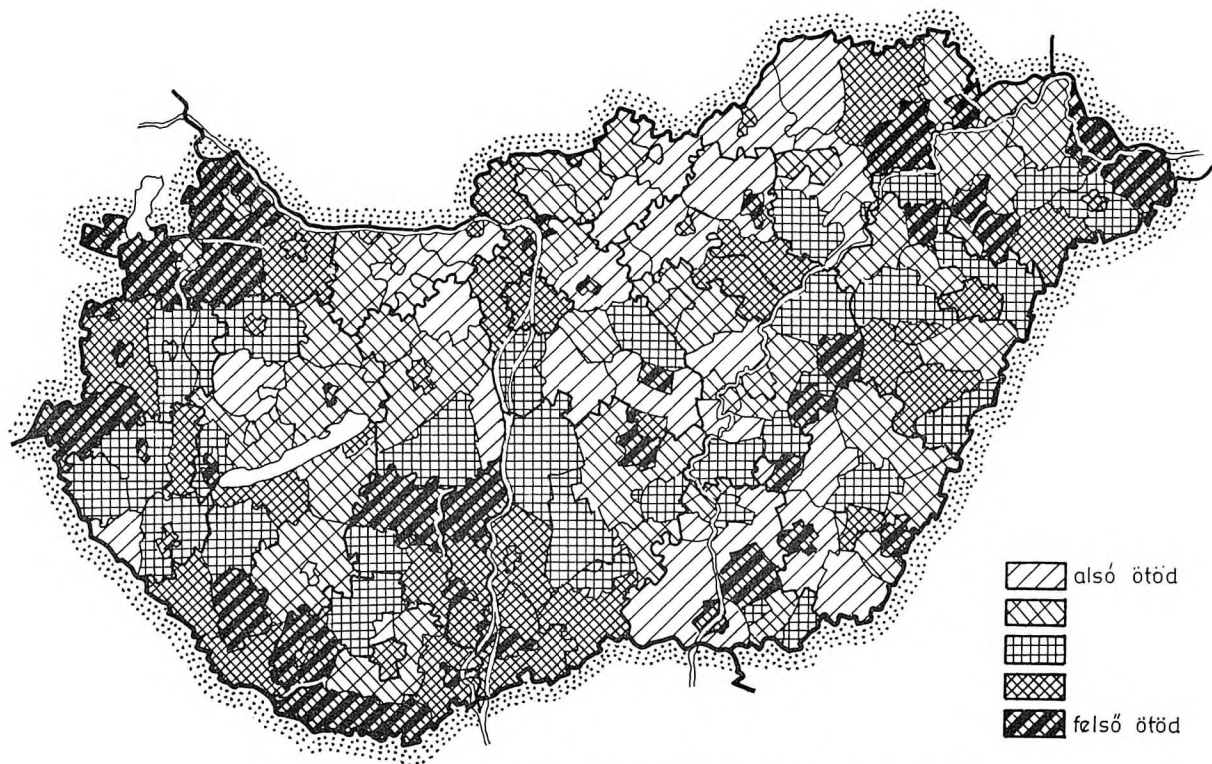
30. 1000 férfira jutó nő	0,6053
37. Családháztartás az összes háztartások százalékában	-0,5909
32. A 60 évesnél idősebbek aránya	0,4421
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete	-0,4284
71. Az elítéltek száma 10 000 lakosra	0,4237
35. Hajadon nők aránya	0,4000
4. Az 1000 lakosra jutó halálozások száma	0,3850
31. A 0—14 évesek aránya	-0,3698
39. 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermek	-0,3079
44. Az 1899 előtt épített lakások aránya	0,2889
38. 100 háztartásra jutó személy	-0,2748

A faktor — úgy tűnik — csak a nemi arányt és annak kísérőjelenségeit tükrözi. Az 1000 férfira jutó nők változójának magas faktorsúlya erős nőtöbbletet jelez, méghozzá — mivel a jelenlevő népesség alapján számítjuk ki, a férfi munkaerő állandó vagy ideiglenes, de mindenképpen tartós eltávozására utal. Az átlagos munkabér ugyanezek a területeken nagyon alacsony (faktorsúly: -0,4284), ami megmutatja a munkaerő (elsősorban természetesen a férfiak) elvándorlásának az okát: ipari munkaalkalmakban szegény, inkább olcsó munkaerőt igénylő területekről van szó, amelyeket a szakképzett, igényesebb munkára, vagy magasabb fizetésre törekvők kénytelenek — ideiglenesen vagy végleg — elhagyni. Ezt illusztrálja a XIX. ábra is: a faktor értéke elsősorban az ország távolabbi, kevésbé iparosodott járásaiban magas, a leggyorsabban fejlődő városokban pedig a legalacsonyabb.

A nagy nőtöbblet és a munkaképes korú férfiak hiányának kísérőjelenségei a kevés családháztartás, a sok hajadon nő, az öregek magas és a fiatalok alacsony aránya, ennek következtében a magas halálozási ráta, valamint az, hogy alacsony a 100 háztartásra jutó személyek és a 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma.

XVIII. Az ötödik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения пятого фактора по административным единицам
Estimated scores of the fifth factor by administrative units

XIX. A hatodik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения шестого фактора по административным единицам
Estimated scores of the sixth factor by administrative units

A faktorban szereplő változók összefüggése azonban nem minden esetben egyértelmű. A nőtöbblet, a családháztartások alacsony aránya valamint az idős korösszetétel nemcsak a gazdaságilag elmaradott vidékek jellemzője lehet, hanem olyan városoké is, ahol a lakosság öregedését és az ennek nyomán kialakult nőtöbbletet a bevándorlás nem tudja kellően ellensúlyozni. Ezt mutatja, hogy a XIX. ábrán nagyon sok városnak is magas faktorértéke van.

VII. faktor. *A gazdasági fejlettség faktora.*

57. A 14 évesnél idősebb férfi népességben az aktív keresők aránya	0,8073
56. A 14 évesnél idősebb népességben az aktív keresők aránya	0,7342
58. A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya	0,5333
26. Tényleges szaporodás 1960—69, százalék	0,5102
27. Állandó vándorlás 1960—69, százalék	0,4751
30. 1000 férfira jutó nő	—0,3881
4. Az 1000 lakosra jutó halálozások száma	—0,3490
20. Első alkalommal bemutatott csecsemők az élveszületések százalékában	0,3446
69. A rádió előfizetők száma 1000 lakosra	—0,3391
32. 60 évesnél idősebbek aránya	—0,3117
44. 1899 előtt épített lakások aránya	—0,2854
37. Családháztartás az összes háztartás százalékában	0,2674
29. A külterületi népesség aránya	0,2642
50. Emeletes lakóépületek aránya	0,2540

Ebben a faktorban gyűltek össze azok a változók, amelyek a gazdaság élénkségét, a terület gazdasági vonzerejét fejezik ki. A népesség gazdasági aktivitását kifejező változók dominálnak, ezt a képet egészítik ki az intenzív bevándorlást, a munkaképes korúak és a férfiak kedvező arányát kifejező változók.

A faktor demográfiai szempontból érdektelen, ezért területi alakulását nem közöljük.

VIII. faktor. *Deviancia a korszerű szexuális élet irányában.*

22. A jelentkező új szifilisz és gonorrhéas betegek száma 100 000 lakosra	0,7314
17. Orális fogamzásgátlást használó nők aránya	0,5062
16. Az 1000 15—49 éves nőre jutó művi vetélések száma	—0,4075
41. 1 szobás lakások aránya	—0,3324
15. A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma	—0,2611
7. Az élveszületési sorrend átlaga	0,2539
71. Az elítéltek száma 10 000 lakosra	0,2512

A faktorban három jelenség sokatmondóan társul egymással. Először a IV. faktornal az orális fogamzásgátlás itt a művi vetélésekhez képest ellentétes előjellel szerepel, ami azt jelenti, hogy míg ott egymást erősítve jelennek meg, itt az orális fogamzásgátlás a közelmúltban propagált célját tölti be: konkurál a művi vetélésekkel, részt vesz azok visszaszorításában. Mindezzel viszont együtt jár a nemi betegek nagy száma, amit már a IV. faktornál is megfigyeltünk, de míg ott a nemi betegségek előfordulása (prevalenciája), addig itt az újonnan megbetegedettek nagy száma (incidenciája) szerepel. Az okozati

összefüggés itt is nyilvánvaló, ha utalunk a már idézett IPPF jelentésre⁸.

A területi eloszlás érdekes (XX. ábra). A legmagasabb érték Budapesté, ami érthető, de ezenkívül a legmagasabb értékek a Dunántúl nyugati felén, és a Duna mentén, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található. A legalacsonyabb értékek pedig Pest, Nógrád és Heves megyében, valamint az Alföld északkeleti részén található.

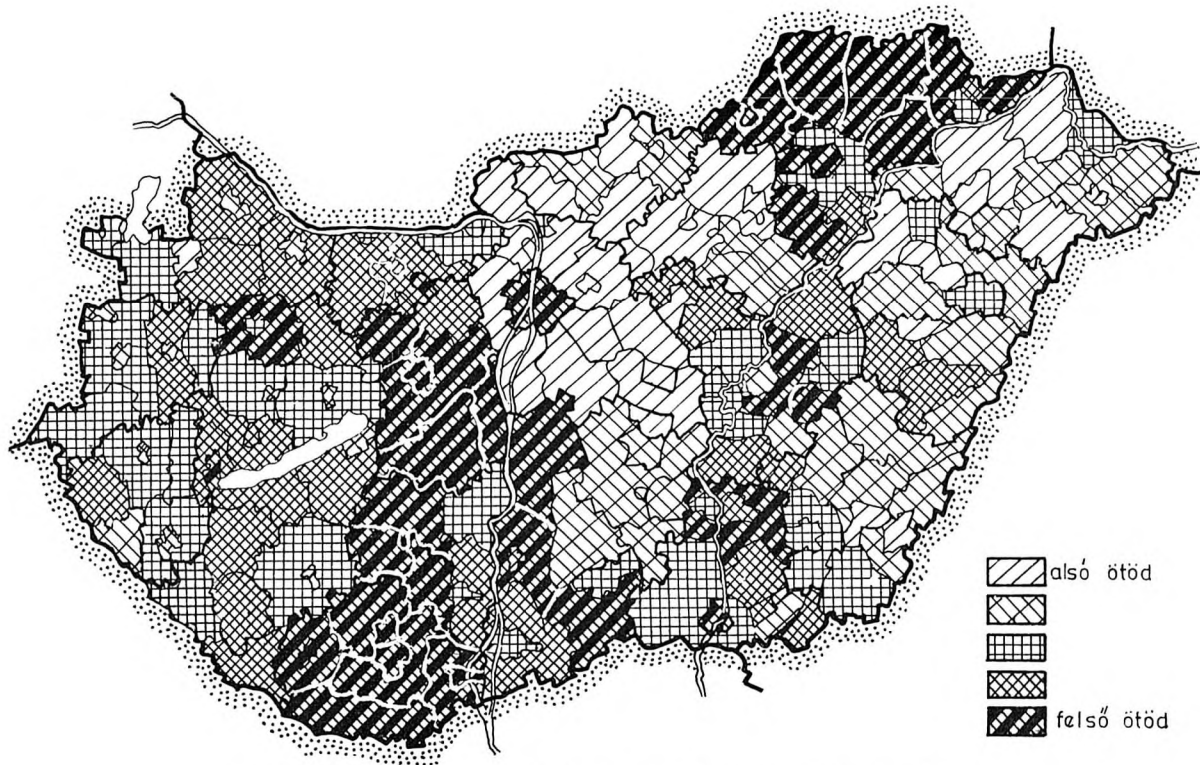
* * *

Mint már utaltunk rá, különböző induló feltételekkel többféle faktormegoldást is kaptunk, melyek közül az imént ismertetettet találtuk a legjobbnak. A különböző eredmények nem mondanak ellent egymásnak, hanem a leglényegesebb szempontból hasonlóak. Ugyanazok a faktorok szerepelnek általában minden megoldásban, csak természetesen hol több, hol kevesebb. Amikor a korlát változtatásával a faktorok számát csökkentettük, általában a sorrendben hátrább levő faktorok tűntek el előbb, vagy közülük kettő összeolvadt, esetleg egy olvadt két másikba. A faktorok sorrendje néha változott, de az első két faktoré egyszer sem, a következő kettőé is ritkán. Ha kihagytuk azokat a változókat, amelyek adatsora 182-nél rövidebb, tehát 20; 24 vagy 44 tagú, akkor azok a faktorok, amelyeket nagyrészt ezek hordoztak eltűntek, vagy némileg módosultak. A többi faktor ilyenkor is változatlan maradt. Megoldásunk tehát a matematikai feltételekből eredő ingadozásnak nincs kitéve.

Az ismertetett megoldás „szomszédos” megoldásaira, tehát az ugyanezen 71 változóra kapott 9 illetve 7 faktoros megoldásokra még annyiból érdemes figyelmet szentelni, hogy a 9 faktoros megoldásban az itteni VII. faktor szerepelt két külön faktorban: az egyik tényleges szaporodásra és a bevándorlásra épült, tehát a gazdasági prosperitás faktora volt, a másik pedig a gazdaságilag aktívak arányára — az előbbi folyamatot, az utóbbi állapotot tükröz. Mivel számunkra a két faktor külön sem mondott volna többet, mint együtt, összeolvadásukat elfogadtuk. A 7 faktoros megoldásban viszont a VIII. faktor változói beolvadnak elsősorban a III. faktorba, másodsorban az V-be, anélkül, hogy a közöttük fennálló jellegzetes összefüggést továbbvinnék. Ezen információvesztés elkerülése végett a 7 faktoros megoldást már szűknek találtuk.

A faktoranalizissel kapott megoldásnál felmerülhet, hogy az eredmény megfelelően tükrözi-e a valóságot, a véletlen hatások, vagy esetleg a gépi program sajátosságai vagy hibái következtében nem kapunk-e látszatomegoldást? Ez ellen nemcsak az szól, hogy maguk a faktorok könnyen értelmezhetők, és elméletileg elfogadhatók, hanem az is, hogy a térképen a faktorok alakulása meglehetősen szabályos, a szomszédos területi egységek faktorértékei hasonlóak. Ez mindenképpen azt mutatja, hogy a faktorok objektív jelenségeket tükröznek.

⁸ IPPF Medical Bulletin (1970).

XX. A nyolcadik faktor becsült értékei közigazgatási egységenként
Оцененные значения восьмого фактора по административным единицам
Estimated scores of the eighth factor by administrative units

Azután, hogy a faktorok minőségi hátterét sikerült felderíteni, milyen törvényszerűségeket állapíthatunk meg az általunk kutatott jelenségek között?

A faktorok alapján négy jelenségcsoportot különíthetünk el:

- a gazdasági fejlettséget,
- a kulturáltságot,
- a termékenységgel és a reprodukcióval összefüggő „devianciát” tükröző jelenségek csoportját, és
- a termékenységet.

A jelenségcsoportok közötti összefüggést akkor nevezzük elsődlegesnek, ha alapvető változók egyaránt nagy súllyal szerepelnek ugyanabban a faktorban, másodlagos a hatás akkor, ha a kettő közül az egyiknek a változói hiányosan, vagy határozottan kisebb súllyal szerepelnek a közös faktorban, mint a másikéi.

A gazdasági fejlettség alapvetően elkülönül a másik három jelenségcsoporttól, és lényegileg a VII. faktorba tömörül. Ez egyúttal azt is mutatja, hogy változóink között a szórás megmagyarázásában viszonylag jelentéktelen szerepe van. Másodlagos hatása van a műveltségi jelenségcsoportra (I. faktor), de se a termékenységgel, se a különböző „devianciákkal” nincsen kimutatható okozati kapcsolata — legalábbis a jelenlegi magyar regionális szubpopulációk összehasonlításakor, és modellünk eszközeinek birtokában nem tételezhetjük fel. Ez természetesen nem bizonyítja azt, hogy más szemlélettel, más populációkban, vagy esetleg családok közötti összehasonlításban a gazdasági „fejlettségnek” ne lehetne összefüggése a termékenységgel.

Mi befolyásolja tehát a termékenységet?

Eredményeinkből egyértelmű, hogy a termékenység csak két faktorban szerepel, az I-ben és a II-ban. A II. faktor kimondottan „ön-célú” termékenységi faktor. Mivel a termékenységi hányados súlya itt a legmagasabb, és ezen kívül is szinte csak termékenységet tükröző változók találhatók benne, azt mondhatjuk, hogy a termékenységet — legalábbis változóink tükrében — elsősorban nem külső, hanem belső, mindeddig megmagyarázatlan jelenségek irányítják, melyek nincsenek kapcsolatban sem a gazdasági fejlettséggel, sem a műveltséggel, sem a „devianciákkal” (bár az utóbbiak másodlagos hatása valamelyest kimutatható). A termékenységet alapvetően meghatározó tényező így tulajdonképpen kicsúszott a kezünk közül: a mai magyar regionális szubpopulációk között olyan különbségek vannak ezen a téren, amelyek elsődleges okát nem ismerjük. Tovább lépni talán ezen szubpopulációk biológiai (esetleg pszichológiai) vizsgálatával lehetne. Elképzelhető, hogy olyan öröklött tulajdonságról van szó, amely az általunk vizsgált felszíni jelenségekkel nem függ össze.

Azonban mégsem vesztett kárba minden igyekezetünk. Az I. faktorban a II-énál kisebb súllyal ugyan (—0,5511 ill. 0,6798), de határozottan szerepel a termékenységi hányados. Ez tehát azt mutatja, hogy

kevésbé mint a termékenységet meghatározó „öncélú” faktor, de a kulturáltsági szint is befolyásolja a termékenységet, méghozzá csökkenti. A devianciát tükröző jelenségek csoportja viszont alapvetően független a termékenységtől, csak a II. faktorban meglevő előbb említett gyenge hatást lehet kimutatni.

Miként a „devianciát” tükröző négy faktorunkból (III., IV., V., VIII.) látszik, mindegyik meglehetősen független a másik három jelenségcsoporttól, tehát határozottan sem a gazdasági fejlettség, sem a kulturáltsági szint hatása nem mutatható ki. Így ezek is elég „öncélú” faktorok. Legátfogóbb közülük az „ökológiai kudarcba átcsapó deviancia” faktora (IV.). Ennek, bár nincs kimondottan kapcsolata sem a gazdasági fejlettséggel, sem a kulturáltsággal, bizonyos kommunális ellátottságot tükröző változók szerepelnek benne — negatív előjellel — ez a „deviancia” tehát együttjár némileg a rossz ellátottsággal és az infrastrukturális elmaradottsággal.

Ezen egyértelműen káros, majdnem az összes „deviáns” jelenséget magán viselő faktorial szemben a másik három egy-egy konkrét problémát tükröz, melyek — úgy látszik — függetlenek egymástól.

A III. faktor — mint említettük — az utódokkal való bizonyos nemtörődömséget jelez, de ez nem kapcsolódik a válásokhoz, viszont a koraszülöttek arányát növeli. Ezzel szemben az V. faktorban a nagyon kis súlyú (2000 g alatti) újszülöttek nagyobb aránya a válásokkal és az öngyilkossági kísérletekkel jár együtt.

A nemi arány faktora (VI.) azt mutatja, hogy a munkaképes férfi népesség elhúzódása olyan alapjelenséggel társul, amely nem függ össze elsődlegesen a négy jelenségcsoport közül egyikkel sem.

4. A termékenységre ható tényezők

A termékenységnek, mint a népesedési-társadalmi jelenségrendszer részének átfogó — az előző fejezetben kifejtett — összefüggéseit a következőkben megpróbáljuk felhasználni könnyebben értelmezhető és áttekinthető regressziós összefüggések felállítására.

Hogyan befolyásolják maguk az egyes változók a termékenységet? Ennek kiderítésére lépcsős regressziós elemzést végzünk, ahol a termékenységi hányados a függő változó, a többi pedig független változó.

Ilyen nagytömegű változóval azonban értelmetlen lenne regressziós számításokat végezni. Mivel a termékenységet csak az első két faktor befolyásolja, az ott szereplő változókat vettük alapul. Ezek közül is kihagytuk azokat, amelyek jól-rosszul magát a termékenységet tükrözik, tehát a termékenységi hányadosnak inkább okozatai, mint okai (pl. a 100 családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyerekek száma). Az egymással túlzottan korreláló változók közül csak a legjellemzőbeket vettük be a független változók közé, hogy a multikollinearitás káros hatását lehetőleg csökkentjük. Ugyanakkor az öngyilkossággal és az öngyilkossági kísérlettel kapcsolatos változókat figyelembe vettük, mert néhány faktormegoldásban szerepeltek az I. vagy a II. faktorban.

Így a vizsgálatban a következő változók szerepelnek (az eredeti felsorolás sorszámaival jelölve):

1. Termékenységi hányados.
2. Az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma.
5. A 10 000 házasság nőre jutó válások száma.
6. A szülő nők átlag életkora.
14. Az intézeti szülések aránya az összes szülések között.
15. A 100 élveszületésre jutó művi vetélések száma.
19. Első alkalommal megjelent terhések az összes szülések százalékában.
23. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1970—71).
24. A 100 000 lakosra jutó öngyilkosságok száma (1967—69).
25. A 100 000 lakosra jutó öngyilkossági kísérletek száma (1967—69).
26. Tényleges szaporodás illetve fogyás 1960—1969, százalék.
27. Állandó vándorlási különbözet 1960—1969, százalék.
28. Népsűrűség.
29. A külterületi népesség aránya.
30. 1000 férfira jutó nő.
31. 0—14 évesek aránya.
32. 60 évesnél idősebbek aránya.
33. Nőtlen férfiak aránya a 15 évesnél idősebbek között.
36. Elvált nők aránya a 15 évesnél idősebbek között.
48. Szennyvízelvezető csatornával ellátott lakások aránya.
51. 1 lakásos lakóépületek aránya.
53. 10 000 lakosra jutó épített lakások száma.
54. A szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi keresete, Ft.
57. A 14 évesnél idősebb férfi népességben az aktív keresők aránya.
58. A 14 évesnél idősebb női népességben az aktív keresők aránya.
60. Az aktív keresők között a mezőgazdaságia'k aránya.
63. A 18 évesnél idősebbek között a legalább érettségizettek aránya.
70. A TV előfizetők száma 1000 lakosra.

Ennyi változót még lépcsős regresszióval sem lehet megfelelően kezelni, ezért először az összes változóval elvégezzük a lépcsős regressziót, majd lépésről lépésre csökkentjük a változók számát, kihagyván azokat, amelyek a fentebb említett követelményeknek még mindig nem felelnek meg eléggé, vagy nem kapható rájuk szignifikáns együttható. Minden csökkentés után újra elvégezzük a lépcsős regressziót, majd az eredmény alapján ismét kihagyunk néhány változót, stb. Minden esetben a becslésnek csak azt a lépcsőjét közöljük, amelyben még minden független változó együtthatója szignifikáns abban az értelemben, hogy a paraméter abszolút értéke meghaladja a standard hiba kétszeresét. Ugyanis bizonyos számú lépés után a program még bevon újabb változókat (az F-próba alapján) melyek paramétere már nem lesz szignifikáns, sőt esetleg egyes korábban bevont változók paramétere is elromolhat. A termékenységi hányadost itt y -nal jelöljük, a magyarázó változókat pedig x_i -vel, ahol i a változó sorszáma az eredeti, 71 változós halmazban. A paraméterek alatt zárójelben azok standard hibái találhatóak. R a többszörös korrelációs együtthatót jelöli.

Az első lépésben:

$$y = -1,5370 + 3,9386 x_{31} + 0,9870 x_{32} + 6,0953 x_6 - 1,2845 x_{14} -$$

$$(0,2360) \quad (0,2451) \quad (1,2219) \quad (0,2906)$$

$$- 0,1270 x_{26} - 0,0657 x_{54} - 0,1509 x_{53} \quad R = 0,9113$$

$$(0,0269) \quad (0,0180) \quad (0,0660)$$

A 0—14 évesek arányának (x_{31}) nagy fontossága az egyenletben nyilván látszatjelenség, inkább a termékenységi hányados eredményét mutatja, mint okát, bár elvileg az utóbbi sem zárható ki, mégis helyesebbnek láttuk ezt a változót kihagyni.

A 60 évesnél idősebbek pozitív hatása figyelemre méltó. A viszonylag idősebb korösszetételű népességben tehát magasabb a termékenység. (Tisztított mutatóról van szó, nem születési rátáról!) Itt valószínűleg a konzervatívabb gondolkodásmód és közszellem hatása tükröződik. Azonban a 60 éven felüliek aránya erősen korrelál a vándorlásokkal is, és elképzelhető, hogy a vándorlások változója ezért szorult ki az egyenletből. Ezért a következő lépésben x_{32} -t is kihagyjuk.

Az anyák születéskori átlagéletkorának (x_6) pozitív hatása nyilvánvaló.

Az intézeti szülések aránya (x_{14}) az utódért jobban vagy kevésbé „aggódó” szülők közötti különbséget és a környezet kulturáltságát mutatja. Negatív hatása azt jelenti, hogy sok aggódás közt elvesz a gyerekek.

A tényleges szaporodás (x_{36}) negatív együttthatója azt jelzi, hogy fiatal korösszetételű, bevándorlók által szaporított népesség nem kedvez a termékenységnek. Ugyanígy a két fennmaradó változó sem (munkások keresete, lakásépítés), amely mindegyik bizonyos anyagi jólétet tükröz. Ez egybevág a Bevezetésben említett egyes eredményekkel (Simon, 1969).

A következő lépésben a két fenti változón kívül az említett elvek alapján kihagytuk az 1 lakásos lakóépületek változóját (x_{51}) is. Az eredmény az előzőtől gyökeresen eltér, csupa új változó szerepel benne:

$$y = 13,3888 - 2,9044 x_{36} - 1,6340 x_{70} - 0,1408 x_{15} + 2,4904 x_2 - \\ (0,8035) \quad (0,2392) \quad (0,0280) \quad (0,6509) \\ - 0,2480 x_{29} \quad R = 0,8178 \\ (0,0752)$$

Az elváltak arányának (x_{36}) és a művi vetéléseknek (x_{15}) negatív hatása várható volt, akárcsak a házassági mozgalom pozitív hatása. A TV nézés negatív hatása már a faktor analízis eredményei alapján is nyilvánvaló volt. Ezzel szemben a külterületi népesség arányának (x_{29}) negatív hatása valószínűleg nem okozati összefüggést takar, hanem az egybeesést egyéb tényezők okozhatják.

A következő lépésben kihagytuk a tényleges szaporodást (x_{36}) és az egyik öngyilkossági változót (x_{23}), mert korreláltak az állandó vándorlással (x_{27}), illetve a másik öngyilkossági változóval (x_{24}). Ugyancsak a multikollinearitás elkerülése végett elhagytuk az érettségizettek arányát (x_{63}), a mezőgazdasági arányát az aktív keresők között (x_{60}) és a szennyvízcsatornával ellátott lakások arányát (x_{48}), mivel erősen korreláltak egymással és a TV nézők számával (x_{70}). Úgy döntöttünk az utóbbi mellett, hogy mind a négy változóra megpróbáltuk a becslést a másik három elhagyásával, és ez adta a legjobb eredményt.

Viszont a becslési eredmény még így is megegyezett az előzővel, ezért az egymással korreláló x_{15} és x_{36} változók közül is kipróbáltuk, melyik elhagyása adja a jobb becslést. Végül az utóbbit hagytuk el, de mindkét eredményt közöljük:

$$y = 3,6255 - 3,8704 x_{36} - 1,8373 x_{70} - 0,0826 x_{24} + 2,7387 x_2 - \\ (0,7985) \quad (0,2624) \quad (0,0351) \quad (0,6736) \\ - 0,1994 x_{29} + 3,7656 x_6 \quad R = 0,8032 \\ (0,0863) \quad (1,7305)$$

$$y = 8,9056 - 0,1537 x_{15} - 0,6162 x_{58} - 1,1596 x_{70} + 2,0719 x_2 - \\ (0,0230) \quad (0,1086) \quad (0,2448) \quad (0,6311) \\ - 0,3108 x_{29} + 0,8962 x_{57} - 0,0459 x_{54} \quad R = 0,8293 \\ (0,0744) \quad (0,2419) \quad (0,0225)$$

Az első egyenlet minden változója szerepelt már korábbi lépésekben, az öngyilkosságok kivételével (x_{24}). Ennek negatív hatása a faktoranalízis eredményeiből nem tűnt ki közvetlenül. Az összefüggés természetét nehéz megmagyarázni, inkább érezni lehet.

A második egyenletben is többnyire olyan változóink vannak, melyek a korábbi egyenletekben már szerepeltek, kivéve x_{58} -at és x_{57} -et. A női munkavállalás (x_{58}) negatív hatása nem meglepő, egybevág a Bevezetésben említett Weller (1977) eredményeivel. A férfiak aktivitási arányának (x_{57}) pozitív hatása talán elsősorban a 15 éves kor utáni továbbtanulásnak a termékenységszökkentő hatását mutatja.

A következő lépésben kihagytuk a külterületi népesség arányát (x_{29}), amely ismételten zavarólag hatott, valamint az egymással korreláló öngyilkossági kísérletek és válások (x_{25} és x_5) közül mindegyiket kipróbáltuk, majd az utóbbit elhagytuk. Az eredmény:

$$y = 11,8143 - 0,1498 x_{15} - 0,5441 x_{58} - 1,1770 x_{70} + 1,7163 x_2 - \\ (0,0265) \quad (0,1156) \quad (0,2485) \quad (0,6462) \\ - 0,1182 x_{24} + 0,6636 x_{57} - 0,0489 x_{54} \quad R = 0,8309 \\ (0,0289) \quad (0,2472) \quad (0,0225)$$

Ez tekinthető végeredménynek, ugyanis bár a multikollinearitás csökkentése végett még kihagytuk az intézeti szülések arányát és a nőtlen férfiak arányát (x_{14} és x_{33}), de ezután sem vont be szignifikánsan a program több változót.

Kipróbáltuk még, hogy egyes — elfogadott — változók kihagyásával sikerül-e újabb változók paraméterét szignifikánssá tenni. Amikor a házasságkötéseket hagytuk el (x_2), az eredmény nem változott, de ha elhagytuk a művi vetéléseket és a TV nézők számát (x_{15} és x_{70}), akkor a meglévő paraméterek szignifikánsak maradtak, és mellettük ismét szignifikáns pozitív paramétert kapott az anyák szüléskori átlagéletkora (x_6), és első ízben kapott szignifikáns negatív paramétereket a népsűrűség (x_{28}) és az állandó vándorlási különbözet (x_{27}). A két utóbbi az urbanizált, sűrűn lakott, gazdasági szempontból vonzó vidékek alacsonyabb termékenységet tükrözi.

Végezetül megállapítható, hogy ha az előző fejezetben alkalmazott szemlélettel ellentétben egyes változóknak a termékenységre gyakorolt közvetlen hatását keressük, akkor a közvetkező fontossági sorrend állítható fel: a művi vetélések, a női munkavállalás és a TV készülékek nagy száma csökkenti a termékenységet (ez utóbbinak a hatása lehet, hogy nem közvetlen), a házassági mozgalom pozitív hatással van rá, az öngyilkosságoknak ismét csökkentő hatásuk van (lehet, hogy ez sem közvetlen hatás, hanem közös tőről fakad mindegyik), a férfiak aktivitási aránya ismét növeli a termékenységet, végül az ipari munkások bére (tehát a magasabb életszínvonal) ismét csökkentőleg hat rá. Ha néhány fontosabb változót kihagyunk, akkor viszont a rangsor végén az anyák szüléskori átlagéletkora pozitív szerephez jut, a népsűrűség és a vándorlási különbözet viszont negatívhoz.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a legfontosabb változóink azután jelentkeztek, hogy a 60 év fölöttiek arányát kihagytuk. Ez arra utal, hogy esetleg ez a változó — a közszellemen keresztül — befolyásolja azokat a változókat, amelyek a termékenységet döntően meghatározzák.

5. Következtetések

Eredményeinkből a legszembetűnőbb a kulturáltsági-urbanizáltsági szintnek a termékenységre gyakorolt csökkentő hatása. Ezt a hatást a szakirodalomban többszörösen kimutatták, különböző változók vonatkozásában. Úgy látszik tehát, hogy többváltozós — mélyebbre hatoló — módszereink is ezt bizonyítják, ami nem is meglepő.

Mire érdemes ezzel kapcsolatban felhívni a figyelmet? A szakirodalomban, de méginkább a „félszakirodalomban” (ahol az előbbinek az eredményei átmennek a köztudatba: és nemcsak a laikus köztudatba!) ez úgy jelenik meg, mint egyértelműen örvendetes összefüggés, mely szerint a kulturáltabb elemek már nem akarják a Földet utódaikkal túlterhelni. Magasabb gyermekszámú, viszonylag túlnépesedett populációkban ez az érvelés logikusnak és rokonszenvesnek tűnik. Eredményeink azonban az 1970 körüli magyarországi népességre vonatkoznak, amely nem túlnépesedési problémákkal küzdött. Úgy látszik tehát, hogy a „kulturáltság-urbanizáltság” negatív hatása az „észszerűség” határain túl is érvényesül. Ezzel a hatás természete olyan megvilágításba kerül, ami fölött nem ajánlatos elsiklani.

A gazdasági fejlettség hatásánál figyelembe kell venni, hogy a kulturáltsági-urbanizáltsági jelenségcsoport részben magán hordozza ennek a hatását is, így nehéz őket elkülöníteni. A faktoranalízis során nyert eredmények a gazdasági fejlettség faktorát függetlennek tünteti fel a termékenységtől, azonban az említett átfedés és részben a lépcsős regresszió során kapott eredmény a munkások keresetének ismétlődően szignifikáns negatív paramétere arra utal, hogy a negatív hatás, ha gyengébben is, mint az urbanizáltság esetén, de létezik.

Az eredmények értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az utóbbi évtizedekben az ország déli-délkeleti részén kialakult külön-

leges „depressziós övezet” (2. fejezet) torzíthatja a képet. Érdemes lenne ezt a területet és az ország enélkül tekintett maradék területét külön-külön is megvizsgálni, így esetleg tárgyilagosabb képet kaphatnánk a gazdasági fejlettség hatásáról. Egyébként a gazdasági fejlettségről is azt mondhatjuk, amit az urbanizáltságról: az „észszerúségen” túl is csökkenti a termékenységet, mivel még az 1970-es magyar területi differenciákhoz is hozzájárult.

Előzetesen elképzelhető lett volna, hogy a különböző „deviáns” jelenségek, az öngyilkosságok, a válások, a születésszabályozás egyes módjai és azok következményei alapvető kapcsolatban vannak a termékenység területi differenciáival. A lépcsős regressziós számítások szerint ilyen kapcsolat létezik, és ezt el is fogadhatjuk. A faktoranalízis azonban nem azt mutatta, mintha ezek a jelenségek a termékenység negatív tükörképei lennének. Az őket meghatározó faktoroknak a termékenységtől való alapvető különbsége arra utal, hogy a termékenység és pl. a születésszabályozás egyes módjai között *alapvető belső kapcsolat nincs*, tehát köztük sem negatív (mint várható lett volna) sem pozitív (ami meglepő lenne) összefüggés nem áll fenn. A függetlenség területi értelemben azt jelenti, hogy bár egyes területeken az összefüggés a várt irányú, léteznek olyan területek is, ahol a „deviáns” faktorok magas értékével magas termékenység társul és fordítva. Ez is azt emeli ki, amit az „öncélú” termékenységi faktorból már leszűrtünk, hogy az egyes zárt szubpopulációk között a születésszabályozás mértékétől függetlenül termékenységi differenciák lehetnek, ami a természetes termékenységet illeti. Ez természetesen csak negatív eredményekre támaszkodó sejtés, amit minél homogénebb szubpopulációkra végzett vizsgálatokkal ellenőrizni kellene.

Emellett a „deviáns” jelenségek másodlagos összefüggése a termékenységgel kétségtávol fennáll. Ez is dolgozatunk egyik eredményének tekinthető: a gyengén szaporodó népességekben az átlagosnál több az öngyilkos, stb.⁹ Ez az eredmény is további kutatást érdemel.

Ezen objektív térbeli differenciák megléte mellett az is világos (a 2. fejezetből), hogy idővel ezek a viszonyok — részben a szubpopulációk kicserélődése miatt — változnak. A termékenység akár múltbeli vizsgálata, akár jövőbeli előrejelzése vagy befolyásolása tehát csak az idő és az azonos időpontbeli keresztmetszet egyidejű figyelembevételével végezhető el megfelelően.

Nem mindegy, hogy milyen populációt érik a hatások, az idők során viszont minden szándékolt hatás önálló életre kelhet, és kiszabadulhat a tervező uralma alól.

* * *

A szerző megköszöni Gombosiné Gárdos Eszternek, a KSH SZIG főelőadójának a gépi számítások során adott értékes tanácsait.

⁹ Ismételen felhívjuk a figyelmet arra, hogy a termékenységnek tisztított mutatójáról van szó, és bár az öngyilkosok nyers arányszámát bizonyos fokig torz mutatónak tekinthetjük, a termékenységi hányadossal való kapcsolat nem magyarázható egyszerűen a korösszetétel hatásával. Egyébként az öngyilkosok arányszámai és a 60 éven felüliek aránya között az egyszerű korrelációs kapcsolat adataink esetében elég gyenge, csak 5%-os szinten szignifikáns.

A FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Acsádi Gy. (1969): A falusi és a városi családtervezés közötti különbségek. *Demográfia*, 12. 1–2. 49–64. old.
2. Andorka R. (1967): A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia*, 10. 1. 87–102. old.
3. Andorka R. (1969): A regionális termékenységi különbségeket befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők. *Demográfia*, 12. 1–2. 114–124. old.
4. Andorka R. (1970): Születésszabályozás az Ormánságban a 18. század vége óta. *Demográfia*, 13. 1–2. 73–85. old.
5. Breznik, D. (1967): A jugoszláv népesség termékenysége. *Demográfia*, 10. 1. 328–342. old.
6. Calot, G.—Devulle, J. C. (1972): A házasságkötéssel és a termékenységgel kapcsolatos társadalmi, kulturális és földrajzi különbségek. *Demográfia*, 15. 1. 9–73. old.
7. Dányi D. (1977): Regionális fertilitási sémák Magyarországon, a 19. század végén. *Demográfia*, 20. 1. 56–87. old.
8. Ekanem, I. I. (1972): A further note on the relation between economic development and fertility. *Demography*, 9. 3. 383–398. old.
9. Frane, J. W.—Hill, M. (1970): Factor analysis as a tool for data analysis. *Communications in Statistics — Theory and Methods*, 6. 487–506. old.
10. Harman, H. (1970): Modern factor analysis. The University of Chicago Press. Chicago — London.
11. Hoóz I. (1970): A házasságok stabilitásának hatása a házas nők termékenységére. *Demográfia*, 13. 1–2. 95–109. old.
12. IPPF Medical Bulletin (1970). Vol. 4. No. 4. Összeállította R. D. Catterall. Rövidített magyar nyelvű közlemény. *Demográfia*, 13. 4. 432–435. old.
13. Klinger A. (1970): A termékenységet befolyásoló biológiai tényezők. *Demográfia*, 13. 4. 394–412. old.
14. Klinger A.—Szabady E. (1965): A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. A KSH Népeségtudományi Kutatócsoportjának és a MTA Demográfiai Bizottságának Kiadványai, 7.
15. Miltényi K. (1964): A művi vetélések demográfiai jelentősége. *Demográfia*, 7. 3–4. 419–428. old.
16. Miltényi K. (1970): A művi vetélések hatása a termékenységre. *Demográfia*, 13. 4. 413–420. old.
17. Mirnics K. (1970): Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. *Demográfia*, 13. 3. 269–282. old.
18. Morrison, D. F. (1967): Multivariate statistical methods. McGraw—Hill Book Company. New York.
19. Ritchey, P. N.—Stokes, C. S. (1972): Residence background, migration, and fertility. *Demography*, 9. 2. 217–230. old.
20. Salamon L. (1968): A szülési sorrend mint társadalmi-demográfiai jellemző. *Demográfia*, 11. 2. 265–284. old.
21. Simon, J. L. (1969): The effect of income on fertility. *Population Studies*, 23. 3. 327–341. old.
22. Slesinger, D. P. (1974): The relationship of fertility to measures of metropolitan dominance: a new look. *Rural Sociology*, 39. 3. 351–361. old.
23. Szabady B. (1973): A körzetesítés módszertani kérdései és Magyarország demográfiai körzetesítése. *Demográfia*, 16. 2. 197–215. old.
24. Szabady B. (1975/a): A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének és a MTA Demográfiai Bizottságának Kiadványai, 42.
25. Szabady B. (1975/b): A magyarországi reprodukció regionális modellje. *Demográfia*, 18. 1. 67–84. old.
26. Szabady E. (1969): Magyar termékenységi és családtervezési vizsgálatok. *Demográfia*, 12. 4. 417–436. old.
27. Tekse K. (1969): A termékenység néhány jellemzője Közép- és Dél-Európában az első világháború előtt. *Demográfia*, 12. 1–2. 23–48. old.
28. Thirring L. (1969): Adatok a termékenység alakulásának város és vidék közötti különbségeiről. *Demográfia*, 12. 3. 307–322. old.
29. Verő T. (1971): Egyéni teherbíróképesség és életmód közös hatása a női nemi működésekre. *Demográfia*, 14. 4. 343–350. old.
30. Weller, R. H. (1977): Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960. *Demography*, 14. 1. 43–65. old.
31. Weller, R. H.—Bowtier, L. F. (1972): The three R's: residence, religion, and reproduction. *Demography*, 9. 2. 231–240. old.
32. Wilson, F. D.—Bumpass, L. (1973): The prediction of fertility among catholics: a longitudinal analysis. *Demography*, 10. 4. 591–597. old.

ADATFORRÁSOK

1. A Magyar Szent Korona Országainak 1900 évi Népszámlálása. Harmadik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 5. kötet.
2. A Magyar Korona országainak 1900, 1901 és 1902 évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 7. kötet.
3. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Ötödik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 61. kötet.
4. A Magyar Szent Korona országainak 1909, 1910, 1911 és 1912 évi népmozgalma. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 50. kötet.
5. Az 1920 évi népszámlálás. Ötödik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 73. kötet.

6. Az 1919—1925 évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 74. kötet.
7. Az 1930 évi népszámlálás. Negyedik rész. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 96. kötet.
8. Az 1926—1932 évi népmozgalom. Magyar Statisztikai Közlemények, Új Sorozat, 97. kötet.
9. Az 1960-as népszámlálás megyei kötetei.
10. Magyarország Népesedése, 1959. Statisztikai Időszaki Közlemények, 40. kötet.
11. Magyarország Népesedése, 1960. Statisztikai Időszaki Közlemények, 47. kötet.
12. Az 1970-es népszámlálás megyei kötetei.
13. Demográfiai Evkönyv, 1969. KSH, Budapest, 1971.
14. Demográfiai Evkönyv, 1970. KSH, Budapest, 1972.
15. A KSH Megyei Igazgatóságának és Budapesti Igazgatóságának évkönyvei, 1959, 1960, 1969, 1970.
16. A vetélések adatai, 1971. KSH, Budapest, 1973.
17. A modern fogamzásgátló eszközök használata. (Szolgálati használatra.) KSH, Budapest, 1973.
18. Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1968—1970. (Hivatalos használatra) KSH, Budapest, 1971.
19. Jobb Sándor: Az öngyilkosságok területi jellemzői Magyarországon. *Területi Statisztika*, XXXIII. 1973. 1. 39—53. old.

ПРИЧИНЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ РАЗНИЦ И ИЗМЕНЕНИЙ ПЛОДОВИТОСТИ

Резюме

Доклад занимается плодovitостью венгерского населения и некоторыми другими явлениями, оказывающими влияние на воспроизводство, прежде всего региональным воззрением, учитывая при этом и изменения по времени.

Автор хотел бы устранить ошибки, характерные для таких частичных исследований, какие делают выводы из влияния одного или нескольких явлений на плодovitость. Поэтому он старается учитывать одновременно переменные в возможно большем количестве и проводить исследование при помощи мультивариационного анализа. Региональный показатель, использованный для очищенного установления плодovitости — конструированный автором, так называемый коэффициент плодovitости, который относит число детей, родившихся живыми от женского населения какой-нибудь административной основной единицы (района или города), к числу детей, которых должно было бы родить данное женское население в случае совпадения повозрастных коэффициентов плодovitости с средним значением страны.

Оцененные при помощи этого показателя коэффициенты плодovitости показывают интересную динамику в сроки шести разных переписей населения на теперешней территории Венгрии. Отдельные области сохранили до конца свою прежнюю роль в плодovitости страны, пока относительное положение других областей улучшалось или возможно ухудшалось по сравнению с средним положением страны, причем за исследованный период (1900—1970 гг.) плодovitость резко снизилась в стране в целом. Эти изменения могут быть вызваны тремя причинами:

1. Пропорция между субпопуляциями с разной плодovitостью может изменяться со временем даже независимо от всяких других изменений — только вследствие разного воспроизводства —, поэтому их вес меняется в образовании плодovitости района.

2. Эмиграция и иммиграция — если они касаются субпопуляций с разной плодovitостью — могут тоже способствовать изменению средней плодovitости всего населения района.

3. Независимо от вышеуказанного, также и разные социальные и экономические изменения снижают плодovitость.

После эмпирического исследования прошлого автор проводит анализ факторов по 71 переменной на основе данных 1970 г. районов и городов. Среди переменных имеется коэффициент плодovitости, а также явления, о которых предполагается, что они связаны с плодovitостью.

По результату анализа факторов, приблизительно половина причин плодovitости оказывается необъяснимой и в дальнейшем, потому что

коэффициент плодovitости фигурирует в двух факторах, в одном из которых имеются только переменные, связанные более или менее с плодovitостью, а в другом — выражающие урбанизацию переменные и коэффициент плодovitости с отрицательным знаком: значит, под влиянием урбанизации плодovitость снижается односмысленно. В противоположность этому, переменные, выражающие экономическое благосостояние провинции, представляют собой независимый от урбанизации фактор и не связаны с плодovitостью. Коэффициенты самоубийства, противозачатия, разводов, половых болезней и новорожденных с низким весом, которые переплетаются в 4 разных факторах, в основном тоже не зависят от плодovitости, но между этими коэффициентами имеется интересная связь. Следовательно, эти явления, оказывающие отрицательное влияние на воспроизводство населения, связаны друг с другом, но между ними и плодovitостью имеется только вторичная связь.

Эта вторичная связь показывается при ступенчатых регрессионных расчетах, где коэффициент плодovitости — зависимая переменная. Объяснительные переменные по порядку важности следующие: искусственные аборты, экономическая активность женщины, число телевизоров на 1000 чел. могут способствовать снижению плодovitости, брачность увеличивает ее, самоубийства опять оказывают на нее снижающее влияние, доля самодеятелей среди мужчин повышает, а зарплата промышленных рабочих уменьшает плодovitость.

Следовательно, статья отчасти доказывает известные воздействие на плодovitость, но большей частью плодovitость остается необъяснимой. Возможно, что это объясняется различием в естественной плодovitости между отдельными субпопуляциями.

При этом автор обращает внимание читателей и на то, что снижающее действие культурности и урбанизации сохраняется и у популяций с низкой плодovitостью (за 1970-ые годы нетто-коэффициент воспроизводства венгерского населения был ниже 1, а трансверсальная сумма повозрастных коэффициентов плодovitости — около 2), поэтому это влияние не считается во всех случаях положительным общественным явлением, отрядно спровождающим более высокую развитость.

REASONS FOR THE REGIONAL DIFFERENCES AND CHANGES IN FERTILITY

Summary

The paper deals with the fertility of the Hungarian population and with some other phenomena affecting reproduction, first of all with regional view but it takes into consideration the changes in time, too.

Author would like to avoid the mistakes characteristic of those partial studies which draw conclusions from the impact of one or a few phenomena on fertility. Therefore he tries to take into consideration simultaneously as many variables as possible and investigate with multivariant analysis. The regional indicator used to clear fertility is the so-called fertility quotient developed by the author which relates the number of children born alive to the female population of an administrative basic unit (district or town) to the number of children to whom the given female population should have given birth if the age-specific fertility rates correspond to the mean value of the country.

Fertility rates estimated by means of this indicator developed in an interesting way on the present area of Hungary at the dates of six different population censuses. Some regions still play the same role in the fertility of the country as they did earlier while the relative situation of other regions improved or maybe, became worse as compared to the average of the country — apart from the fact that in the period examined (1900—1970) fertility declined considerably in the country as a whole. These changes might have three reasons:

1. The ratio between subpopulations of different fertility may shift inde-

pendently of any other change, only due to their different reproduction, therefore their weights change in the development of the fertility of the district.

2. Emigration and immigration if they concern subpopulations of different fertility may also change the mean fertility of the whole population of the district.

3. Apart from the above mentioned, also the different social and economic changes contribute to the decline in fertility.

After the empirical investigation of the past author makes a factor analysis for 71 variables on the basis of the 1970 data of districts and towns. Among the variables also the fertility quotient can found as well as phenomena of which it can be supposed to be connected with fertility.

According to the result of factor analysis about the half of the reasons determining fertility continues to be inexplicable because fertility quotient is included in two factors in one of which there are only variables more or less connected with fertility, while in the other the variables reflecting the degree of urbanization, and fertility quotient with a negative sign can be found: i. e. urbanization contributes unanimously to the fall in fertility. On the other hand variables reflecting the economic prosperity of the area form a separate factor, independent of urbanization, and they are not related to fertility. Suicide-, induced abortion-, contraception-, divorce-, sexual disease- and lowweight newborn rates — which are interwoven with one another in 4 different factors — are not in basic relation to fertility either but are connected with one another in an interesting way. So these phenomena exerting a negative effect on the reproduction of population are interrelated somewhere but their connection with fertility is only secondary.

This secondary relation can be stated from the stepwise regression calculations, too, where fertility quotient is the dependent variable. The explanatory variables by order of importance are as follows: induced abortions, economic activity of females and the number of TV subscribers per 1000 population decline fertility, nuptiality increases it, suicides again exert a decreasing effect, the share of economically active persons among males augments, while the wage of industrial workers declines fertility.

So the paper shows, on the one hand, some impacts on fertility but mostly it is still not possible to explain fertility, maybe, because of the difference in natural fertility between the individual subpopulations.

Besides, author also draws the attention of the readers to the fact that the negative effect of culture and urbanization on fertility can be still felt in low-fertility populations, too (the net reproduction rate of the 1970 Hungarian population was under 1 and the transversal sum of age-specific fertility rates — around 2), so this influence cannot be considered in all cases as a positive social phenomenon being fortunately concomitant of higher level of development.

KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TÁRSADALOM AZ EZREDFORDULÓN*

DR. SZABADY EGON

A magyar társadalomnak az ezredfordulóra várható összetétele nemcsak a társadalomtudomány kutatóit és gyakorlati szakembereit foglalkoztatja, hanem a közvéleményt is. Erről beszélgettünk Szabady Egonnal, a KSH elnök-helyettesével, a demográfiai tudományok doktorával, az MTA Demográfiai Bizottság elnökével.

— Már negyedszázad sem választ el bennünket az ezredfordulótól, napjaink újszülöttei akkor még csak 23 évesek lesznek, és remélhető az is, hogy a mai középkorúak nagy része is megéri ezt az időt. Beszéljünk arról, hogy változik a lakosság száma, milyen is lesz 2000-ben a magyar társadalom korösszetétele. Folytatódik-e a lakosság „előregedése”?

— Az előrejelzések adatai arra utalnak, hogy az ország népessége, és azon belül a főbb korcsoportok aránya, az ezredfordulóig csak *mérsékelten* változik. A lakosság száma előreláthatólag 3 százalékkal növekszik, és a jelenlegi 10,6 millióval szemben 2000-re megközelíti a 11 milliót.

Amennyiben azonban a jelenlegi kétygyermekes családtípus helyett a *háromgyermekes* család válik általánossá és a várható élettartam is megnő, a lakosság száma 11 millió fölé emelkedik. A növekedés zömmel az *idos* korcsoportoknál mutatkozik majd: a 60 éven felüliek száma 2 millió 50 ezer körül lesz. 160—170 ezerrel több, mint 1977-ben. Emellett feltehetően a *középkorúak* száma is emelkedni fog; a legjelentősebb gyarapodás a 45—49 évesek csoportjánál várható, mivel az ötvenes évek első felében született nagy létszámú évjáratok az ezredfordulón már elérik ezt az életkort.

A fiatalabb — 14—39 éves — korosztályokban — amennyiben a kétygyermekes családtípus marad az általános — csaknem 200 ezres csökkenésre, azon belül egyes korcsoportoknál stagnálásra számíthatunk. Végül pedig a 14 éven aluliak száma várhatóan százezerrel lesz *kisebb* a jelenleginél.

E demográfiai folyamatok a magyar társadalom *korösszetételében* szűkséggé válnak kisebb arányeltolódásokkal járnak, mint például a 60 éven felüliek aránya a jelenlegi 18 százalékról 19 százalékra emelkedik, a 14 éven aluliaké viszont 20 százalékról 18 százalékra csökken. Az idősebb korosztályok aránya tehát társadalmunkban az ezredforduló idején valamivel nagyobb lesz a jelenleginél. Az „előregedés” folyamata ilyen értelemben az ezredfordulóig folytatódik, bár nem számottevő mértékben. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az idősebbek arányának növekedése a fejlett országokban ma már *általános jelenség*, a fejlődő országokban pedig a közelmúltban megkezdődött folyamat, amely — egyebek között — a várható *átlagos élettartam* növekedésének eredménye.

— *A születések alacsony száma különösen az utóbbi évtizedekben pesszimitista jóslatokra vezetett. Voltak, akik a nemzet „kipusztulásától” félték. Vajon az utóbbi években a születések számának növekedése megváltoztatta-e a koráb-*

* Kovács Dénesnek, a Népszabadság rovatvezetőjének interjúja a szerzővel. Megjelent: Népszabadság, 1977. évi július 16-1 számában.

bi tendenciákat? Hogyan fog alakulni a születések száma a következő két évtizedben?

— A hatvanas években hazánkban a születések száma valóban igen alacsony volt. A statisztikai elemzések már ekkor felhívták a figyelmet arra, hogy az élveszületések már a népesség egyszerű utánpótlását sem biztosítják. Ez azonban nem indokolhatta a helyenként hangoztatott szélsőséges pesszimizmust. A születési arány méhány évig vagy akár egy évtizeden át tartó kedvezőtlen alakulása ugyanis még a legrosszabb esetben sem idézheti elő egy nemzet „kipusztulásának” veszélyét. Az azonban nyilvánvaló volt a szakemberek előtt, hogy az alacsony születési arány bizonyos idő után a fejlődést hátráltató tényezővé válhat. A születések számának csökkenése ugyanis a későbbiek során törvényszerűen szűkíti a munkaerő-utánpótlást, ezáltal hátrányosan befolyásolja a gazdasági-társadalmi fejlődést.

A kedvezőtlen tendenciák megváltoztatására hozott *népesedéspolitikai intézkedések* jelentős javulást eredményeztek, a születések száma pedig már ezt megelőzően, a gyermekgondozási segély bevezetése után is emelkedett valamelyest. A születéseknek — 1974-től tapasztalt — növekedése viszont már leginkább az átfogó népesedéspolitikai intézkedések eredménye. Hozzájárult ehhez az is, hogy ezekben az években születtek legnagyobb arányban az 1950-es évek nagy létszámú évjáratához tartozó nők. A későbbiekben — minthogy mind kisebb létszámú évjáratok jutnak szülőképes korba — a születések száma, ha a családonkénti gyermekszám nem emelkedik, fokozatosan csökkenhet. Az 1980-as évek második felében évente 140 ezer élveszületés várható, illetve annál több, amennyiben jelentősen nő azoknak a családoknak száma — és aránya —, amelyekben három vagy több gyermek van. A női népesség várható korösszetételéből adódóan, az 1990-es években újabb *születési hullám* alakul majd ki, amely egészen az ezredfordulóig eltarthat.

Újabb népesedéspolitikai intézkedésekkel a születések számának csökkenő irányzata kedvezően befolyásolható. Ez azért is indokolt lenne, mert megszűnének az egymást követő korosztályok közötti nagy számbeli ingadozások, amelyek — egyebek között — a munkaerő-utánpótlásban, az oktatásban nehézséget okozhatnak.

— *A felszabadulás utáni harminc év egyik legjellemzőbb vonása társadalmunk szerkezetének radikális megváltozása volt. Százazrek, sőt milliók léptek át más társadalmi osztályba, rétegbe, gyarapodott a munkásosztály, főleg a parasztság soraiból; létrejött a szövetkezeti parasztság, új népi értelmiség kezdte el a munkát. Az utóbbi években ezek a társadalmi folyamatok lassultak, Hogyan folytatódik az átrétegződés folyamata az ezredfordulóig?*

— A felszabadulást követő új politikai viszonyok létrejötté és az azzal szorosan összefüggő társadalmi-gazdasági átalakulás olyan mélyreható változást okozott társadalmunk szerkezetében, amely példa nélküli történelmünkben. Mindez *igen rövid idő* alatt ment végbe, s lényegében az 1960-as évek elejéig tartott.

A társadalom struktúrájának átalakulási folyamatáról, a *mobilitás*, az *átrétegződés* méreteiről kifejező képet nyújt az a felmérés, amelynek tanúsága szerint a 18 éves és annál idősebb aktív keresőknek csaknem negyede, *több mint egymillió* ember változtatta meg élete során alapvető társadalmi rétegét.

A gazdasági fejlődés által *szükségessé*, a kulturális forradalom által *lehetővé* tett nagyarányú, nagyrészt felfelé irányuló átrétegződés ment végbe. Az utóbbi években ez a folyamat bizonyos mértékig lassult. Ezt indokolja — egyebek között —, hogy a társadalmi rendszer átalakulásával kapcsolatos alapvető társadalmi mozgások már lezárultak. Ez azt jelzi, hogy a szocializmus alapjainak lerakásával a *leglényegesebb társadalmi-gazdasági átalakulás* már megtörtént.

Népgazdaságunk szerkezetének a közelmúltban napirendre került átalakítása megkívánja, hogy az *átrétegződés* a jövőben is folytatódjék. A távlati előrejelzések szerint a *mezőgazdaság* aktív keresőinek száma, a műszaki fejlődéssel párhuzamosan, az ezredfordulóig további 300—400 ezerrel csökken, míg a többi népgazdasági ágban 600—700 ezres létszámnövekedés várható. A fejlődés iránya azonban eltér a korábbiakétól, és várhatóan a hetvenes évek elejétől tapasztalt tendencia folytatódik, vagyis a létszámnövekedés már *nem* a

termelő ágazatokban, hanem elsősorban a munkaerő-igényes *infrastrukturális, szolgáltatási* ágazatokban fog jelentkezni. Emellett az iparban, a mezőgazdaságban és másutt is — a technikai-technológiai fejlesztéssel összhangban — várható a *szakképzett* fizikai, továbbá a *szellemi* dolgozók számának és arányának növekedése is. Ugyanakkor a gépesítés, az automatizálás haladása és munkaerő pótló hatása — hosszabb távlatban — mérsékeli a fizikai foglalkozásúak iránti igényeket.

Ezek után úgy gondolom, nyilvánvaló, hogy fejlődésünk alapja továbbra is a társadalmi átrétegződés folyamatának fenntartása lesz. Ennek azonban nemcsak a *gazdasági-technikai feltételeit* kell megteremtelnünk, hanem a *társadalmiakat* is, nem utolsósorban azt, hogy a fiatal generáció hátrányos helyzetben levő tagjainak is biztosítsuk a továbbtanuláshoz, a társadalmi fel-emelkedéshez szükséges feltételeket.

— *A következő évtizedekben tehát az egyénnel szembeni követelmények is növekedni fognak. Ez annyit is jelent: szükségessé válik, hogy a lakosság köréből mind többen szerezzenek magasabb képzettséget. Hogyan is alakul a jövőben a képzettség szerinti összetétel?*

— Az előrejelzések szerint az ezredfordulóra a 18 éven felüli felnőtt lakosság *harmada* elvégzi a középiskolát, a 25 évnél idősebbek közül pedig minden *tizedik* főiskolai vagy egyetemi diplomát szerez. A nagyarányú változások hatására 2000-ben másfélszer annyi általános iskolát végzett lakosa lesz az országnak, mint 1970-ben, az *érettségizettek* és a *diplomások* száma ez idő alatt egyaránt *két és félszeresére* növekszik. A lakosság kulturális színvonalának emelkedését mindezek mellett segíteni fogja a mind szélesebb körben elterjedő *iskolán kívüli önképzés*.

A munkahelyek technikai szintjének változása, az automatizálás terjedése igényli, hogy a fizikai dolgozók között nőjön a *szakmunkások* száma és aránya. Ugyanakkor az egyszerű fizikai munka gépesítése, az anyagmozgatásnál és a szállításnál alkalmazott korszerű gépek lehetővé teszik a nehéz fizikai munka helyettesítését. Ennek megfelelően a szakmunkások aránya az ezredfordulóra a jelenlegi 28 százalékkal szemben, várhatóan meghaladja a fizikai állományúak 40 százalékát.

Az ezredforduló elég közel van, de ahhoz még meglehetősen távol, hogy bonyolult társadalmi folyamatokat előre lássunk. Ezért befejezésül, kérem válaszoljon arra, mi a valószínűsége, vagy inkább mi a „biztosítéka” annak hogy az előzőekben ismertezett társadalmi változások valóban bekövetkeznek?

— A tudományos jövőbelátás nem kockázatmentes. Az előrebecslések csak olyan számításokon alapulhatnak, amelyek a *jelenlegi társadalom* összetételéből és a *ma ismert* folyamatokból indulnak ki. Ezért szükséges időnként — az újabb ismeretek figyelembevételével — az *eredmények felülvizsgálata*. A várható tendenciák bizonyos határok közé szorítására a számítások *több változatban* készülnek, amelyek közül a különböző tudományágak szakemberei által elfogadott variáns képezi azután a távlati tervezés alapját. Az előzőekben erre az általánosan elfogadott „középvariáns”-ra alapoztam mondanivalómat.

A különféle tudományágak kutatóinak és a gyakorlati szakembereknek a társadalmi-gazdasági fejlődésünket a következő évtizedekben meghatározó, különféle tényezők ismeretére épülő folyamatos vitákban formálódó véleménye szolgálhat leginkább biztosítékkul arra, hogy a jelzett társadalmi folyamatok nagy valószínűséggel bekövetkeznek. És persze, fordítva is igaz: az ugyanis, hogy a két-három évtizedre szóló demográfiai előrejelzések, hipotézisek elengedhetetlenül szükségesek a *gazdaság* — és az egész társadalom — *távlati fejlesztési terveinek* elkészítéséhez is. Az ezredforduló társadalmi-gazdasági helyzetét nem ismerhetjük ugyan teljes bizonyossággal, ahhoz azonban eleget tudunk, hogy az előrejelzéseket megalapozottnak tartsuk — mondotta végezetül *Szabady Egon*.

ВЕНГЕРСКОЕ ОБЩЕСТВО НА РУБЕЖЕ II. И III. ТЫСЯЧИЛЕТИЙ*Резюме*

В этом интервью д-р Эгон Сабади рассматривает ожидаемое развитие венгерского общества на основе статистических данных и прогнозов. Он занимается изменением возрастной структуры, медленным увеличением доли пожилых лиц, а также предполагаемым, предстоящим снижением численности более молодых возрастных групп. Он говорит подробно об ожидаемой динамике коэффициента рождаемости, о действиях мероприятий политики народонаселения. Он подчеркивает, что возможно, что в будущем будет принято новые мероприятия политики народонаселения.

Он упоминает социальную мобильность, прежнее большое переселение вверх и устанавливает, что в последнее время этот процесс — обоснованно — замедлялся. При этом открытый характер общества и мобильность желательны и для будущего.

Наконец, он устанавливает, что ожидаемые положительные изменения в уровне образования будут оказывать влияние и на качество спроса и предложения рабочей силы.

В конце д-р Эгон Сабади занимается значением и рисками прогнозов по населению и обществу.

HUNGARIAN SOCIETY AT THE TURN OF MILLENNARY*Summary*

In this interview Dr. Egon Szabady treats the questions of the development to be expected in the Hungarian society, on the basis of statistical data and projections. He deals with the change in age-structure, the slow increase in the share of elder people as well as with the presumable future decrease in the number of persons in younger age-groups. He speaks in detail of the prospective development of birth rate and the impacts of population policy measures. He stresses that in the future it might become necessary to take new population policy measures.

He mentions social mobility and the former great restratification upwards and states that in the recent period this process became slower which can be considered as justified. Nevertheless the openness of society and the mobility are desirable for the future, too.

Finally he states that the favourable changes to be expected in educational level will affect the quality of demand and supply concerning labour force.

At the end Dr. Egon Szabady deals with the value and risks of projections relating to population and society.

FIGYELŐ

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1977. évi mexikói Népeségi Kongresszusa.

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió négyévenként rendezett kongresszusai sorában, 1977. augusztus 8. és 13. között tartotta XVIII. Népeségi Kongresszusát, Mexikó városban.

A kongresszuson mintegy 800 küldött vett részt, zömében a Népeségtudományi Unió tagjai, de nagy számmal más tudományágak képviselői is. A világ legtöbb országa képviselve volt. A régebbi hasonló kongresszusokhoz képest számottevően nőtt a fejlődő országok részvétele. Főleg Afrikából volt sok résztvevő, és a kongresszus helye következtében is nagy számú latin-amerikai küldött jelent meg (mintegy 150 Mexikóból).

Az európai szocialista országok közül csak Lengyelország képviselői nem voltak jelen megbetegedés és hirtelen elhalálozás miatt, Bulgáriából, Romániából, Csehszlovákiából és a Szovjetunióból 2—2 fő, az NDK-ból és Jugoszláviából 4—4 fő vett részt a kongresszuson. A legnépesebb szocialista delegáció Kubából érkezett: 10 fő.

Magyarországról hárman vettek részt a kongresszuson; mindhármukat az előkészítő bizottság kérte fel a részvételre. Két előre felkért dolgozat megírására került sor: *dr. Szabady Egon* a Világnépesedési Akcióterv kialakítása és megvalósítása c. ülészakon az európai szocialista országok népesedéspolitikájáról nyújtott be előadást; *Tekse Kálmán* az Emberi települések demográfiai vonatkozásai c. ülészakon a fejlett országok urbanizációs kérdéseivel kapcsolatban készített dolgozatot; *dr. Klinger András* pedig szervezte és vezette a két — formális és informális — abortuszokkkal foglalkozó ülést.

A kongresszus napirendje igen részletes volt és lényegében felölelte a demográfia valamennyi főbb témakörét. A szervezőbizottság a tíz fő témát és ezeken belül több altémát jelölt ki, amelyre vonatkozóan önálló ülést szervezett. A kongresszuson így összesen 26 ún. formális ülésre került sor. Mindegyiket egy-egy szervező készítette elő, aki az ülés 2—5 előadóját felkérte dolgozat megírására. Ezek dolgozataikat időben megküldték, így azok már a kongresszus előtt kb. hat héttel szétküldésre kerültek, a kongresszus anyagai pedig 3 kötetben (mintegy 1200 oldal terjedelemben) már a helyszínen kiosztásra kerültek. Mindegyik ülésen a szervező elnökölt, aki a témát 20 perces előadással vezette be, majd előre felkért vitavezető ismertette-bírált a dolgozatokat (10—10 perces időtartamban), ezt követően a dolgozatok szerzői válaszoltak a feltett kérdésekre, majd megindult a szabad vita, amelyben az önkéntes dolgozatok szerzői is részt vettek.

A kongresszus fő témái (zárójelben az egyes ülések tematikája) a következők voltak:

1. Termékenység (természetes termékenység — világ termékenységi vizsgálat elemzése — gyermekek értéke és költsége — csecsemőhalandóság hatása a termékenységre — megtermékenyülés és születés matematikai modellje);
2. Házasodás és család (házasságkötés — és megszűnés új elemzési módszerei — családi élet ciklusainak mérési módszerei);
3. Halandóság (élelmezés hatása a halandóságra — halandósági különbségek);
4. Népesedés és gazdaság (népeségnövekedés és mezőgazdasági változás — háztartási modellek a népességi elhatárolásokban — a népgazdasági tervezés demográfiai vonatkozásai);

5. Vándorlás és városiasodás (az emberi települések demográfiai vonatkozásai — a nagyvárosok növekedése — nemzetközi vándorlások);
6. Népesedéspolitika (a népesedéspolitika megvalósulásának tényezői — a Világ Népesedési Akcióterv regionális kialakítása és megvalósítása — a gazdasági, társadalmi és politikai változások és a népesedésváltozások közötti kapcsolat);
7. Népeségnövekedés (hagyományos népesedési folyamatok, önszabályozó mechanizmusok — stationér vagy csökkenő népesség társadalmi-demográfiai vonatkozásai — az élelmiszerellátás demográfiai vonatkozásai);
8. Családtervezés és abortusz (családtervezési programok és termékenység változások — az abortuszok demográfiai vonatkozásai);
9. Adatok és elemzési módszerek (adatgyűjtés és demográfiai elemzés — fejlődő országok hiányos adatainak becslési módszerei);
10. Népeségi genetika (kapcsolat a demográfia és a genetika között).

A formális üléseket 11. ún. informális ülés egészítette ki, amelyek közvetlenül (előzetes megszervezés mellőzésével) vitattak meg különféle — főleg demográfiai módszertani — kérdéseket.

A fentiekén kívül a kongresszus megnyitó és záró ülésén plenáris ülésre került sor, ahol 2—2 előadó és 2—2 felkért vitázó foglalkozott a jelenlegi demográfiai fejlődés legfontosabbnak vélt két kérdésével. Elsőként a „Népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés” témája került ismertetésre (*Ohlin* svéd közgazdász és *Iglesias*, az ENSZ Latin-Amerikai Gazdasági Bizottsága főtájtára előadásában). A második plenáris ülés témája „Emberi jogok, ideológia és népesedéspolitika” volt. Ezt *Colombo* olasz demográfus és *Veil* asszony, francia egészségügyi miniszter vezette be.

A kongresszus megnyitása ünnepélyes volt. A megnyitó beszédet *Lopez-Portillo*, mexikói köztársasági elnök tartotta, ismertetve a mexikói népesedéspolitikát, beleillesztve országáé gazdasági- és szociális elgondolásaiba. Ezen kívül megnyitó beszédet tartott *Carmen Miró*, a Népeségtudományi Unió lelépő elnöke, *L. Tabah*, az ENSZ Népesedési főosztályának igazgatója, valamint *V. Urquidí* mexikói professor, az Előkészítő Bizottság elnöke.

A kongresszus munkája (a benyújtott anyagok, az összefoglalók, viták) színvonalasak voltak. Neheztette azonban a személyes részvételt, ill. megakadályozta a valamennyi témával való foglalkozást, hogy általában 4—5 ülés folyt párhuzamosan.

A vitákra főleg a fejlődő országok népeségi-társadalmi problémái voltak a jellemzőek. Leginkább Fekete-Afrika képviselői szerepeltek, akik nagy nyomatékkal hangsúlyozták az afrikai speciális sajátosságokat, az ottani eltérő társadalmi-családi-történeti helyzetet. Kevésbé hangsúlyozottan ezt a nézetet képviselték egyes latin-amerikai küldöttek is, de nem volt hallható ilyen megnyilvánulás az ázsiai országok képviselői részéről, holott a népeségi nyomás éppen ott a legnagyobb.

A szocialista országok népesedési helyzetével, népesedéspolitikájával kapcsolatban nem merült fel semmiféle ellenvetés. Nem vitatták a több vonatkozásban, különféle üléseken, de főleg a Világ Népesedési Akcióterv megvalósításával kapcsolatban kifejtett pro-natalista jellegű népesedéspolitikai elképzeléseinket. Sőt, több fejlődő, de tőkés országbeli küldött is, egyetértését fejezte ki e politikával.

A kongresszussal egyidejűleg tartotta a Népeségtudományi Unió négyévenként szokásos közgyűlését, két ülésen. Ezek közül az Unió tudományos tevékenységének ismertetése volt a leglényegesebb. Itt a különböző kutató bizottságok vezetői számoltak be eddigi tevékenységükről és jövőbeli terveikről. Ennek előkészítését szolgálta, hogy valamennyi bizottság augusztus 7-én ülésezett. Ezek közül a magyar résztvevők háromban voltak érdekeltek: az urba-

nizációs (*Tekse*), az abortusz bizottság (*Klinger*) és a nemzeti bibliográfiák munkacsoportja (*Szabady, Tekse*).

A második ülés fő feladata az Unió tisztségviselőinek megválasztása volt. Az Unió új elnöke — az 1973-ban megválasztott alelnök *A. Coale*, princetoni (USA) professzor lett, főtitkárnak újraválasztották *M. Livi-Bacci* firenzei professzort. Az Unió alelnöke (aki négy év múlva az elnök lesz) *Mercedes Conception* (Fülöp-szigetek) lett. A nyolc tagú tanács (council) tagjai közül kettőt újra választottak (közöttük *M. Macura* jugoszláv demográfust, aki a szocialista országokat képviseli). Hat új tag megválasztására is sor került (francia, libanoni, nigériai, pakisztáni, holland, uruguay-i demográfusok személyében).

Az Unió kongresszusával kapcsolatban több kapcsolódó rendezvényre is sor került. Ezek közül magyar részvétellel — *dr. Szabady Egon* személyében — folyt a demográfiai folyóiratok szerkesztőinek értekezlete (ahol a különböző folyóiratok fokozottabb kapcsolatára, bibliográfiák közzétételére hívták fel a figyelmet), valamint az ENSZ Társadalomdemográfiai Munkacsoportjának ülése. Ez utóbbin az ENSZ részéről *J. Berent*, a Világ Termékenységi Vizsgálat részéről *M. Kendall* elnökölt. Az ülés célja az volt, hogy a résztvevők beszámoljanak az alacsony termékenyséű országokban folyó termékenységi vizsgálatok jelenlegi állásáról. A felszólalások alapján az a kép alakult ki, hogy az európai és egyéb alacsony termékenyséű országok közül 17 biztosan, további 2 valószínűleg, 3 pedig lehetségesen részt vesz az összehasonlító termékenységi vizsgálatban. 12 országban már végrehajtották az adatfelvételt. A szocialista országok közül Bulgáriában, Jugoszláviában és Magyarországon már végrehajtották a vizsgálatot, Lengyelországban ez év októberében, Romániában és Csehszlovákiában jövőre kerül rá sor. (A hasonló célú Latin-Amerikai ülésen részt vett Kuba is, ahol szintén terveznek ilyen vizsgálatot és ehhez magyar szakértői segítséget kívánnak igénybe venni.)

Az Unió kongresszusát követően került sor a *CICRED* (a nemzeti demográfiai kutatások koordináló központja) közgyűlésére, ill. kétnapos értekezletére (augusztus 15. és 16-án). Az értekezlet első napján került megvitatásra a demográfiai kutatások mai helyzete, a regionális beszámolók alapján (az európai szocialista országokról szóló összefoglalót *dr. Szabady Egon* készítette). Ezt követően a nemzetközi szervezetek demográfiai munkájáról, majd a demográfiai kutatások minimális programjáról, végül a *CICRED* ötéves munkaprogramjáról volt egy-egy ülésszak.

A *CICRED* közgyűlésén módosították az alapszabályt is. Ennek alapján egy öttagú Végrehajtó Iroda került megválasztásra és a 17 tagú Tanács taglétszámát 25-re emelték (abból a célból), hogy a világ valamennyi régiója megfelelő módon képviselve legyen). Az Irodában egy-egy angol, USA-beli, kenyai, pakisztáni és egyiptomi demográfus került beválasztásra. A Tanács 25 tagja közül hármat a szocialista országok képviselői közül választottak: *Rjabuskin* szovjet akadémikust, *Macura* jugoszláv demográfust (aki az ISI következő elnöke) és *dr. Szabady Egont* — mint a *CICRED* alapító tagját.

A *CICRED* további munkájában hét fő téma koordinálását fogadta el. Ezek: a demográfiai információk biztosítása — a termékenység mélyebb kutatása — a migráció — a halandósági különbségek — a munkaerő demográfiai vonatkozásai — a társadalmi-gazdasági összefüggések — és a család-demográfia kérdései.

ГЕНЕРАЛЬНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОЮЗА
ПО НАУЧНЫМ ИССЛЕДОВАНИЯМ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ
Г. МЕКСИКА, 1977 Г.

1977 GENERAL CONFERENCE OF THE INTERNATIONAL UNION
FOR THE SCIENTIFIC STUDY OF POPULATION MEXICO CITY

HÍREK

DR. BENE LAJOS

1903—1977

Lapzártakor érkezett a szomorú hír, hogy dr. Bene Lajos, a Fővárosi Statisztikai Hivatal nyugalmazott vezetője, az MTA Demográfiai Bizottságának tagja, a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási Osztályának munkatársa, október 6-án elhunyt.

Bene Lajos nagy tudású statisztikus és demográfus és nagy humanista volt. A demográfia fejlesztése terén jelentős érdemei vannak, ott állt az 1950-es évek végén kialakulóban levő magyar demográfia bölcsőjénél is, tanácsaival, gazdag tapasztalatainak átadásával segítve a kibontakozó új tudomány első lépéseit. A későbbiek során, egészen haláláig munkatársa volt a Központi Statisztikai Hivatalnak, és tudományos működése mellett a gyakorlati munkában is állandó tanácsadója volt a népességstatisztika, elsősorban a népszámlálás vezetőinek, a magyar demográfusoknak.

Tudományos érdeklődése elsősorban a népesség területi elhelyezkedésének és az ezzel kapcsolatos ismérvek közötti törvényszerűségeknek a kérdéseire, valamint a demográfiai elemzések matematikai vonatkozásaira terjedt ki, de a demográfia több más ágában is figyelemre méltó tudományos működést fejtett ki.

Megalakulásától kezdve tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának, vezetője a Módszertani Albizottságnak. Fáradhatatlanul dolgozott ebben a testületben, munkájával jelentős mértékben hozzájárulva számos módszertani kérdés tisztázásához.

Szerény és nagyon jó ember volt, az önfeláldozásig segítőkész. Nemes emberi tulajdonságai, nagy szakmai tudása és tudományos szeretete példaadóan hatottak környezetére, mindazokra, akik vele együtt dolgoztak.

Emlékét tisztelettel és szeretettel őrzik a magyar demográfia művelői, barátai és tanítványai.

*

Bálint József államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1977. szeptember 1-i hatállyal *Tekse Kálmánt* nevezte ki a KSH Népegészségtudományi Kutató Intézet igazgatójának. Az Intézet felügyeletével *dr. Szabady Egont*, a demográfiai tudományok doktorát, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét bízta meg.

*

Dr. Nemeskéri János a KSH Népegésztudományi Kutató Intézetének tudományos tanácsadója 1977. június 5—30. között a jugoszláviai Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány tanácsának vezetése alatt álló prizreni Történeti és Műemlékvédelmi Intézet felkérésére a Vrbnica lelőhelyen feltárt 9—12. századi populáción végzett paleodemográfiai kutatást.

Komplex biológiai módszerek alkalmazásával 230 egyén nemét és elhalálási korát határozta meg. Egyidejűleg mindazon kóros elváltozásokat is diagnosztizálta, amelyek a környezetbiológia és ökológia szempontjából jelentősek voltak. A vizsgált sorozat a délkelet-európai kora középkori népesedési folyamatokra nyújt alapmintát.

1977. augusztus 8-án és 9-én a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem demográfiaiából szakosodó hallgatóinak egy csoportja *Valentina Bodrova* és *Irina Rülkova* tanárnők vezetésével látogatást tett a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben. A látogatók csoportját *dr. Tamásy József* megbízott igazgató fogadta és tájékoztatta az intézetben folyó kutatásokról. Ezt követően, 8-án *Valkovics Emil* tudományos főmunkatárs tartott a hallgatóknak és kísérőiknek előadást a gazdaságdemográfiai kutatások néhány elvi — módszertani kérdéséről, 9-én pedig *S. Molnár Edit* tudományos tanácsadó tájékoztatta őket részletesen a népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás főbb eredményeiről. Az előadásokat konzultáció és vita követte. *Valentina Bodrova* és *Irina Rülkova* néhány speciális kutatási területéről az előadásokon kívül is folytatott megbeszélést az intézet munkatársaival.

A csoport — hallgatóik és kísérőik — látogatást tettek a Központi Statisztikai Hivatalban is, ahol *dr. Szabady Egon* elnökhelyettesnél folytattak konzultációt a Statisztikai Hivatalban folyó demográfiai vonatkozású munkálatokról és adatgyűjtésekről.

*

A Kubai Népköztársaság 1975-ben egyezményt kötött az ENSZ Népesedési Alapjával, melynek keretében a Népesedési Alap anyagilag hozzájárul az anya- és gyermekvédelmi tevékenység, valamint a népesség-statisztika fejlesztéséhez. A támogatás technikai lebonyolítását a Pan American Sanitary Bureau, a WHO regionális szervezete intézi. A kubai Állami Statisztikai Bizottság (Comite Estatal de Estadísticas) elsősorban a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések és feldolgozások fejlesztését tartja fontosnak és népességelőszámítási programot kíván kidolgozni. E célból részint szakértőket hívnak Kubába, részint pedig a kubai szakembereket kívánják tanulmányútra küldeni.

A Pan American Sanitary Bureau megbízásából *Szabó Kálmán* a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa két hónapot töltött Kubában az Állami Statisztikai Bizottság Demográfiai Igazgatóságán. Ez idő alatt népesség-előszámítási program kidolgozásában vett részt. A program az ENSZ komponens módszerén alapul és szerkezetére nézve általános könyvtári program lesz, amely tetszőleges időpontban többféle hipotézisrendszer mellett futtatható, országos és területi változatban.

A következőkben az Állami Statisztikai Bizottság dolgozói — demográfusok és programozók — látogatnak Magyarországra a program ellenőrzése és továbbfejlesztése miatt, illetve a népmozgalmi adatgyűjtés, adatfeldolgozás tanulmányozására. A kubai hivatal egyéb területeken is együtt kíván működni a KSH-val és további segítségnyújtást vár a KGST keretein belül.

ИЗВЕСТИЯ

Д-Р ЛАЙОШ БЕНЕ
1903—1977 ГГ.

После сдачи материала данного номера нашего журнала в набор мы получили горестное известие, что начальник в отставке Столичного статистического управления, член Демографической комиссии Венгерской академии наук, сотрудник Отдела переписи населения Центрального статистического управления ВНР — д-р Лайош Бене умер 6-го октября 1977 г.

Он был статистиком и демографом с большими знаниями, и великим гуманистом. У него значительные услуги в области развития демографии, он присутствовал и у колыбели венгерской демографии, создавшейся в конце 1950-ых годов, своими советами, путем передачи своего богатого опыта он оказывал помощь развертывающейся новой дисциплине в начальный период. Позже, до смерти он был сотрудником Центрального статистического управления, и при своей научной деятельности он был постоянным советником и в практической работе начальников статистики народонаселения, в первую очередь переписи населения, венгерских демографов.

Его научный интерес относился в первую очередь к вопросам регионального размещения населения и закономерностей между связанными с этим критериями, а также к математическим аспектам демографических анализов, но он проводил замечательную научную деятельность и в нескольких других отраслях демографии.

Со времени ее создания он был членом Демографической комиссии Венгерской академии наук, руководителем Методологической подкомиссии. Он работал без усталости в этом органе, своей работой он способствовал в значительной мере выяснению ряда методологических вопросов.

Он был скромным и очень добродушным человеком, всегда готов оказывать помощь, даже до самопожертвования. Его благородные качества, большие профессиональные знания и любовь к науке показали пример окружающим, всем лицам, которые работали с ним.

Деятели венгерской демографии, его друзья и ученики будут сохранять его в памяти с почтением и любовью.

*

Председатель Центрального статистического управления ВНР, государственный секретарь *Йозеф Балинт* назначил *Кальмана Текше* на должность директора Исследовательского института по демографии ЦСУ. Надзор над Институтом поручен заместителю председателя Центрального статистического управления, доктору демографических наук - *д-ру Эгону Сабади*.

*

С 5 по 30 июня 1977 г. по приглашению прирзенского Института по истории и охране художественных памятников, работающего под руководством Совета Автономной Провинции Косово-Метохии Югославии, научный советник Исследовательского института по демографии Центрального

статистического управления ВНР — *д-р Янош Немецкери* проводил палеодемографические исследования на популяции 9—12 столетий, вскрытой на местонахождении Врбница.

При применении комплексных биологических методов он установил пол и возраст при смерти 230 лиц. При этом он диагностировал также и все патологические изменения, которые показались значительными в отношении экологии и биологии окружающей среды. Исследовательная серия представляет собой основной образец для процессов народонаселения раннего средневековья в юговосточной части Европы.

*

8-го и 9-го августа 1977 г. группа специализирующихся в демографии студентов Московского государственного университета им. Ломоносова под руководством преподавателей *Валентины Бодровой* и *Ирины Рылковой* посетила Исследовательский институт по демографии Центрального статистического управления ВНР. Исполнитель обязанностей директора *д-р Йозеф Тамаш* принял группу посетителей и информировал их о проводимых в институте исследованиях. После этого, 8-го августа старший научный сотрудник *Эмиль Валькович* читал доклад студентам и сопровождающим их лицам о некоторых принципиальных — методологических вопросах исследований в области экономической демографии, а 9-го августа научный советник *Эдит Ш. Мольнар* дала им подробную информацию об основных результатах исследования общественного мнения о демографических вопросах. За докладами последовали консультация и дискуссия. *Валентина Бодрова* и *Ирина Рылкова* вели переговоры с сотрудниками института — также и независимо от докладов — по некоторым специальным областям исследований.

Группа — студенты и сопровождающие их лица посетили в Центральное статистическое управление, где они проводили консультацию у заместителя председателя *д-ра Эгон Сабади* по выполняющимся в Статистическом управлении демографическим работам и сборам данных.

*

В 1975 г. Народная Республика Кубы заключила соглашение с Фондом по народонаселению ООН, в пределах которого Фонд по народонаселению оказывает материальную помощь в развитии деятельности по охране матерей и детей, а также в развитии статистики народонаселения. Технические эта поддержка осуществляется региональной организацией ООН — Панамериканским санитарным Бюро. (Pan American Sanitary Bureau). Государственный комитет по статистике Кубы (Comite Estatal de Estadísticas) считает важным в первую очередь усовершенствование сбора и обработки данных демографической статистики и желает составить программу прогноза населения. Для этого с одной стороны эксперты приглашаются в Кубу, а с другой стороны начнется направить кубинских специалистов в научную командировку.

По поручению Панамериканского санитарного бюро главный научный сотрудник Исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР — *Кальман Сабо* проводил два месяца в Кубе у Демографического управления Государственного комитета по статистике. За этот период он участвовал в разработке программы прогноза населения. Программа основывается на методе компонентов ООН и может быть осуществлена в любой срок при разных системах гипотез, в вариантах по всей стране и по районам.

Позже сотрудники — демографы и программисты Государственного комитета по статистике будут посещать Венгрию для контроля и усовершенствования программы и для изучения сбора и обработки данных демографической статистики. Кубинское управление желает осуществлять сотрудничество и в других областях с ЦСУ ВНР и рассчитает на дальнейшую помощь в рамках СЭВ.

NEWS

DR. LAJOS BENE

1903—1977

As a sad stop-press news we learned that Dr. Lajos Bene, retired chief of the Budapest Statistical Office, member of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, collaborator of the Population Census Section of the Hungarian Central Statistical Office deceased on 6 October 1977.

Lajos Bene was a statistician and demographer of great knowledge and a great humanist. In the development of demography he has great merits, he was present also at the cradle of the Hungarian demography having come into being at the end of the 1950s. By giving advices and imparting his rich experience he rendered a help to the new discipline at the initial stage. Later on, till his death he was the collaborator of the Hungarian Central Statistical Office, and beside his scientific activity, also in the practical work he was a permanent adviser to the chiefs of population statistics, first of all on questions regarding population censuses and to Hungarian demographers.

His scientific interest covered first of all the questions of the regional distribution of population, regularities between criteria of this respect, as well as the mathematical aspects of demographic analyses, but also in some other branches of demography he displayed a remarkable scientific activity.

Since its establishment he was member of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, chief of the Methodological Subcommittee. He worked strenuously in this quality contributing significantly to the clearing of a lot of methodological questions.

He was a modest and a very good man always ready to help, even with self-sacrifice. His noble human qualities, great professional knowledge and love for science gave a good example for his environment and all those who worked with him.

The scholars of Hungarian demography, his friends and pupils will keep his memory with respect and affection.

*

József Bálint, Secretary of State, President of the Central Statistical Office appointed *Kálmán Tekse* to Director of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, effective 1 September 1977. The President also entrusted *Egon Szabady*, Doctor of Demographic Sciences, Vice-President of the Central Statistical Office with the supervisory duties of the Demographic Institute.

*

From 5 to 30 June 1977 at the invitation of the Institute of History and Protection of Monuments in Prizren working under the direction of the Autonomous Province Kosovo-Metohija in Yugoslavia *Dr. János Nemeskéri*, scientific consultant of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office carried out paleodemographic research on a population of the 9—12th centuries excavated on the site Vrbnica.

By means of complex biological methods he stated the sex and age at death of 230 persons. At the same time he also diagnosed all the pathological

changes important in respect of environmental biology and ecology. The series examined serves as a basic sample for the early medieval population processes in South-East Europe.

*

On August 8 and 9 1977 a group of students specializing themselves in demography under direction of the teachers *Valentina Bodrova* and *Irina Rylkova* paid a visit to the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office. *Dr. József Tamásy*, acting director received the group of visitors and informed them on the research carried out by the Institute. After this, on August 8 *Emil Valkovics*, senior member read a paper to the students and their teachers on some questions of principle and methodology of research in the field of economic demography, and on August 9 *Edit S. Molnár*, scientific consultant gave them a detailed information on the main results of public opinion survey relating to population questions. The papers were followed by a consultation and discussion. *Valentina Bodrova* and *Irina Rylkova* had a talk with the collaborators of the Institute, also independently of the papers, on some special fields of research.

The group — the students and their teachers — paid a visit to the Hungarian Central Statistical Office, too, where with *Dr. Egon Szabady*, deputy-president they took part in a consultation concerning the demographic works and data collecting of the Statistical Office.

*

In 1975 the People's Republic of Cuba concluded an agreement with the UN Fund for Population Activities (UNFPA) within the framework of which the UNFPA makes a financial contribution to the development of the activity relating to mothers' and children's welfare as well as of population statistics. Technically the assistance is carried out through the regional organization of the WHO, the Pan American Sanitary Bureau. The Cuban State Committee of Statistics (Comite Estatal de Estadísticas) considers as important first of all to develop the collecting and processing of vital statistics and wants to prepare a program for population projection. For this purpose experts are invited to Cuba and on the other hand they want to send Cuban specialists to study-tours.

Commissioned by the Pan American Sanitary Bureau *Kálmán Szabó*, senior member of the Demographic Research Institute of the Hungarian Central Statistical Office spent two months in Cuba at the Demographic Directorate of the State Committee of Statistics. During this period he participated in the preparation of the population projection program. The program is based on the UN component method and in its structure it will be a general library program which can be carried out at any date with various hypothesis systems, in national and regional versions.

Later the collaborators — demographers and programmers — of the State Committee of Statistics will travel to Hungary to control and develop the program and to study the collecting and processing of vital statistics, respectively. The Cuban office wants to co-operate with the Hungarian Central Statistical Office in other fields, too, and expects a further assistance within the framework of the Council for Mutual Economic Assistance.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I. — 1980. I. között 1963/1.
2. A nyugdíjasok helyzete, 1963/2.
3. A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál, 1964/1.
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként, 1965/1.
5. A válások okai, 1965/2.
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái, 1965/3.
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatása, I. Budapesten és a városokban, 1965/4.
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között, 1965/5.
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon. 1900—1960, 1966/1.
10. Lakásdemográfiai adatok, 1966/2.
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete, 1966/3.
12. Magyarország népességének területi előreszámítása, 1966/4.
13. A magyar leíró statisztika irány fejlődése, 1966/5.
14. Termékenységi adatok, 1966/6.
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre, 1967/1.
16. Iskolai végzettség és szakképzettség, 1967/2.
17. Magyarország népességének gazdasági korfái, 1967/3.
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében, 1968/1.
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001, 1968/2.
20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után, 1968/3, *(angol nyelven)*.
21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965, 1968/4, *(Francia, angol és német nyelven)*.
22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960, 1968/5.
23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968, 1968/6, *(magyar és angol nyelven)*.
24. Alkoholizmus, 1968/7.
25. Gyermekgondozási segély, 1969/1.
26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok, 1969/2, *(angol nyelven)*.
27. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1.
28. Gyermekgondozási segély, 1970/3.
29. 1966. évben egyetemi (főiskolai) felvételre jelentkezettek demográfiai és testfejlettségi vizsgálata, 1970/3.
30. Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. II. Magyarországon, 1970/4.
31. Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai, 1970/1, *(angol nyelven)*.
32. A IX. Biológiai Vándorgyűlésen elhangzott előadások tartalmi kivonatai. Budapest, 1970. május 6—8., 1970/6, *(angol nyelven)*.
33. Magyarország népességének 1957 óta történt belföldi vándorlásának vizsgálata néhány szempontból, 1971/1, *(angol nyelven)*.
34. Magyarország halandósági táblái 1900/01-től 1967/68-ig, 1971/2.
35. Népesedéspolitikai Magyarországon, 1972/1.
36. Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001), 1973/1.
37. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. II., 1973/2.
38. Magyarország népessége, 1974/1, *(angol nyelven)*.

39. A budapesti alkoholisták és leszármazottaik biodemográfiai vizsgálata (Első szakasz) (Előzetes jelentés), 1974/2.
40. Kriminálitási táblák, 1974/3.
41. A gazdasági korfák módszertani apparátusának felhasználása optimális stabil népeségek meghatározására, 1974/4.
42. A társadalmi térbeliség néhány elméleti és gyakorlati problémája. 1975/1.
43. Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, 1976/1.
44. Budapesti öngyilkosok vizsgálata 1972, 1976/2.
45. Az 1—60 hónapos budapesti gyermekek testi fejlettsége, szociodemográfiai és morbiditási viszonyai (Előzetes jelentés), 1977/11.

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ

В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. 1960 и 1. 1980 г. 1963/1.
2. Положение пенсионеров. 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам 1965/1.
5. Причины разводов. 1965/2.
6. Положение и проблемы Будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия. В Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг., 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии. 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодovitости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитете Баранья. 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (На английском языке.)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт. 1965. 1968/4. (На французском, английском и немецком языках.)
22. Демографические характеристики последний по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6. (На венгерском и английском языках.)
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодovitости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (На английском языке.)
27. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие данные исследования по фертильности и семейному планированию (ТЧ) 1966. года.

28. Пособие по воспитанию детей. 1970/2.
29. Исследование демографических характеристик и характеристик физического развития желавших поступить в университет (ВУЗ) в 1966 году. 1970/3.
30. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Венгрии. 1970/4.
31. Планирование семьи в Венгрии. Важнейшие результаты исследования по фертильности и планированию семьи. (ТЧ) 1966 года. 1970/5. (На английском языке.)
32. Резюме лекций, прочитанных на X Биологической выездной сессии. Будапешт, 6—8 мая 1970 г. 1970/6. (На английском языке.)
33. Несколько аспектов исследования внутренней миграции населения в Венгрии с 1975 года. 1971/1. (На английском языке.)
34. Таблицы смертности населения Венгрии с 1900/01 г.—по 1967/68 гг. 1971/2.—
35. Политика народонаселения в Венгрии. 1972/1.
36. Прогнозы населения Венгрии. (1972—2001) 1973/1.
37. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья. 1973/2.
38. Население Венгрии. 1974/1. (На английском языке.)
39. Биодемографическое исследование будапештских алкоголиков и их потомства. (Первая фаза.) (Предварительный доклад.) 1974/2.
40. Таблицы криминальности. 1974/3.
41. Использование методологического аппарата возрастных пирамид экономических событий для определения оптимальных стабильных населений. 1974/4.
42. Несколько теоретических и практических проблем общественной пространственности. 1975/1.
43. Исследование общественного мнения о демографических вопросах. 1976/1.
44. Исследование самоубийц города Будапешта, 1972. г. 1976/2.
45. Физическое развитие, социально-демографические условия и условия заболеваемости Будапештских детей в возрасте 1—60 месяцев (Предварительный отчет) 1977/1.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE

In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1.
2. The Situation of Pensioners. 1963/2.
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1.
4. Demographic Characteristic of the Population in Hungary by Regions. 1965/1.
5. Causes of Divorces 1965/2.
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3.
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns I. 1965/4.
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5.
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900—1960. 1966/1.
10. Housing-Demographic Data. 1966/2.
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3.
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4.
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5.
14. Fertility Data 1966/6.

15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1.
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2.
17. The Economic Age-Pyramids of Hungary's Population. 1967/3.
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1.
19. Population Projection for Hungary. 1966—2001. 1968/2.
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3. (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4. (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements. 1900—1960. 1968/5.
23. Annals of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963—1968. 1968/6. (*In Hungarian and English*)
24. Alcoholism. 1968/7.
25. Allowance for Child's Care. 1969/1.
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2. (*In English*)
27. Family Planning in Hungary. Main Results of the TCS-66 Study. 1970/1.
28. Allowance for Child's Care. 1970/2.
29. Demographic and Physical-Developmental Study of Those Who Applied for Admission to Universities (Higher Schools) in 1966. 1970/3.
30. Social Mobility and its Demographic Effects in Hungary. II. 1970/4.
31. Family Planning in Hungary. Main Result of the 1966 Fertility and Family Planning (TCS) Study. 1970/5. (*In English*)
32. Abstract of the Lectures Delivered at the 9th Hungarian Congress of Biology. Budapest, 6—7—8 May, 1970/6. (*In English*)
33. Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957. 1971/1. (*In English*)
34. Life tables of Hungary from 1900/01 to 1967/68. 1971/72.
35. Population Policy in Hungary. 1972/1.
36. Population Projections of Hungary. (1972—2001). 1973/1.
37. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. II. 1973/2.
38. The Population of Hungary. 1974/1.
39. Biodemographic Study of the Budapest Alcoholics and Their Descendants (First stage.) (Preliminary report) 1974/2.
40. Criminality Tables. 1974/3.
41. Use of the Methodological Apparatus of Economic Age-Pyramids for the Determination of Optimum Stable Populations. 1974/4.
42. Some Theoretical and Practical Problems of Social Spatiality. 1975/1.
43. Public Opinion Survey Concerning Demographic Questions. 1976/1.
44. A Survey on Suicides in Budapest 1972. 1976/2.
45. Physical development, Socio-demographic and morbidity conditions of Children Aged 1—60 months in Budapest (Preliminary report) 1977/1.

IRODALOM

KÖNYVEK

BIRABEN, N.: *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*. T. 1. *La peste dans l'histoire* — T. 2. *Les hommes face à la peste*. (Az emberek és a pestis Franciaországban, az európai országokban és a Földközi-tenger mentén. I. köt. A pestis a történelemben. II. köt. Az emberek küzdelme a pestissel.) Paris — La Haye, 1975—1976. Mouton. 455 p. és 416 p.

Biraben kétkötetes, közel 900 oldalas munkája igen gazdag anyagot dolgozott fel a pestis történetéről. Időhatára a 19. század, amikor is a pestis véglegesen eltűnik a Földközi-tenger térségéből, illetőleg Európából. A két kötet igen szerencsés ötvöze a részletes történeti ismereteknek, a járványtan legújabb eredményeinek és a történeti-demográfiai elemzésnek.

Két központi kérdés foglalkoztatja a szerzőt: a járványok periódikus természetű és a pestisjárvány hirtelen megszűnése. A pestis hirtelen jelenik meg, epidemikus formát ölt, azután hirtelen eltűnik — sokszor évekre, olykor több évszázadra.

Közismert, hogy Nyugat-Európában az 1347. évi „Fekete halál”-t megelőzően, több évszázadon át nem volt epidemikus formát öltő pestisjárvány. Ezt követően azonban úgyszólván minden évtizedben felütötte a fejét és a 17. század második felében Olaszországban (1656), Angliában (1665) és Észak-Franciaországban (1666) igen nagy pusztítást okozott. Ekkor hirtelen megszűnt és ilyen mértékű járvány többé már nem jelentkezett — kivéve néhány dél-franciaországi megyében, ahol a 18. század második évtizedében ismét megjelent.

A pestis megjelenésének és hirtelen megszűnésének okait kutatva *Biraben* a járvány ciklikus hullámváltozását összeveti a háborúk, éhínségek, a klimatikus változások, valamint az égitestek keringésének változásaival. A felsorolt jelenségek azonban nem magyarázzák meg elégségesen a járványok keletkezését és megszűnését. *Biraben* azt is beigazolja, hogy az az általánosan elterjedt — sőt elfogadott — nézet, amely szerint az éhínségek előidézik, illetőleg megelőzik a járványokat, nem felel meg a valóságnak. Az éhínség több esetben valóban megelőzi a járványokat és hozzájárul gyors elterjedésükhöz, más alkalommal éppen a járvány után tör ki. A járvány ugyanis akadályozza a termelést, a betakarítást és az élelmiszerszállítást. *Biraben* olyan epidemiákat is ismertet, amikor az éhínség egyszerre jelentkezett a pestissel és a népesség egyik része a járvány, a másik része az éhhalál áldozata lett. *Biraben* olyan epidemiákról is tudósít, amikor a termés bőséges volt és a népesség viszonylag megfelelő körülmények között élt.

Biraben hajlamos arra, hogy a járványok ciklikus természetét a napfolttevékenységhez kösse — feltételezve, hogy a napfolttevékenység 12 éves ciklusa éppen azoknak a rágszálóknak az elszaporodásával esett össze, amelyek felelősek a pestisjárványok kitöréséért, illetőleg elterjesztéséért. A járványok elsődleges elterjedésében *Biraben* igen nagy jelentőséget tulajdonít az emberi ectoparasitáknak, a bolháknak és a tetveknek. Feltételezhető, hogy a patkányok járványt terjesztő forrásaként kívül ezeket az emberi parazitákat is a pestis-bacilus szállítói közé kell sorolnunk.

A járványok demográfiai hatását igen sok és részletesen kidolgozott statisztikai táblázat és elemzés mutatja be. *Biraben* elsősorban az epidemiák okozta halálozás nagyságát, azok ciklikusságát méri le, majd pedig bemutatja a

pestis miatt előálló házassági-mozgalom csökkenését és a születések kiesését. Különös részletességgel elemzi az 1720—1722. évi dél-franciaországi pestis demográfiai következményeit.

A második kötet a pestisről vallott felfogások, vélemények történeti áttekintésével kezdődik. Sorra részletezi az asztrológiai nézeteket, a diagnosztizálás módját és a különféle betegség-fázisok felismerésével kapcsolatos leírásokat. A második kötet utolsó fejezete a pestis elleni védekezés történeti bemutatása. A mágikus hiedelmek és a vallásos rítusok felsorolását követi a pestis elleni védekezés különféle formáinak leírása, az egészségügyi organizáció, a védekezés, az orvosságok, vagy a vélt ellenszerek történetének ismertetése.

A két kötet rendkívül gazdag kronológiákkal egészül ki, felsorolva a franciaországi, olaszországi és az ibériai-félsziget összes pestisjárványait, továbbá a német és közép-európai pestis-járványokat, de megadja Lengyelország és Oroszország pestisjárványainak időrendi táblázatait is. A második kötethez csatlakozó gazdag bibliográfiában örömmel fedeztük fel a magyar forrásokat és történeti-demográfiai elemzéseket.

E két kötet a pestisjárványok történetének egyik legjobb összefoglalója a világirodalomban.

D. D.

CHESNAIS, J.-C.: *Les morts violentes en France depuis 1826. Comparaisons internationales.* (Az erőszak alkalmazásából származó halálozások alakulása Franciaországban 1826 óta. Nemzetközi összehasonlítások.) Paris, 1976. 346 p. (Travaux et Documents. No. 75.)

A kiadvány, melynek előszavát *Alfred Sauvy* professzor írta, az erőszak alkalmazásából eredő halálozások három csoportjának 1826 óta nyomkövetéhető franciaországi történeti alakulását, valamint századunkban megfigyelhető országok közötti különbségeit mutatja be és elemzi. Az első csoportba az emberölésnek az áldozatai és a jogerős halálos ítélet következtében kivégzettek, a második csoportba a sikeresen végrehajtott öngyilkosságoknak az áldozatai, a harmadik csoportba pedig a legkülönbözőbb halálos kimenetelű baleseteknek az áldozatai tartoznak. A szerző a kiadvány bevezető részében *Süssmilch* 1741-ben közzétett *Die Göttliche Ordnung*-jának ama gondolatát idézi, mely szerint „életünkben három kapun át távozhatunk: az első kapu hatalmas, kolosszális méretű... a betegségek kapuja, a második kapu kisebb jelentőségű... az öregség kapuja, a harmadik kapu sötét, baljóslatú, vérrel mocskolt... az erőszak alkalmazásának, nevezetesen az öngyilkosságának a kapuja.” Az erőszak alkalmazásából származó halálozások fogalmának a tisztázását számos körülmény nehezíti, többek között az erőszakos beavatkozásnak a látszólagos hiánya, például valamely méregnek kis mennyiségben, hosszú időn át történő adagolása útján elkövetett gyilkosságoknak az esetében, illetve az erőszakos beavatkozásnak, például halálos kimenetelű sebészeti beavatkozásnak a nyilvánvaló fennforgása olyan esetben, amikor a halálozást nem erőszak alkalmazása következménynek tekintjük. A halálos kimenetelű baleseteken túlmenően ezért a szóban forgó halálozásokon a mások, illetve maga az áldozat által az élet kioltásának a szándékával elkövetett erőszakos beavatkozásból származó halálozásokat kell értenünk.

A tanulmány bevezetése a használt fogalmak tisztázásán, a felhasznált forrásmunkák bemutatásán és értékelésén kívül elsősorban a vizsgálat időhorizontjának a megválasztását indokolja meg. Ezt követően a kiadvány két nagy részre oszlik. Az erőszak alkalmazásából eredő halálozások 1826-ig visszamenő alkalmazását elemző első rész első fejezete az emberölés áldozatai és a jogerős halálos ítélet végrehajtása következtében meghaltak számának, arányának, és különböző ismérvek szerinti megoszlásának az alakulását, második fejezete az öngyilkosságok számának, gyakoriságának és különböző ismérvek szerinti megoszlásának az alakulását, harmadik fejezete a balesetekből származó halálozások számának, gyakoriságának és különböző ismérvek szerinti megoszlásának

az alakulását, negyedik fejezete pedig a háborúk, a polgárháborúk és a forradalmak áldozatai számának és különböző jellemzőinek az alakulását vizsgálja.

A kiadvány második része az erőszak alkalmazásából eredő halandóság fejlődési tendenciáival és gazdasági költségeivel foglalkozik. Az ötödik fejezet elemzi a szóban forgó halandóság szekuláris irányzatát, a hatodik pedig a különböző aspektusokból definiált költségeit.

A kiadvány a főbb következtetéseket összefoglaló önálló befejező részt is tartalmaz, melyet az alkalmazott szimbólumok és rövidítések, a táblák és az ábrák jegyzéke, valamint nagymennyiségű táblázatokba foglalt statisztikai adatanyag és a kiadvány tárgykörei szerint csoportosított szelektált, mégis gazdagnak mondható bibliográfia követ.

Jean-Claude Chesnaist elsősorban az általános halandósági szint szekuláris javulásának (süllyedésének) és a balesetekből származó halandóság csaknem világszerte megfigyelhető romlásának (emelkedésének) a szembevetendő kontrasztja indította a kiadvány által tárgyalt kérdéseknek a vizsgálatára. Régebbi keletűnek tekinthető az emberölés és az öngyilkosságok áldozatai iránti, több korábbi tanulmányban is megnyilvánuló érdeklődése. A háborúk, a polgárháborúk és a forradalmak által fényjelzett időszakoktól eltekintve megállapítható, hogy

— az emberölésből eredő halandóság a 19. század második negyedéhez képest csökkent, még jelentősebben csökkent — különösen az utóbbi 40 év alatt — a gyermekgyilkosságból származó halandóság;

— az öngyilkosságból eredő halandóság az I. világháborúig jelentősen nőtt, majd csökkent, jelenleg relatíve alacsony szinten stagnál;

— a baleseti halandóság az ipari forradalom éveitől jelentősen megnövekedett, majd a II. világháborúig stagnált; az utóbbi két évtized alatt azonban igen nagy mértékben felszökött, elsősorban a gépkocsihasznaulat nagyarányú elterjedése miatt.

Az erőszak alkalmazásából származó halandóság mindhárom csoportját tekintve megállapítható, hogy a 19. században ez a halandóság mindvégig nőtt, s ez a növekedés egészen az I. világháború kezdetéig folytatódott. A két világháború között enyhe csökkenés figyelhető meg, a II. világháború után azonban ismét igen nagyarányú emelkedésnek vagyunk a tanúi.

A baleseti halandóság egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy az összes halálos kimenetelű közlekedési balesetek száma mintegy negyvenszer kisebb a halálos kimenetelű közúti balesetek számánál. Ugyanazon távolságra történő utazás (ill. szállítás) alapulvételével számítva a gépkocsi az 1958—1972 évek adatai alapján számítva 26-szor veszedelmesebb mint a vonat és 36-szor veszedelmesebb mint a repülőgép.

Érdekes következtetéseket von le a szerző a háborúkból, a polgárháborúkból és a forradalmakból eredő halandóság időbeli alakulásával kapcsolatban is. A Franciaország által az utóbbi másfél évszázad alatt viselt gyarmati háborúk közül pl. az algériai függetlenségi háború (1954—1962) volt az, amely a legtöbb erőszak alkalmazásából eredő áldozatot követelt, a korábbi háborúkban inkább a kedvezőtlen egészségügyi és éghajlati viszonyok és nem annyira a fegyveres összütközések áldozatainak a száma volt számottevő. A belső zavargások halálos áldozatainak a száma erősen csökkenő tendenciájú és nem éri el a háborúk áldozatainak a számát.

Figyelemre méltó a kiadványban az erőszak alkalmazásából eredő halandóság és az alkoholizálás kapcsolatára vonatkozó elemzés is.

Hogyan elemzi a szerző az erőszak alkalmazásából eredő halandóságnak a költségeit? A kiadványnak az ezzel a kérdéskörrel foglalkozó hatodik fejezete a halálóki csoport áldozatainak a felneveltetési költségei, a tőlük még várható termelésnek az értéke, a megmentésükre fordított költségeknek a nagysága és a pótlásukra (helyettesítésükre) fordított költségeknek a nagysága szempontjából egyaránt vizsgálat tárgyává teszi ezt a problémát. A rendelkezésre álló adatok a szerzőnek leginkább a szóban forgó halálóki csoportból eredő összes életevek veszteségének és gazdaságilag aktív állapotban leendő évek veszteségének a becslését tették lehetővé. Az összes életevek veszteségének a becslése a szóban forgó halálozások száma (*d*), a meghaltak átlagos

életkora (m) és az ebben az életkorban még várható átlagos élettartam (e_m) birtokában a $d(e_m)$ formula felhasználásával történt. A gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségének a felméréséhez szükséges volt az m -éves korban várható átlagos gazdaságilag aktív élettartam nagyságának az ismérése is; ez utóbbinak és a szóban forgó halálozások számának a szorzata adta a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek számának az erőszak alkalmazásából eredő halandóság miatti veszteségét.

A szerző az összes életévek és a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségeit a szóban forgó halálteki csoport mindhárom jelzett komponensének a figyelembevételével is kiszámította és egybevetette egymással. Elvégezte továbbá e veszteségek nemek szerinti összehasonlítását is és a nők esetében felmérte a szóban forgó halálteki csoportból és komponenseiből származó halandóság miatti születésszám-veszteséget is. Az összesen leélendő életévek és a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek veszteségére vonatkozó becslése szerint az erőszak alkalmazásából eredő halálozások miatt Franciaország évente több mint egy millió évet veszít, amiből több mint 800 000 év a balesetekből adódó veszteség. A férfi népesség esetében az összesen leélendő évek veszteségének több mint kétharmada, mintegy 500 000 év, a gazdaságilag aktív állapotban leélendő évek számának a veszteségét jelenti. A közúti balesetekből származó eme veszteségek kétszeresét, egyes években háromszorosát teszik ki az öngyilkosságokból adódó veszteségeknek stb. A kiadványnak ez a gazdaságdemográfiai tartalmú hatodik fejezete azonban gondolatokban, vizsgálati szándékokban jóval gazdagabb annál, mint amit a szerzőnek a rendelkezésre álló adatok alapján sikerült benne a számok nyelvére áttett formában is megvalósítania.

A kiadvány a szóban forgó halálteki csoportból és komponenseiből eredő halandóságnak a más haláltekekből származó halandósággal való egybevetésével is foglalkozik és — mint említettük — számos nemzetközi összehasonlítás is található benne. Mindenképpen megérdemli, hogy számontartsuk és figyelemmel tanulmányozzuk.

V. E.

Demograficeszkie aszpektü zanjaszti. (A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai.) (Szerk.: D. I. Valentej.) Moszkva, 1975. Izd. Sztatisztika, 123. p. (Narodonaszelenie.)

A Szovjetunió Oktatási Minisztériumának tudományos kérdésekkel foglalkozó munkatársai „A foglalkoztatottság demográfiai aspektusai” címmel tanulmánykötetet adtak közre.

Témájukat tekintve ezek a tanulmányok is — akárcsak a korábban megjelentek — azokat a legfontosabb demográfiai folyamatokat vizsgálják, amelyek a legjobban éreztetik hatásukat a szovjet népgazdaság egészében.

A különböző demográfiai és ezzel összefüggő gazdasági kérdések között az egyik leggyakrabban napirendre kerülő kérdés a munkaerő nemek szerinti megoszlása az egyes területeken, s különösen a városokban. Ezzel a kérdéskörrel e kötetben több tanulmány is foglalkozik.

Így többek között erről ír A. Kotlar „A foglalkoztatottság gazdasági-demográfiai problémái” címmel. Megállapítja, hogy kedvezőtlen tendenciák mutathatók ki azokban a városokban, ahol a munkaképeskorú népességen belül a nők aránya alacsony (47% és kevesebb), vagy túl magas (53% felett). 1970-ben a Szovjetunió kis- és közepes városainak felét az ilyen kedvezőtlen struktúrájú városok alkották.

Ez bizonyos fókig a termelés koncentrálódásával magyarázható, ami a kisebb városokban alacsony szintű. Úgy vélik, hogy ezt a feszültséget új munkahelyek tervszerű kialakításával lehet felszámolni.

Ugyancsak a demográfiai és a gazdasági folyamatok közötti kapcsolatokat vizsgálja G. Szergejeva „A nők foglalkoztatottsága és a demográfiai folyamatok közötti kölcsönös kapcsolat” c. tanulmányában. E kérdéskörnek az ad különös hangsúlyt, hogy jelenleg a 45 éves és fiatalabb munkaképeskorú nőknek közel

90%-a aktív kereső. Történetileg vizsgálva megállapítható, hogy a Szovjetunióban a nők nagytömegű bekapcsolódása a társadalmi termelésbe a II. világháború éveitől bontakozott ki. A háború alatt a férfi munkások és alkalmazottak száma 8 millióval csökkent. A veszteség jelentős részét a nők munkabaállítással pótolták. Ennek hatására a munkások és alkalmazottak csoportján belül a nők aránya az 1940. évi 39%-ról 1945-re 56%-ra nőtt.

A nők foglalkoztatottságában 1959—1970 között következett be újabb jelentős változás, amikor a háztáji és kisegítő gazdaságokban dolgozó nők aránya jelentősen lecsökkent, és ezzel szemben nőtt a társadalmi termelésben foglalkoztatottak aránya.

A munkaképeskorú nők (16—54 éves) megoszlása

	1959	1970
társadalmi termelésben foglalkoztatott tanuló	71,4	85,0
kisegítő gazdaságban és háztartásban	4,2	7,5
	24,4	7,5
	100,0	100,0

A várható tendenciák elemzése alapján a tervezésnél figyelembe kell venni azt, hogy 1971—1980 között jelentősen növekszik a munkaképeskorú népesség száma. 1981 és 1990 között viszont ez a növekedés nem várható (különösen a nők között nem).

A továbbiakban a szerző azt vizsgálja, hogy a nők fokozódó munkabaállása milyen következményekkel jár.

A nők fokozott munkabaállása elsősorban a család nagyságára és összetételére hat. Ezért egyre növekszik a lakossági szolgáltatások fontossága.

Különösen a 60-as évek elején jelentett feszültséget az, hogy a bölcsődés- és óvodáskorú gyermekeknek csak 10%-át tudták elhelyezni bölcsődékben, óvodákban. Jelenleg az igények egyharmadát tudják kielégíteni, tehát még most is nagyok a gondok. A szerző szerint éppen ezért nem lehet csodálkozni az alacsony gyermekszámra. (Bár nemzetiségként eltérő a helyzet.) Az adott körülmények között a nők többségénél a választási lehetőség úgy vetődik fel, hogy gyermek, vagy munkabaállítás. A kettő együtt nagyon nehezen megy.

Bizonyos fokig a fentiekhez hasonló problémát feszeget A. Tkacsenko „A nők képzettsége és a születésszám” c. tanulmányában. Abból az általános tendenciából indul ki, hogy a gyermekszám növekedésével párhuzamosan csökken a nők képzettségi színvonala. Ennek kapcsán felmerül az a gondolat, hogy az értékhierarchiában a gyermeknevelés értéke nincs egy szinten a különböző képzettségű nőknél. Az értékhierarchián belül a „társadalmilag szükséges szabad idő” — amelyben benne van a kulturális fejlődésre fordított idő — és a gyermeknevelés közötti ellentmondást látja a legfontosabbnak. Úgy véli, ha a társadalmilag szükséges szabadidő nincs biztosítva, akkor az egyén azt más értékek rovására igyekszik megvalósítani, így például a gyermeknevelés rovására.

Érdekes kérdéskörrel foglalkozik E. Szamojlova „A szülők képzettségének és foglalkozásának hatása a fiatalok társadalmi átrétegződésére” c. tanulmányában. A szerző által ismertetett kutatás során azt vizsgálták, hogy a különböző társadalmi csoportokból származó fiatalok milyen arányban kerülnek az értelmiségi rétegbe. A vizsgálat adatait azt igazolták, hogy a szellemi munkát végzők gyermekei nagyobb valószínűséggel kerülnek egyetemre, mint a fizikai foglalkozású szülők gyermekei. Tehát magasabb arányban lesznek értelmiségiek, mint a fizikai foglalkozású szülőktől származók. Mindez arra utal, hogy az esélyek társadalmi csoportonként különbözőek. Ilyen természetű különbségeket a faluról, ill. a városból származó fiatalok között is kimutattak.

A vizsgálat eredményeiből az is kiderült, hogy nem csak a szülők foglalkozása, hanem az iskolai végzettsége is jelentősen befolyásolja a fiatalok felsőfokú intézményekbe való bekerülését, ill. a tanulmányi eredmények alakulását.

Minél magasabb iskolai végzettségűek voltak a szülők, annál kedvezőbb helyzete volt a fiataloknak azonos korú társaikkal szemben.

A kötet érdekesebb tanulmányai közül kiemelhetjük még *A. Zagrobszkaja* munkáját a vándorlási folyamatokról. A mérleg módszer segítségével igyekszik nyomon követni a lakosság területi átrendeződésének folyamatát. Vizsgálja a vándorlási egyenleg alakulását az egyes köztársaságok között. Az adatokat elemezve kimutatta, hogy a köztársaságok közötti vándorlási folyamatok fő irányát a város-város közötti vándorlások alkotják. (Például az Ukrán SZSZK-ban ez tette ki az összes vándorlások 53,2⁰/₀-át.)

A részletes elemzés kiderítette, hogy az egyes köztársaságok közötti vándorlási egyenlegek viszonylag rövid idő alatt is változó tendenciát mutatnak. E változások mögött az esetek jelentős részében gazdasági okok húzódnak meg. A változások okainak pontos felderítése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a migrációs folyamatok prognosztizálását, ill. a területi munkaerő-forrás elosztását hatékonyan meg tudják oldani.

H. I.

HOFSTEN, E.: Demography and development. (Demográfia és fejlődés) Stockholm, 1977., Almqvist and Wiksell International. 156. p.

A neves svéd demográfus Accra-ban (Ghana) mint az ott működő ENSZ által támogatott demográfiai intézet — RIPS (Regional Institute for Population Studies) — igazgatója demográfiát tanított az afrikai országokból származó diákoknak 1972—73-ban. E munkája kapcsán érezte szükségesnek és kezdte el az összeállítását egy rövid, de átfogó jellegű demográfiai kézikönyvnek, mely végleges formájában 1977-ben Stockholmban került kiadásra.

A könyv első 100 oldalán a népeśégtudomány fogalmait és alapvető módszertanát ismerteti. A tömör szöveget elemi matematikai fogalmazással párosítja anélkül, hogy száraz, tankönyv jellegű felsorolást adna. Rendkívül könnyen érthető, érdeklődést keltő formában vezeti be az olvasót a demográfia tudományának világába, nem mulasztva el a tudományág történeti fejlődésének bemutatását sem. Stílusa világos, egyszerű, nem vész el a részletekben, ugyanakkor mindenütt hivatkozik az egyes kérdések legfontosabb és legfejlettebb irodalmára és az ENSZ által kidolgozott gyakorlati módszertani kiadványokra. Az alapvető tárgyi ismeretek nyújtásán kívül szembevető a szerző igyekezete, hogy olyan szemlélet kialakítását célozza, mely az egyénben a társadalom tagját látja, s a társadalomban az egyének összességét. A demográfia mint társadalomtudomány céljában politikus természetű, módszereiben azonban a mai fejlett természettudományi eszközöket és szemléletet is felhasználja.

A könyv II. része — terjedelemben egy harmada — az ember és a társadalom kapcsolatával foglalkozik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a demográfiai módszerek és a társadalom funkcióját vizsgáló sajátos szemlélet kombinációja segítheti elő a népesség szerepének megértését a társadalomban. Kiemeli a történelmi aspektus fontosságát, hiszen a népesség időbeli változására vonatkozó megállapítások támpontul szolgálhatnak a jelenleg lejátszódó folyamatok elemzéséhez. A demográfiai jelenségek változásai azonban általában hosszabb távon mennek végbe, ezért azok jövőbeli előreszámítása, és főleg népesedéspolitikai célú döntések inkább hosszú távra alakíthatók ki.

A népesség és a társadalom kölcsönhatásáról szóló rész három fő kérdés köré csoportosul:

1. Vannak-e a népesség fejlődésének általános belső törvényei?
2. Mi a következménye a társadalomban annak, hogy a népesség növekedési aránya nő vagy csökken?
3. Kívánatos-e, hogy a népesség növekedési aránya nőjön vagy csökkenjen?

Ezekre a kérdésekre igyekeznek válaszolni a különféle népesedési elméletek és az ezen elméletek alapján kialakítandó népesedéspolitikai irányzatok.

Szerző a módszertani részhez hasonló rendszerességgel ismerteti az egyes elméleteket, kialakulásukat és történelmi sorsukat, de elsősorban a közgazdaságtanhoz, illetve magához a gazdasági fejlődéshez való viszonyukat. Az ún. klasszikus közgazdasági — és az ezekhez tartozó népesedési — elméletek után ismerteti meglehetősen széles látókörrrel a történelmi fejlődés és a népesség kérdéseivel kapcsolatos marxista elméletet.

A népesedési kérdések világviszonylatban vázolt elméleti megközelítésén belül különösképpen a Harmadik Világ problémáira illetve helyzetére tér ki és tesz gondolatébresztő megállapításokat.

H. L.

KECK, A.—REDETZKY, H.—THIELE, H.—WINTER, K.: *Grundlagen der Demographie*. (A demográfia alapjai.) Berlin, 1976. Verl. Volk u. Gesundheit. 278 p.

A könyv a Magyarországon 1964-ben megjelent „Bevezetés a demográfiába” (szerkesztette dr. Szabady Egon) c. könyvvel fő vonalaiban azonos tartalmú és célú kiadvány. A demográfia elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalva az illusztráló példákat az NDK népesedési, népmozgalmi adataiból meríti, s ily módon képet ad a Német Demokratikus Köztársaság demográfiai helyzetéről is.

A könyv a demográfia feladatainak áttekintésével kezdődik. E feladatok között első helyen említi a népesedéspolitikai intézkedések kialakításához szükséges demográfiai folyamatok jelenlegi és jövőbeni alakulásának feltárását és meghatározását, a szükséges intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozását. További kiemelt feladata a demográfiának a népgazdaság irányításához és a népgazdasági tervek kidolgozásához szükséges adatok, népesedési helyzetelemzések naprakész állapotban történő biztosítása.

Tekintettel arra, hogy a demográfiában vizsgált jelenségek ok-okozati kapcsolatainak elemzése más tudományágak területére is elvezet, ugyanakkor számos szakterület nem nélkülözheti a népesedési jelenségek kutatása során feltárt megállapításokat, törvényszerűségeket, nagy jelentőséget tulajdonítanak a szerzők a demográfia és más tudományágak kapcsolatának. Külön kiemelik a demográfia és az orvostudomány, a demográfia és az antropológia, a demográfia és a biológia kétoldalú, kölcsönös egymásrautaltságát.

A demográfia és a népesedési elméletek kialakulásának és fejlődésének — a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között — áttekintése után a szerzők rátérnek a népesedés és a népmozgalom kérdéseinek érdemi tárgyalására.

A könyv következő fejezetei a népesedési, népmozgalmi adatgyűjtéseket tekintik át. Ezen belül a népszámlálással, népszámlálás szervezésével és végrehajtásával kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdéseket, a folyamatos népmozgalmi statisztikát, a mikrocenzust, amelyre az NDK-ban eddig a szükségesnél kevesebb figyelmet fordítottak.

A népesség állapotát tárgyaló fejezet először a világ népességének szám- szerű, időbeni alakulását tekinti át földrészenként illetve országonként, külön kiemelve, hogy a szocialista világrendszerhez tartozó országokban él a világ népességének 33⁰/₀-a. Az NDK-ban a népesség nemek szerinti megoszlásának és korösszetételének, mint a második világháború következményének vizsgálata különösen fontos. A 100 férfira jutó nők aránya — bár az évek során javuló tendenciát mutatott — még mindig igen magas: 116. Kedvezetően a népesség korösszetételét tükröző korpíramis alakja is: igen alacsony a 32—54 évesek, továbbá a 16—23 évesek aránya, míg az 56 évesek aránya túl magas. A korfa e szabálytalan alakjában csak 2000 körül várható jelentős normalizálódás, javulás.

A népesség családi állapot szerinti megoszlása az NDK-ban a következő sajátosságokat mutatja: a hajadonok és nőtlenek aránya a 25 éves és idősebb népességben igen alacsony, míg az elváltak és özvegyek aránya — különösen a női népesség esetében — magasnak mondható.

A foglalkozási struktúra a tudományos-technikai forradalommal párhuzamosan állandóan változik, módosul. Új egyéni foglalkozások lépnek be, míg egyes

foglalkozások teljesen megszűnnek (pl. villamoskalauz). A keresők aránya az összlakosságon belül 48%. Az aktív keresőkön belül világviszonylatban is kiemelkedően magasnak mondható a női keresők aránya: 49%. Az egyéni foglalkozások NDK-ban használatos csoportosítása a nemzetközi csoportosítási standardtól, továbbá a magyar foglalkozási jegyzéktől is eltér.

Több fejezet tárgyalja a népesség állompolgársági, nyelvi, nemzetiségi és vallási összetételének kérdését.

A népesség kulturális helyzetével foglalkozva a szerzők részletesen tárgyalják az analfabétizmus, a legmagasabb iskolai végzettség és az oktatásban való részvétel kérdését.

A népesség területi elhelyezkedését vizsgálva a szerzők érintik a falu-város fogalmát, valamint azokat a demográfiai eltéréseket, amelyek a falusi, illetve a városi lakosságot megkülönböztetik egymástól mint pl. kulturális szint, az ingázás gyakorisága, közművel való ellátottság, stb.

A könyv következő fejezete a népesség állapotával összefüggő mutatókat foglalja össze, mint pl. az évközi népességnek vagy a népesség átlagos életkorának kiszámítását. Részletesebben foglalkozik a népsűrűség kérdésével megkülönböztetve aritmetikai (magyar terminológiával nyers), fiziológiai (magyar terminológiával tisztított), mezőgazdasági népsűrűséget és lakósűrűséget. A fejezetet a népesség területi elhelyezkedésnek kifejezésre szolgáló tömör mutatók, mint a népesség súlypontjának, népességi középpontoknak, a népesség szóródásának, elméleti és alkalmazhatósági problémáinak tárgyalása zárja.

A házasságkötésekkel és a házasságok megszűnésével több fejezet foglalkozik áttekintve a házasság és a család fogalmát és jelentőségét, a házasságkötési mozgalom mérésének mutatószámait, az újrահázasodás mérését, a házasságok kor szerinti megoszlását valamint az átlagos házasságkötési kort (az NDK-ban 1971-ben férfiaknál 26,7 év, nőknél 23,8 év volt átlagosan, de az első házasságkötésnél ez lecsökken férfiaknál 23,3 évre, nőknél 21,3 évre). A házasságkötések idényfluktuációja jelentős csúcsot mutat az NDK-ban a nyári hónapokban. A házasságok megszűnése a Német Demokratikus Köztársaságban túlnyomórészt (75%-ban) az egyik házastárs halálára vezethető vissza és csak 25%-ban a válásra. A nyers válási arányszám — mint ahogy világviszonylatban általánosan tapasztalható — az NDK-ban évről évre emelkedik.

A születési statisztika kérdéskörben ismerteti az élveszületés NDK-ban érvényes fogalmi meghatározását, mely némileg eltér, liberálisabb a WHO által javasolt definíciónál, s ez a tény az ország csecsemőhalandósági mutatóit kedvezően befolyásolja. A művi terhességmegszakítás kérdése különös jelentőséggel bír az NDK-ban, hiszen 1950 és 1972 között az abortusszal kapcsolatban igen szigorú rendelkezések voltak érvényben, melyek csak 1972-ben kerültek részleges feloldásra.

A szerzők a továbbiakban összefoglalják az általánosan ismert születési és termékenységi mutatószámokat, melyek közül különös érdeklődésre tarthat számot az illegitim születések igen magas, 22%-os (összes születéseken belül) aránya.

A halálozási statisztika mutatói elég kedvezőtlen helyzetet tükröznek, a 13—15% között mozgó nyers halálozási arányszám világviszonylatban is magasnak mondható. Az elhalálozások 65%-a a keringési rendszer megbetegedése miatt következett be, míg rosszindulatú daganat volt az elhalt népesség 22%-ának halál oka. A csecsemőhalandósági arányszám az NDK-ban évek óta igen alacsony 1973-ban 16,0‰, melyben minden valószínűség szerint szerepet játszik a fentiekben említett, liberálisabb élveszületési számbavétel is.

A továbbiakban a szerzők olyan módszertani kérdésekkel foglalkoznak mint a bruttó és nettó reprodukciós együtthatók, a korhorszanalízis a demográfiai mutatók standardizálása, valamint halandósági táblák részletes módszertani leírása. A születéskor várható átlagos élettartam az NDK-ban világviszonylatban is kedvezőnek mondható; férfiaknál 1968-ban 69 év, nőknél 74 év (1968-ban Magyarországon férfiaknál 67 év, nőknél 72 év volt).

A vándorlás fogalmának, a településen belüli és települések közötti, valamint az ingavándorlás kérdéskörének áttekintése után rövid fejezet tárgyalja a népesség számának előrebecslését.

Az utolsó két fejezet a demográfia és a munkaerőgazdálkodás valamint a demográfia és az orvostudomány szoros kétoldalú kapcsolatát, és a kapcsolat jellegét veszi vizsgálat alá.

P. M.

MINKOV, M.: *Naszelenie i osnovni szocialni sztrukturi* (Néesség és alapvető társadalmi struktúrák) Szofija, 1976. C. Sz. U. 443 p

A szerző kísérletet tesz arra, hogy a népességreprodukciónak a társadalom szociológiai strukturájában elfoglalt helyét elméletileg megalopozza. A monográfia azon a prekonceptción alapul, hogy kölcsönös összefüggés áll fenn a népesség reprodukciója és a reprodukció társadalmi folyamata között. Ez az elméleti tétel kifejezésre jut az alapvető demográfiai folyamatok és társadalmi struktúrák elemzésével és előreszámításával foglalkozó konkrét módszertani apparátusban is, amely bolgár adatok alapján végzett kísérletek eredményeire támaszkodik. A szerző retrospektív, leíró elemzést ad, melynek alapján előreszámítási rendszert dolgoz ki; a rendszer 11 előreszámítási változatot foglal magában s 70 éves időszakot fog át.

A mű első része a népességkutatás elméleti és módszertani irányelveivel foglalkozik. Ebben, miután tisztázza a népességreprodukció biológiai és társadalmi lényegét, hangsúlyozza a reprodukció társadalmi folyamata és a népesség-reprodukció közötti kölcsönös összefüggést. Annak érdekében, hogy ez az összefüggés érthetővé váljék, a népességreprodukciót olyan folyamatként vizsgálja, amely két kölcsönösen összefüggő és elválaszthatatlan részt foglal magában: a mennyiségi részt, amely kifejezésre jut a természetes fejlődésében, és a minőségi részt, amely elsősorban az emberek kulturális-műszaki fejlődésében érvényesül. A reprodukció társadalmi folyamatában a fejlődés két típusa — extenzív és intenzív — észlelhető. Az extenzív típus, amely feltételezi, hogy a társadalmi reprodukció a munkaerő kiegészítő bekapcsolása révén fejlődik, közvetlenül a népességreprodukció mennyiségi részével függ össze. Amilyenek az extenzív fejlődés objektív követelményei, végső soron olyanok a népességreprodukció mennyiségi paraméterei is. Az intenzív típusal, amely feltételezi, hogy a társadalmi reprodukció az új, tökéletesebb technika és a munkatermelékenység növelése révén fejlődik, a népességreprodukció minőségi része függ össze. Amilyenek az intenzív objektív körülményei, alapjában véve olyan a népesség munkakeréjének minőségi jellemzője is. Részletesen vizsgálja e kölcsönös összefüggések összetettségét az alap és a felépítmény különböző szintjein.

A bemutatott elméleti tézisek alapján megfelelő módszertani apparátust dolgoz ki a demográfiai folyamatok és alapvető társadalmi struktúrák elemzésére és előreszámítására. A fő figyelmet arra fordítja, hogy kidolgozza a multivariáns előreszámítási rendszer összeállításának módszertanát — a népességreprodukció objektíve lehetséges rendszereinek megfelelően és nem az előreszámító szubjektív értékelése alapján. Az optimális variáns kiválasztásának rendkívüli fontosságából kiindulva speciális módszertani apparátust dolgoz ki a népesség munka-, termelési és fogyasztási lehetőségeinek értékelésére és az emberi élet hatékonyságának meghatározására. Ennek az értékelésnek és az extenzív fejlődés objektív követelményei meghatározásának alapján valamint az input-output módszer segítségével motiválja a demográfiai optimumot. Az input-output módszer széles körű alkalmazásával indokolja a legfontosabb társadalmi struktúrák előreszámítási lehetőségét is, amelyek kialakulásuk során figyelembe veszik az emberek részvételét a reprodukció társadalmi folyamatában.

A monográfia második része elemzi a demográfiai folyamatokat és az ezek hatására kialakuló demográfiai struktúrákat. Itt szerepel a nők termékenységi változatainak szociológiai elemzése korösszetétel, iskolai végzettség és társadalmi-gazdasági összetétel szerint. Vizsgálja továbbá a születési arányszámot meghatározó fő tényezőket is. Jelentős helyet szán a társadalmi-gazdasági tényezőknél, mint a szülők minőségi orientációja, az anyagi és lakásfeltételek, gyermekintézményi hálózat fejlettsége, a nők foglalkoztatottsági szintje, a vándorlás, az urba-

nizáció stb. Vizsgálja a legfontosabb demográfiai és szociálpszichológiai tényezők hatását a születési arányszám alakulására.

A halandóság halálokok szerinti elemzése alapján feltárja e demográfiai jelenség több fontos problémáját. Ezek közé tartoznak a halandóság arányának emelkedése az idős népesség körében, a halandóság stagnálása és emelkedése néhány megbetegedés (rosszindulatú daganatok, szív- és érrendszeri betegségek), balesetek stb. következtében, valamint a csecsemő halandóság magas szintje.

A harmadik rész magyarázza a népesség előreszámítások rendszerét a 2040-ig terjedő időszakra, és megpróbálja meghatározni a demográfiai optimumot. Itt elősorban a népesség fejlődésének természetes menetét meghatározó legfontosabb demográfiai folyamatok későbbi alakulására vonatkozó hipotéziseket tárgyalja, és konkrétan állapítja meg a demográfiai helyzeteket (a születési és halálozási arányszám olyan szintje, amelyen elérik a korlátozott, egyszeri és bővített reprodukció meghatározott rendszereit). Metrikus táblák segítségével értékeli a különböző változatokat a nemzedékek munka-, termelési és fogyasztási lehetőségeinek figyelembevételével az előreszámítások egész időszakára egészen 2040-ig. A kor- és nemi összetételre, munka-, termelési, fogyasztási lehetőségekre, az emberélet hatékonyságára, és az extenzív fejlődés objektív követelményeire vonatkozó előreszámítások értékelési rendszere alapján határozza meg a demográfiai optimum zónáját az 1000—1300 nettó arányszámok és az optimális változat között, amikor a nettó arányszámot 1200-nak veszi. Ez esetben indokolt az a lehetőség, hogy a társadalom vállalja a gyermekek eltartását a reprodukció hasonló viszonyai között.

A negyedik rész tárgyalja az eddigi fejlődést és a későbbi fejlődés előrejelzését, valamint a társadalmi struktúrák kialakulását az embereknek a reprodukció társadalmi folyamatában való részvétele szempontjából. Ez a struktúra, amely a legközelebb áll a gazdasági alaphoz, magában foglalja népesség megoszlását munkaaktivitás szerint, a népesség ágazati struktúráját, a népesség foglalkozási összetételét, a társadalmi osztályokat és csoportokat. Vizsgálja minden egyes struktúra kialakulásának fő elméleti-módszertani irányelveit, majd retrospektív és leíró elemzést ad, amely kiterjed az egyes társadalmi csoportok mobilitásának vizsgálatára is.

A fenti elemzés alapján, valamint az elvégzett előreszámítások és a reprodukció társadalmi folyamatának makromodellje alapján megpróbál hipotéziseket felállítani és prognózisokat készíteni a társadalmi struktúrák későbbi változásaira. Ezeknél az előreszámításoknál két eljárást alkalmaz: a népesség előreszámítások optimális változata és az egyes társadalmi struktúrákban Bulgáriában és a fejlett szocialista országokban bekövetkezett változások elemzése alapján előrejelzi a későbbi változásokat: az input-output típusú makromodell alapján előreszámítja a termelés ágaiban bekövetkező változásokat és ebből meghatározza az alapvető társadalmi struktúrákban várható változásokat. Ebben a vizsgálatban az osztályokat a társadalmi csoportok aggregált kifejezéseként tárgyalja, amelyek az embereknek a reprodukció társadalmi folyamatában való részvételétől függően alakulnak ki.

K. T.

TREBICI, V.: *Romania's population and demographic trends*. (Románia népessége és demográfiai trendjei.) Bucharest, 1976. Meridiane Publishing House. 138 p.

A Világ Népesedési Akciótervből idézett mottóval: — „A világon minden dolog közül a legértékesebb az ember” — bevezetett, két térképpel és néhány grafikonnal színesített könyvecske angol nyelvű kiadása lehetővé teszi, hogy az ország határán kívül is, megismerjék Románia népesedési helyzetét, demográfiai trendjeit, az alakulás tényezőit és társadalmi-gazdasági összefüggéseit. A népesedéstatisztika és a demográfia hagyományos adataival és mutatóival interpretált kiadvány érdeme, hogy gazdag ismeretanyagát, elemzéseit a szakmai körökön kívül esők is jól követhetik és hasznosíthatják.

A bevezető rész az ország földrajzi leírásának és népesedéstörténetének ismertetésén kívül egy rendkívül hasznos fejezetet szentel a társadalmi-gazdasági háttérnek. A népgazdaság fejlődésének legfontosabb jelzőszámai a háború előtti időszakhoz — általában az 1938. évhez — viszonyítva mutatják be az 1975. évig elért eredményeket, kiegészítve a népmozgalom és népességfejlődés összefoglaló mutatószámainak alakulásával. Fontos segítség az olvasó eligazodásához a statisztikai forrásokkal és az alkalmazott módszerekkel kapcsolatos néhány problémáról adott tájékoztatás.

Az első fejezet a népesség számának alakulását mutatja be. Napra pontos becslés szerint Románia lakossága — a jelenlegi területre számítva — 1891. február 12-én érte el a 10 milliót és 1969. június 20-án a 20 milliót. 1975 végén 21 352 000 ember élt az országban.

A népesség területi megoszlásával foglalkozó fejezetben a városiasodás, a népesség összetételét tárgyaló fejezetben a népesség öregedése a központi téma.

Az általános halandóság, a csecsemőhalandóság és a várható átlagos élettartam elemzése után következik a népesség termékenységéről írt, figyelmet érdemlő fejezet. A hagyományos termékenységi mutatók interpretálását a nupcialitás és a termékenység közötti összefüggés, a korszpecifikus termékenység és a születési sorrend elemzése követi. Húszéves házasságtartamot figyelembe véve 1966-ban a házasság termékenysége átlaga csupán 1,46 gyermek volt. A következő évben, az abortuszok megtiltása után csaknem kétszeresére, 2,82-re emelkedett, majd a szigorú tilalom ellenére fokozatosan csökkent 1973-g; az 1974. évi csekély emelkedés is csak átmenetinek bizonyult. Említésre méltó, hogy az utóbbi években Romániában a teljes házasság termékenység felét a házasság első három évében elérik.

A termékenység és a társadalmi-gazdasági tényezők, a nők iskolázottsága, gazdasági aktivitása, a városi és falusi nők termékenysége közötti különbségek jól ismert összefüggéseinek bemutatása után, a következtetéseket összegezve, a szerző arra a megállapításra jut, hogy Románia népessége a demográfiai átmeneti új korszakába érkezett, amelyben jó esély van arra, hogy anyáinknál 20—30%-kal népesebb női generációk szélesebb alapon biztosítsák a reprodukciót.

A népesedés és társadalmi-gazdasági fejlődés közötti összefüggés, a népesedéspolitika és népesség jövőbeli alakulása a témája a befejező résznek. Az 1950 és 1975 között eltelt 25 év alatt végbement társadalmi átalakulás és az elért gazdasági eredmények biztos alapot nyújtanak ahhoz a népesedéspolitikához, amely célul tűzi ki, hogy Románia népessége az ezredfordulóra elérje a 30 milliót.

T. J.

FOLYÓIRATCIKKEK

BODART, P.—DUCHENE, J.—WILLEMS, P.—WUNSCH, G.: *Migrations et politiques démographiques. Quelques résultats de modèles avec consignes.* (Vándorlás és népesédszpolitika. Szimulációs modellek néhány eredménye.) — *Population et Famille*. 1977. No. 40. (1.) 77—96. p.

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy irányított vándorláspolitikával hogyan lehet kielégíteni bizonyos rövidtávú célkitűzéseket, figyelembe véve azt a tényt, hogy a vándormozgalmat illetően korlátokat kell szabni ahhoz, hogy bizonyos, a népesség struktúrájára és a népmozgalomra vonatkozó követelmények is kielégíthetők legyenek.

A követelmények, vagy kikötések megválasztása természetesen önkényes abban az értelemben, hogy az valójában a népmozgalom és a népesség struktúra karakterére vonatkozó politikai döntések függvénye. A demográfiai jellemzőket azonban célszerű tiszteletben tartani. Ebben a tanulmányban szintén önkényesen rögzítették a kikötéseket, de olyan demográfiai jellemzők alapján, melyek jelenleg a zéró, vagy negatív népességfejlődését jelző országok számára a legnagyobb gondot jelenti. A vizsgálat négy szimulációs modellre épült, melyek feltételrendszerükben különböztek egymástól, a következők szerint:

1. sz. modell: A lehető legegyszerűsebb éves születésszám és a lehető legkonsztansabb korpiramis.
2. sz. modell: A lehető legegyszerűsebb éves születésszám és az adott struktúra típust leginkább megközelítő kor szerinti vándorlás.
3. sz. modell: A lehető legegyszerűsebb 0—15 éves korú népességszám és az adott struktúra típust lehető legjobban közelítő kor szerinti vándorlás.
4. sz. modell: A lehető legegyszerűsebb összlétszám és az adott struktúra típus-hoz legközelebb álló kor szerinti vándorlás.

A szimulációs modellek kiinduló népességét az 1968—1972-es periódusra kidolgozott belga női halandósági tábla stationér népessége adta. A 4. sz. modellben az 1970-ben számbavett női népességet is figyelembe vették. A szimulációs periódus alatt a jelzett halandósági tábla mortalitását konstansnak tekintették. A termékenységet illetően a folytonos női bruttó reprodukciós együttható — mely a nettó reprodukciós együttható egységnyi értékének felel meg — értéke körüli szinuszoid fluktuációja mellett döntöttek.

Az általános termékenység naptárát egy gamma függvényvel jelölték, melyben az átlagos anyasági életkor 27 év, variancia értéke 1. A sinusoid görbe amplitudóját 15 és 25⁰/₀-ban szakaszhatárait rendre 6, 12 és 27 évben jelölték meg. Minthogy a kiinduló népesség struktúra és a népmozgalom jellemzői adottak voltak, a szimuláció a szokásos demográfiai előrebecslés technikai megoldása szerint történt. Különböző egyszerűsítésekkel operáltak. Így pl. nem vették figyelembe a vándorló és nem vándorló népesség termékenysége és halandósága közötti esetleges eltérést, a becslési periódus egészében a születések és halálozások egyenletes megoszlását feltételezték. Ami a vándorlásokat illeti, olyan feltételek mellett épültek a modellbe, hogy az elvándorlók a periódus első felének, a bevándorlók pedig a periódus második felének mortalitása szerint halnak ki. Végül, a népesség felső korhatárát 99 éves betöltött életévben rögzítették.

A módszertani megoldások részletes ismertetése után az olvasó a modellek néhány eredményéről tájékozódhat. Az első modellben az egyéves kornál idősebb személyek vándorlási arányszáma változásának funkciója az volt, hogy a termékenységi variációkat kompenzálja. Az egyéves kor alatti mobilitási arányszámok változása pedig a konstans korstruktúra biztosítására szolgált. Így abban az esetben ha a becslési periódus kezdetén a termékenység egyre lassabban emelkedik, de a szándék az, hogy a születések száma konstans maradjon, a propagatív korú nők egyre kisebb hányadát kell elvándoroltatni. Ennek folytán az egyéves kornál idősebbek száma az induló állapothoz képest egyre inkább csökken. Míhelyt az újszülöttek közül továbbélők száma túlságosan emelkednék, ahhoz, hogy

a változatlan korstruktúrát biztosítani lehessen, az egyéves kor alatti gyermekek egyre nagyobb arányát kell elvándoroltatni. A harmadik év végén, a maximális termékenység elérésekor, meg kell szüntetni a propagatív korú nők elvándoroltatását, folytatni kell azonban, de kisebb arányban az egyéven aluli gyermekekét. Az egyéves kor feletti népesség bevándorlása részben kompenzálni fogja a továbbélő gyermektöbbletet.

Az első modell tehát abszurd eredményhez vezetett. Ahhoz, hogy fenn lehessen tartani egy konstans születésszámot be kell vándoroltatni a nőket, ezzel egyidejűleg el kell vándoroltatni a kiskorú gyermekeket, mert a korstruktúra konstans volta csak így biztosítható. Irreális az eredmény az amplitudó és a fiatalok arányszámának előjele tekintetében is.

A 2. sz. modell, mint láttuk az elsőhöz képest a kikötéseket illetően némi engedményt tartalmaz. Itt ugyanis a konstans népesség struktúráját, a vándorló népesség korösszetételének állandósulásával helyettesítették. Eredményül a vándorlási arányszámok sokkal kevésbé szabálytalan alakulását kapták.

Nem így, a 3. sz. modellben. A kikötés, melyről itt a fiatalok létszámának állandósulása érdekében lemondtak, és amelynek lényege, hogy nem feltétlenül szükséges azonnal reagálni a vándorlási arányszámok periódikus változására ahhoz, hogy a konstans születésszám fennmaradjon, a vándormozgalom alakulásának robbanásszerű karakterét jelzi. Ebben a modellben a születések számának ingadozása is igen jelentős, melynél természetesen figyelembe kell venni az alkalmazott termékenységi függvény amplitudóját is. Kisebbségi amplitudó ugyanis, a születések számában mutatkozó ingadozások jelentőségének csökkenéséhez vezethet.

A valóságnak leginkább megfelelő hipotézis rendszert a 4. sz. modell tartalmazza. Itt a vándorlási arányszámok fluktuációja határozottan mérsékeltebb. Amikor a kiinduló népesség az 1970. évben ténylegesen számba vettek száma volt, a vándorlási arányszámok alakulása 0,25-ös amplitudónak megfelelő görbevonulatot követett, de általában negatív előjellel. Ez esetben tehát arról van szó, hogy a termékenység ciklikus alakulását is figyelembe véve, az 1970 évi korstruktúrának megfelelő konstans népességszám akkor tartható fenn, ha a negatív vándorlási egyenleg kompenzálni képes a születésszám változást.

A születések számának ingadozása ebben a modellben is igen jelentős. 25%-os amplitudó mellett 50 000—90 000 fős, 15%-os amplitudó mellett 55 000—80 000 fős minimális, illetve maximális értéket mutat.

E modell kikötései tehát a születésszám alakulását és a korstruktúrát illetően kevésbé „realisztikus” eredményhez vezettek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a korábbi modellekhez képest ezek az eredmények kevésbé abszurdak. A stacionér népesség, valamint az egységnyi nettó reprodukciós együttható körüli termékenység ciklikus alakulásának a modellbe történő beépítése a vándorlási arányszámok lehetséges tartományát eredményezte, azzal egyidejűleg, hogy zavaró hatásoktól meglehetősen terhes korstruktúrához és a születésszám évenkénti alakulásának eléggé erős ingadozásához vezetett. A termékenységi függvény amplitudójának csökkentése sem oldaná meg a problémát, mert az nagyon szabálytalan korpiramis kialakulását idézné elő.

Összefoglalva tehát, aligha van remény arra, hogy irányított vándorláspolitikával e modellekben elfogadott követelmény rendszer kielégíthető legyen. Azt kívánni, hogy változatlan népesség struktúrával egyidejűleg konstans születésszám érvényesüljön, abszurd vándorlási egyenleg kialakulásához vezet. A kikötés viszont, hogy a népesség létszáma konstans maradjon vándorláspolitikai szempontból kielégíthető főként akkor, ha a termékenység ciklikus hullámozása nem jelentős. De az eredmény még ebben az esetben is zavaró hatásokkal terhes korösszetétel és jelentős ingadozásokat mutató születésszám alakulás lesz.

Igen nagy a valószínűsége tehát annak, hogy ilyen körülmények között kialakított vándorláspolitikai a problémák súlyosbodásához, nem pedig megoldásához vezetne.

B. K.

BONGAARTS, J.: *A dynamic model of the reproductive process.* (A reprodukciós folyamat egy dinamikus modellje.) — *Population Studies*, 1977. No. 1. 59—73. p.

A reprodukciós modelleknek három fajtája különböztethető meg: a matematikai modellek függvénykapcsolatokat állítanak fel a reprodukciós események között. Általában súlyos egyszerűsítő feltételeket tartalmaznak azért, hogy matematikailag kezelhetőek legyenek.

A második csoportba a makro-szimulációs modellek tartoznak, melyek nagyobb sokaságok reprodukcióját szempontból különböző állapotban levő hánycsapatok, és a különböző események rátáit vizsgálják. Nagy létszámú populációkban ezek között a hánycsapatok között determinisztikusnak tekinthető kapcsolat van, ezért ezek a modellek determinisztikusak.

A mikro-szimulációs modellek egy nő reprodukciós történetét szimulálják. Számítógép generálja az egymást követő reprodukciós állapotok közötti átmenetek valószínűségét 0 és 1 közötti számokból. Az eljárás akárhányszor megismételhető, így egész kohorszok állíthatók elő, melyekből a különböző ráták kiszámíthatók. Mivel az eljárás véletlen hibát tartalmaz, két különböző kohorsz azonos körülmények között sem szolgáltat azonos eredményeket.

Ennek a dolgozatnak az a célja, hogy leírjon egy új makro-modellt, és kipróbálja tényleges adatokra.

A felállított modell működését kétféleképp tekinthetjük át. Egyrészt mint különböző állapotok egymásutánját, amelyek között valószínűségekkel meghatározott átmenet van. Ezek az állapotok: hajadon, ahonnan a nő házassággal kerül megtermékenyíthető állapotba, innen a fogamzás után vagy vetélés következik (beleértve minden terhességi veszteséget az első hónap után), vagy az első élveszületéshez vezető terhesség, amit a postpartális terméketlen időszak követ, majd a nő ismét megtermékenyíthető állapotba kerül stb

A modell másik lehetséges interpretációja független és függő változók közötti kapcsolatokra épül. A természetes termékenység, a fogamzásgátlók használata, a spontán és művi vetélések valamint a postpartum amenorrhoea hossza határozza meg a születések közötti intervallumok eloszlását. Ez utóbbi a korszpecifikus sterilitással, az özvegyüléssel, a válással és az újraházassággal együtt meghatározza a tartamspecifikus születési rátákat, ami az első házasságok kormegoszlásával együtt meghatározza a korszpecifikus születési rátákat.

A szerző a modell mindkét interpretációját diagramban mutatja be. Majd első lépésként egy egyszerű modellt állít fel, amely feltételezi, hogy a populáció teljesen homogén, azaz minden nő reprodukciós viselkedése azonos; nincs születésszabályozás; a születési intervallumokat meghatározó változók (fekundabilitás, a vetélés kockázata és a postpartális terméketlen időszak hossza) konstansok; és a házasságok nem szakadnak meg.

A modell továbbfejlesztett változata négy módosítást tesz lehetővé. Az egyik a fekundabilitás szempontjából a sokaságot heterogénnek tekinti, azaz feltételezi, hogy különböző fekundabilitású szubpopulációkból áll, melyek viszont külön-külön homogének. A másik három módosítás figyelembe veszi a születésszabályozást, tekintettel van a természetes fekundabilitás, a spontán vetélések és a postpartum terméketlen időszak korszpecifikus voltára, valamint a házasságok megszűnésére.

A szerző kipróbálta a modellt egy 512 nőből álló 18. századi kanadai sokaságra. A modell inputjaként részben a más szerzők által közölt eloszlásokat és átlagokat, részben a vizsgált populációkban számított adatokat használt.

A különböző termékenységi mutatók, a korszpecifikus születési ráták, a születési sorszámok eloszlása a reprodukciós kor végén, a kor- és sorszám-specifikus születési ráták és a házasságtartam-specifikus születési ráták egyaránt jól illeszkednek a tényleges adatokhoz. Mindazonáltal ez a szerző szerint sem jelenti egész biztosan azt, hogy a modell valamennyi összefüggése híven tükrözi a valóságot. A modell továbbfejleszhető, ha feloldjuk a homogenitás feltételét a vetéléseket vagy a postpartum amenorrhoea hosszát illetően is.

A modell egyik fő alkalmazási területe annak vizsgálata, hogy a termékenység milyen érzékeny az egyes befolyásoló tényezők változására.

A függelék azt demontsrálja, hogy ha ismert az egyes reprodukzív állapotokban történő várakozási időtartamok eloszlása, hogyan kapható differenciálegyenlet rendszer a számítógépes szimulációhoz.

Sz. B.

CALDWELL, J. C.: *Toward a restatement of demographic transition theory.* (A demográfiai átmenet elmélet újramegfogalmazása felé.) — *Population and Development Review*. 1976. No. 3—4. 321—366. p.

A szerző három problematikus pontot lát a demográfiai átmenet elméletének eddigi megfogalmazásaiban: 1. Feltételezik, hogy a racionális gondolkodás általában, és különösen a termékenység és családtervezés vonatkozásában, csak az iparosodott és városi társadalmakban jelenik meg, míg a túlnyomóan mezőgazdasági és falusi társadalmakban a családok nem képesek és nem akarják gyermekeik számát racionálisan megtervezni. 2. Feltételezik, hogy a fejlődésnek vagy modernizálódásnak előfeltétele az iparosodás és városiasodás, tehát mezőgazdasági és falusi társadalmakban nem terjedhet el a születéskorlátozás. 3. Nem tisztázzák, hogy párhuzamosan terjed-e a gazdasági és társadalmi modernizálódás.

Caldwell viszont azt állítja, hogy a családoknak a termékenységgel, családnagysággal kapcsolatos viselkedése mindenféle társadalomban racionális, és pedig gazdaságilag racionális. Az átmeneti fejlődési szakasztól eltekintve kétféle termékenységi helyzet fordul elő: az egyikben az egyénnek semmi haszna sincsen gyermekei számának korlátozásából, a másokban lényeges anyagi hasznok származnak belőle. Az első helyzetben az a racionális viselkedés, ha a családban minél több gyermek születik, a másodikban pedig a gyermektelenség racionális. Sok esetben a gyermekszám nem túlságosan erősen befolyásolja a család anyagi helyzetét, ilyenkor személyes, társadalmi és pszichológiai tényezők határozzák meg a maximális és minimális családnagyságot.

Továbbá úgy véli, hogy az átmenet a gazdaságilag nem korlátozott termékenység helyzetéből a gazdaságilag korlátozott termékenység helyzetében nem annyira gazdasági, mint inkább társadalmi változásoknak, elsősorban a családon belüli, nemzedékek közötti gazdasági haszon áramlások irányváltozásának következménye. Az utóbbi nem szükségképpen jár együtt a gazdasági modernizálódással, bár történetileg többnyire összekapcsolódott vele.

A demográfiai átmenet folyamatában háromféle társadalmat különböztet meg: 1. a primitív társadalmat, 2. a hagyományos társadalmat, 3. az átmeneti társadalmat.

E három típus leírásánál a nigériai yoruba népcsoport körében végzett vizsgálatokra támaszkodik. Ez a 19. század végéig a primitív szakaszban volt, és ennek jellemzőit még ma is tanulmányozni lehet. Jelenleg a népesség nagy része a hagyományos típusba tartozik, kisebb része pedig már belépett az átmeneti szakaszba.

A primitív társadalomban a legnagyobb szervezett társadalmi intézmény a törzs, a klán, a falu. Az állam és az egyház nagyobb méretű szervezetei nem gondoskodnak a társadalom tagjairól. Majdnem mindenki abban a közösségben éli végig életét, amelyben született, és ennek a közösségnek magysága gyakran az egyén biztonságával arányos. A föld általában közösségi tulajdonban van, az egyén abszolút tulajdonjoga ismeretlen. Az egyes emberek biztonságát a kölcsönös kötelezettségeknek rendszere szolgálja. A gazdálkodásban és a társadalmi kapcsolatokban sokkal nagyobb jelentősége van a kockázatok minimalizálásának, mint a nyereség maximalizálásának. Minél nagyobb a család, minél kiterjedtebbek a rokonsági kapcsolatok, annál nagyobb az egyén biztonsága válságos időszakokban. A gyermekek 5—7 éves korukban dolgozni kezdenek és növelik a családfő rendelkezésére álló jövedelmet. Ezért a nagy gyermekszám kézzelfogható gazdasági előnyökkel jár.

A hagyományos társadalomban az állam és az egyház már képes bizonyos védelmet és biztonságot nyújtani az egyes embereknek. Megjelenik a pénz és a föld magántulajdona. A nagyobb gyermekszám az ilyen társadalmakban is elő-

nyós a szülők számára. A gyermekek nemcsak fiatal, hanem felnőtt korukban is sok segítséget nyújtanak. Dolgoznak a gazdaságban, sokféle háztartási munkát végeznek, növelik a családfő tekintélyét és politikai súlyát, gondoskodnak a szülőkről öregkorukban, elvégeznek bizonyos vallási szertartásokat az ősök érdekében. *Caldwell* rámutat, hogy ezekben a társadalmakban a családon belüli egy főre jutó jövedelem fogalma tulajdonképpen használhatatlan, mert a családtagok ellátásához szükséges jövedelemen felüli jövedelem részek a családfő vagyonát növelik. Ezért a vagyon áramlásának útja egyértelműen a fiatalabb nemzedékektől az idősebbek felé mutat.

Az átmeneti társadalmakban gyors változások mennek végbe, amelyek a hagyományos helyzetből átvezetnek a modern gazdaságba és társadalomba. *Caldwell* szerint a termékenység szempontjából lényeges változás nem az iparosodás és városiasodás, hanem a kiterjedt rokonsági kapcsolatok fontosságának csökkenése és a nukleáris család előtérbe kerülése, valamint ezzel összefüggésben a vagyon-áramlások irányának megváltozása. A szülők többet költenek gyermekeikre, tovább iskoláztatják őket, viszont lényegesen kevesebbet kapnak tőlük.

A családi kapcsolatoknak ez az átalakulása és a termékenység csökkenése többé-kevésbé törvényszerűen bekövetkezik az iparosodással és városiasodással párhuzamosan, de azt időben lényegesen meg is előzheti (mint például Nyugat-Európában), vagy lényegesen megkéshet ahhoz képest. *Caldwell* nem is ezekben a gazdasági változásokban látja a demográfiai változások fő mozgatóerőit, hanem a kulturális átalakulásban, amelyet „westernization”-nak nevez. Ezen az európai gondolkodásmód elterjedését érti. Két fontos közvetítője van: a tömegek iskoláztatása és a tömegkommunikáció. Ezért az utóbbiakat tekinti a termékenységszökkenés legfontosabb kiváltó tényezőinek.

Caldwell új elméleti kísérletének vitathatatlan érdeme, hogy szakít azzal a korábbi felfogással, amely az iparosodás előtti társadalmak tagjait egyszerűen nem tekintette elég értelmeseknek és racionális gondolkodásúaknak ahhoz, hogy családjuk nagyságát megtervezzék, és hogy megpróbálja az átmenet előtti nagy gyermekszámot e társadalmak gazdasági helyzetével, társadalmi intézményeivel megmagyarázni. Különösen érdekes a családszociológia szempontjainak bevezetése a termékenység változásának elemzésébe. Nyilvánvaló azonban — erre a cikk címe is utal —, hogy egy új demográfiai elmélet kidolgozásától még igen messze vagyunk.

A. R.

FROHARDT-LANE, E. A.—LANDIS, J. R.—BRUVOLD, W. H.: A new technique for measuring preferences in demographic studies. (A preferenciák mérésének egy újabb módszere a demográfiai vizsgálatokban.) — Demography, 1977. No. 1, 97—102. p.

A tanulmány a demográfiai magatartással és véleményekkel kapcsolatos kérdőíves módszer továbbfejlesztésével foglalkozik. Régebben a megkérdezettek véleményét általában egyszerűelmű, célratoró kérdésekkel tudakolták. Ilyenkor a vizsgálat alanya könnyen átlátja a kérdés célját, és tudja, hogy a kérdező előtt milyen válasz tünteti fel kedvező vagy kedvezőtlen színben. Ez ugyanúgy torzítja a válaszokat, mint az, hogy a válaszadó idegenkedik megfogalmazni személyes véleményét, illetve az, hogy nem akar egy korábbi kérdésre adott (esetleg meg gondolatlan) válasszal ellentétes választ adni.

Ezeket a nehézségeket a kívánt családnagyság meghatározásánál már korábban is megpróbálták kiküszöbölni, például képek alkalmazásával, melyek között választani kellett, vagy a válaszadónak kellett képeket rajzolni egy ideális családról különböző házasságtartam mellett. Ezenkívül a páronkénti összehasonlítás módszerét is használták kérdezőskor.

Ebben a dolgozatban a szerzők egy új módszert vezetnek be a kívánt családnagyság, a házasságkötési kor, a születési intervallumok, a tanulással és munkával töltött évek kívánatosnak tartott értékének a meghatározására.

A módszer szerint a megkérdezettnek csak egy ábrát kell kitöltenie, szóbeli

választ nem kell adnia. Ehhez szükséges egy 20 cm-es vonal, amely 40 egyenlő részre van osztva, és ez jelöli az egyes élet éveket 10-től 50-ig. A megkérdezettek azt az évet, amelyben megházasodna (a kívánalmaktól függően a kérdések vonatkozhatnak ideális, kívánt vagy várható időpontokra) egy *M* betűvel kell megjelölnie. Ezután azok fölé az évek fölé, melyekben gyereket akar (szülni vagy örökbefogadni) egy-egy pontot tesz. Ezután azok fölé az évek fölé, melyeket tanulással akar tölteni húz egy piros vonalat, azok fölé pedig melyekben dolgozni akar, egy sárga vonalat. Ezek természetesen meg is szakadhatnak, illetve haladhatnak egymással párhuzamosan is.

A módszernek számos előnye van. A szokatlan forma felkelti a válaszadó érdeklődését, és jobban figyel a válaszokra. Elmerülvén a saját ideális életének a megtervezésében, szinte el is feledkezik a kérdezőről. Hiányzik annak a nyomasztó kényszere is, hogy rövid időn belül kell elfogadható szóbeli választ adni. Sőt a megkérdezett az írásbeli válaszon is addig gondolkodhat, amíg akar, és közben latolgathatja magában a lehetséges válaszokat. Ez a módszer azért is előnyösebb a kérdés-feleleten alapulónál, mivel ott a válaszokat külön-külön gondolja meg a kérdező, itt viszont összefüggésben látja őket, és a válasz eldöntésekor egymással való kapcsolatukat is figyelembe veszi. Például a házasságkötési kor időpontjára megalapozottabb válasz kapható, ha az ember figyelembe veszi, hogy mikor végződnek a tanulással töltött és mikor kezdődnek a munkával töltött évek, illetve összhangban van-e mindez az elképzelt gyermekszámmal stb.

A módszernek van néhány hibája is, például a válaszadó csak egy adott időponttal jelölheti válaszait, nem nevezhet meg intervallumot az esemény időzítésére, és nem állíthat fel különböző lehetséges változatok között preferenciális sorrendet.

A módszer más formában is alkalmazható. Az időskálát meglehet változtatni, a válaszok köre pedig kibővíthető. Megfelelő módosítással analfabéták számára is használható.

Az egyik szerző kipróbálta a módszert három különböző korosztályból választott 120 amerikai iskolásgyerekekkel, aminek eredményeit közlik. Az eredmények megbízhatóságát is ellenőrizték úgy, hogy egy hónappal később megismételték a felvételt. A válaszok nagyjából ugyanolyan mértékben változtak meg, mint egy másik — hagyományos módszerű — vizsgálat esetén, melyre a szerzők hivatkoznak. Ennek alapján a szerzők az új módszert elfogadhatónak tartják.

Sz. B.

GARLOT, E.: *Un prolongement à la Conférence de Bucarest. Le projet „POPINS” d'échange de l'information démographique.* (A Bukaresti Konferencia feltyatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINS-program.) — *Population*. 1977. No. 3. 659—671. p.

A népszerűtudomány sem mentes a napjainkban egyre fokozódó „információrobbanás” hátrányaitól: olyan nagy mértékű lett az információtermelés, hogy tömegénél és sokrétűségénél fogva már áttekinthetetlené vált és a kutatók éppen a számukra szükséges információhoz nem tudnak hozzáférni. Az ENSZ Népesedési Bizottsága — a bukaresti Népesedési Világkonferencián tapasztaltakból okulva — felhívta az illetékes szervek figyelmét arra, hogy feltétlenül meg kell szervezni a demográfia terén is egy egységes nemzetközi információhálózatot. Erre a feladatra a CICRED-et, a nemzeti demográfiai kutatásokat koordináló Nemzetközi Bizottságot kérte fel. A CICRED 1975-ben az ENSZ Népesedési Alapja patronálása alatt szakértői konferenciát rendezett Mexikóban, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, a Társadalomtudományi Dokumentáció és Információ Nemzetközi Bizottsága bevonásával és országos szakértők részvételével. A megbeszélések középpontjában a következő két feladat áll: a) egy több nyelvű (angol, francia, spanyol) tezaurusz kidolgozása, amely magában foglalná a népszerűtudományban használatos fogalmakat, és b) egy nemzetközi hálózat kiépítése a népesedéssel kapcsolatos információk tárolására és visszakeresésére. Ezek a

feladatok összhangban vannak az ENSZ Népesedési Világ Akcióterve keretében végzendő információs tevékenységgel.

A nemzetközi információ rendszert POPINS-nak nevezték el, a *Population Information System* szavak összevonásával. Egy olyan rendszer kialakításáról van itt szó, amely a már meglévő rendszerekkel együttműködve — vagy némelyiket magába olvasztva — felölelné az egész világ demográfiai irodalmát. Ehhez szükség van a kormányzatok és a nemzeti népességtudományi központok együttműködésére. A POPINS nem korlátozódna csupán a demográfiai szakkönyvek és folyóiratcikkek feldolgozására, hanem felölelné a népességgel kapcsolatos dokumentumokat, kiadatlan kutatási anyagokat, jogszabályokat, intézkedéseket stb. is, mindezt szisztematikus, tömör kivonatokkal kísérve. (Ilyen rendszer pl. a POPINFORM és a DOCPAL is.)

Hogyan fog a POPINS-rendszer működni?

A hálózaton belül a nemzeti központok feladata az országukban vagy a kijelölt régióban termelt információ összegyűjtése és dokumentálása. Ezt azután a központi koordinációs egységbe továbbítják, ahol számítógépes feldolgozásra kerül. Itt a befutott anyagból témák szerint periódikus indexeket nyomtatnak ki, amelyeket szétküldenek az országos központoknak (mágnesszalagon, a központi regiszter másolatai formájában is). Végül egy nemzetközi szerv végzi a rendszer egészének irányítását, ellenőrzését.

Ennek a hálózatnak a kiépítésénél az alábbi négy alapelvet kell szem előtt tartani, melyek egyaránt érvényesek minden világszintű demográfiai információs rendszerre:

- a) ki kell elégíteni a felhasználók igényeit;
- b) biztosítani kell a szoros és állandó kapcsolatot a rendszer központi koordinációs egysége és az egyes kormányzatok által kijelölt szervek közt;
- c) figyelembe kell venni a már működő rendszerek tényleges és virtuális kapacitását;
- d) elsőbbséget kell biztosítani a fejlődő országok szükségleteinek.

Bár az információ számítógépi feldolgozása feltétlenül szükséges ilyen szinten és ilyen méretekben, de önmagában még nem elegendő és nem old meg minden problémát. A gyengén fejlett országokban az alapvető feltételek is hiányoznak: messze vannak az információforrások, nincsenek megfelelő technikai berendezések, eszközök — pl. mikrofilmleolvasó készülék — nincs szakképzett személyzet a befutó igények kiszolgálására, nincsenek könyvtárak, nyelvi nehézségek vannak stb. Ezeknek az országoknak természetesen először technikai segítségre, szakemberképzésre van szükségük.

A legfejlettebb információs rendszerek jobbra az Egyesült Államokban találhatóak, sőt a fejlődő országokra vonatkozó információ, dokumentáció túlnyomó részét fejlett országok produkálják és tárolják. A következő intézmények rendelkeznek már működő nemzetközi demográfiai dokumentációs rendszerekkel: az amerikai George Washington Egyetem, a North Carolina Egyetem, a Princeton Egyetem, az USA Népszámlálási Hivatala Nemzetközi Statisztikai Programok Központja, a washingtoni Population Reference Bureau, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF). Regionális rendszerek a Latin-Amerikát átfogó DOCPAL, az ENSZ Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági és Társadalmi Bizottságának rendszere és az Afrikai Regionális Népeségtudományi Intézet által kidolgozott információrendszer (PISDA), továbbá Franciaországban az INSEE gazdasági orientációjú „Sphinx” rendszere is. A fenti rendszerek közül némelyik csak bibliográfiai hivatkozásokat szolgáltat. Hozzátehetjük még, hogy nem mindegyiknél használnak számítógépet. De ami a legfeltűnőbb: a tapasztalatok szerint a demográfiai közösség a rendelkezésre álló szolgáltatásokat csak nagyon szerény méretekben veszi igénybe és használja ki, s ezekhez a rendszerekhez közel sem fut be annyi igény, amekkora a kapacitásuk.

Az információfeldolgozási tevékenységnek nagyon fontos munkaeszköze az ún. *tezaurusz*, amely egy szabályozott, dinamikus, bővíthető szógyűjtemény a tudományok egy-egy területéről, s amelyben a felsorolt fogalmak szemantikai kapcsolatban vannak egymással, s egyrészt betűrendbe vannak sorolva, másrészt témák vagy ún. „fazetták” szerint vannak csoportosítva. A tezauruszban össze-

állított fogalmakat kulcsszavaknak vagy deskriptoroknak nevezik. Fontos, hogy ugyanannak a tárgynak a jelölésére azonos deskriptorokat használjanak, mert csak így biztosítható az egységes dokumentálás.

A CICRED a teaurusz előmunkálatait már 1973-ban kezdte meg. 1974-ben felmérést végzett az egyes országok népességtudományi központjainál, hogy megismerje a már meglévő dokumentációs és osztályozási rendszerüket és információszükségletüket.

Ennek a vizsgálatnak az eredményei szolgáltak alapul a nemzetközi információátviteli és visszakeresési rendszer kidolgozásához. A teaurusz kezdetétől fogva három nyelven (angol, francia, spanyol) készült, azonos irányelvek és fogalomrendszer alapján, demográfusok és informatikai szakemberek közös munkájával. Tehát a három nyelvterületen egy-egy munkacsoport összeállította azoknak a fogalmaknak a listáját, amelyeket alkalmasnak vélt arra, hogy a teaurusz deskriptorai legyenek. Ehhez felhasználták más szervezetek és intézmények által kidolgozott szógyűjteményeket is.

1976-ban egy munkacsoporti értekezleten (az amerikai Chapel Hill-ben) megvitatták az összegyűjtött szavakat, majd a kooperáló szervektől véleményt kértek. Csak ezek után kezdték meg a fogalmak tárgykörök szerinti csoportosítását, amit azután az 1977. januárjában San Joséban rendezett ülés elé terjesztettek jóváhagyás végett. Most folyik a munka harmadik, leghosszabb és egyben legfontosabb szakasza (1978. márciusára kell befejeződnie), amely a rokon deskriptorok összekapcsolásából áll. A teauruszban úi. a rokonértelmű kifejezéseket is feltüntetik szinonimaként vagy ún. kvaziszinonimaként, az angol USE (használd!) szóval utalva a használandó szóra. Így pl. PROFESSZOR USE OKTATÓ — vagyis a professor, tanár, tanító stb. helyett az Oktató megjelölést kell használni.

A teauruszban bizonyos deskriptorok után egy vagy több tágabb értelmű deskriptor is fel van tüntetve, BT jelöléssel (= „broader term”), vagy pedig egy vagy több szűkebb jelentésű deskriptor is NT jelöléssel (= „narrower term”), vagy egy vagy több rokon értelmű kifejezés RT jelöléssel (= „related term”).

Idézzünk egy példát:

AGE/AGE/EDAD (vagyis angolul, franciául, spanyolul: KOR)
 BT FIZIKAI JELLEMZŐ
 NT MENTÁLIS KOR
 RT KORKÜLÖNBESÉG
 KORCSOPORT
 KORHATÁR

Ha az adott deskriptor nem egészen egyértelmű, akkor magyarázó jegyzet, SN (= „scope note”) áll mellette, amely a teauruszban szereplő szavak felhasználásával van megfogalmazva.

A munka beindulásával a gépre vitt teaurusz első verzióját szétküldi a CICRED a világ különböző országainak, ahol az egyes népességtudományi központok kipróbálják, a hiányosságok, hibák felderítése céljából. A beküldött javaslatok alapján azután bevezetik a módosításokat és így készül el a végleges változat 1978 végére.

A POPINS teaurusz három külön kötetben jelenik meg (angol, francia, spanyol nyelven), egyenként kb. 3000 deskriptort fog tartalmazni, egyelőre 18 témakör szerint csoportosítva (ilyenek pl.: Morbiditás — halandóság, Háztartás — család, Nupcialitás, Termékenység, stb.), amelyek további csoportokra és alcsoportokra oszlanak.

A teaurusz közzététele még csak a kezdeti fázist jelenti. Ezt az instrumentumot ugyanis rendszeres dokumentációs elemzések során kell kipróbálni, továbbá hozzá kell igazítani az adatfelhasználók igényeihez. És az egésznek csak akkor van értelme, ha az összes így regisztrált, osztályozott, számítógépbe tárolt információ szabadon áramolhat az egyes országok közt.

A CICRED az 1975. évi mexikói konferencián a rendszer mielőbbi beindítása érdekében egy ideiglenes igazgatótanácsot és egy speciális technikai csoportot állított fel.

Az igazgatótanács a különböző nemzetközi szervezetek (CRDI, FAO, UIESP) vezető szakembereiből áll. Elnöke egyben az ENSZ Népesedési Főosztályának igazgatója. Feladata, hogy irányelveket ajánljon, amelyeket azután a speciális technikai csoportnak kell megvalósítania. E csoport tagjait az elnök jelölte ki. Feladata: a meglévő információs rendszerek tanulmányozása, a demográfiai közösség információs szükségletének felmérése, ajánlások kidolgozása a nemzetközi hálózat kiépítéséhez, meghatározva a bevihető információ körét, jellegét, az output termékeket, a műveletek menetét, a szükséges technikai kiképzést és segítségnyújtást, feladata továbbá a költségvetés elkészítése.

Az Igazgatótanács az alábbi irányelveket jelölte ki a Technikai Csoportok számára:

- Használja fel a más tudományterületeken már működő információrendszerek tapasztalatait. (Ilyenek pl. az INIS — nukleáris információ —, az AGRIS — mezőgazdasági információ —, a DEVSIS — fejlesztéstudományi információ —, MEDLARS — orvostudományi —, UNISIST, az UNESCO tudományos és műszaki információs rendszere. Közös jellemzőjük, hogy az információt decentralizálva gyűjtik és centralizálva dolgozzák fel, s a központi egység és a felhasználókat képviselő szervezetek közt szoros együttműködés van.)
- A POPINS a legtágabb értelemben ölelje fel a népesedés kérdéseit, feldolgozva minden kiadott és kiadatlan tanulmányt, mind a fejlett, mind a fejlődő országok részvételével.
- Biztosítsa, hogy az információt szolgáltató országos intézmények hozzájuthassanak a saját országukat érintő minden információhoz.
- Építse ki a zökkenőmentes információáramlást az országok és régiók közt — ami tulajdonképpen a POPINS elsődleges és legfőbb feladata.

Sz. K.-né

Fertility, aspirations, and resources: A symposium on the Easterlin hypothesis. (Termékenység, aspirációk és erőforrások: szimpózium az Easterlin-féle hipotézisről.) — *Population and Development Review*, 1976. No. 3—4. 411—477. p.

Easterlin elmélete — a fejlett társadalmak termékenységét meghatározó gazdasági tényezőkről — a születésszám gazdasági elméleteinek egyik legérdekesebb változata és egyben a legsikerültebb kísérlet a szociológiai szempontok figyelembevételére a gazdasági típusú elméletekben.

A gazdasági elméletek legegyszerűbb formájukban feltételezik, hogy a család gyermekszáma — és ezzel együtt valamely népesség termékenysége — pozitív korrelációban van a jövedelemmel, másszóval a magasabb jövedelmű családokban több a gyermek, és a társadalom jövedelmének emelkedése a gyermekszám növekedése irányában hat. Azt a tényt, hogy a fejlett országok demográfiai történetének utolsó egy-két évszázada inkább ellentmond ennek a tételnek, mint megerősíti azt (bár az utóbbira is számos példa van), azzal magyarázzák, hogy a magasabb jövedelemmel, illetve jövedelem emelkedéssel olyan egyéb tényezők járnak együtt, amelyek a pozitív korrelációt elhomályosítják.

Easterlin viszont azt mondja, hogy nem az abszolút jövedelmi szint, hanem a rendelkezésre álló erőforrások (jövedelem) és az aspirációk közötti viszony, tehát az elért életszínvonal és az elérni kívánt életszínvonal közötti különbség befolyásolja a családok gyermekszámát. Az életszínvonalra vonatkozó aspirációk *Easterlin* szerint a gyermek- és fiatalokorban, elsősorban a szülői családban tapasztalt életszínvonal hatására alakulnak ki, másszóval a fiatal házaspárok legalább azt az életszínvonalat akarják megtartani, amelyen a szülői családban felnőttek. Ha ez az erős munkaerőkereslet és elérhető magas bérek miatt könnyen lehetséges, akkor korán házasodnak és sok gyermekük születik. Ha viszont a munkanélküliség és a fiatalok viszonylag kedvezőtlen bérhelyzete gátolja ezt, akkor a házasságot halasztják és kevesebb gyermek felnevelésére vállalkoznak, hogy egy kisebb család árán magasabb életszínvonalat biztosítsanak.

Deborah Freedman vezeti be az Easterlin-féle hipotézissel foglalkozó öt tanulmányt. Easterlin tanulmánya három példát említ, ahol a hipotézis jól alkalmazható. Ezek: 1. Az amerikai termékenység fellendülése a baby-boom idején és hanyatlása a hatvanas évek közepe óta; a II. világháború után házasodó és a munkaerőpiacon jelentkező nemzedékek létszáma kicsi volt, viszont kedvező gazdasági konjunkturális helyzetben kezdték pályafutásukat, ezért munkanélküliségük kicsi és relatív bérük magas volt; a hatvanas évek közepe óta a felnőtt korba lépő nemzedékek nagy létszámúak (mert a baby-boom idején születtek), és rossz konjunkturális helyzettel állnak szemben. 2. *Cantril* nemzetközi összehasonlító adatai különböző országok egy főre jutó nemzeti jövedelméről és az emberek személyes boldogságának mértékéről azt mutatják, hogy e kettő között lényegében semmilyen összefüggés nincs, vagyis Easterlin szerint az aspirációk a jövedelemmel párhuzamosan növekednek. 3. A 19. században Amerikában a termékenység csökkenése azokon a területeken indult meg és ott süllyedt alacsonyabb szintre, ahol a farmerek — a nagyobb népsűrűség miatt — nehezebben tudtak új megművelhető földterületeket szerezni, tehát ahol a nagyobb gyermekszám azzal fenyegetett, hogy a farmer gyermekeire kisebb farmot hagyhat, mint amilyennel ő maga pályáját kezdte.

Leibenstein azzal egészíti ki az aspirációk kialakulásának magyarázatát, hogy abban egyrészt lényeges szerepe van a hasonló társadalmi állású családoknak (nem csak a szülői családnak), másrészt a társadalmi helyzettel együttjárnak bizonyos fogyasztási kiadási követelmények (például megfelelő színvonalú lakás, oktatás, klubok, szabad idő tevékenységek), és a családok az e követelmények teljesítése után fennmaradó jövedelemrész alapján döntenek el a vállalni kívánt gyermekek számát. Minél magasabbak ezek a társadalmi státusból adódó követelmények, annál kisebb jövedelemrész marad szabadon a gyermeknevelésre.

Oppenheimer rámutat, hogy a fiatal házaspárok aspirációit nemcsak a szülői családban elért életszínvonal, hanem a náluk valamivel idősebb házaspárok elért szintje is befolyásolja, tehát nemcsak a szülői család, hanem a valamivel idősebb fiatalok mögött sem akarnak elmaradni. Kiemeli továbbá, hogy a feleségek gazdasági aktivitása és jövedelme különleges szerepet játszik az aspirációk megvalósításában. A nők nagyobb gazdasági aktivitása és jövedelme hozzájárul a fiatal házaspárok jövedelmének emelkedéséhez, de ugyanakkor gátolja a nagyobb gyermekszám elérését. Az elmúlt évtizedekben a nők, különösen a középkorú házasság nők gazdasági aktivitása nőtt, *Oppenheimer* szerint részben azért, hogy enyhítse azokat az anyagi nehézségeket, amelyek a baby-boom időszak nagyobb családjaiban jelentkeztek, amikor a gyermekek a kamaszkorba léptek és ezzel a velük kapcsolatos kiadások különösen megnövekedtek. A fiatalabb nemzedékek azonban hasonló életszínvonalat akarnak elérni, ezért a feleségek ott is fokozott mértékben vállalnak munkát, ez viszont gyermekszámuk csökkenése irányában hat. A nők nagyobb gazdasági aktivitása ezért hosszútávon a gyermekszám csökkenése irányában hat és valószínűtlenné teszi egy újabb nagy baby-boom bekövetkezését a következő évtizedekben.

Ez az utóbbi következtetés ellentétben áll azzal, amit mások az Easterlin-féle hipotézis alapján jósolnak. Hozzászólásában *Lee* is azt a gondolatot veti fel, hogy ezt a hipotézist fel lehetne használni a termékenység alakulásának előrebecslésére olyan értelemben, hogy amikor kisebb létszámú nemzedékek lépnek a munkaerő-piacra (és ezáltal ezek viszonylag kedvezőbb helyzetben vannak), azok termékenysége magasabb lesz. Ennek alapján 2000 körül egy újabb baby-boomra lehet számítani.

Sanderson a termékenység gazdasági elméletének két iskoláját, Beckernek és követőinek munkáit, valamint az Easterlin-iskolát hasonlítja össze. A legutóbbi évekig a két irányzat vagy nem vett tudomást egymásról, vagy a legélesebben bírálta egymás megközelítését. Pedig mindkettő ugyanarra a problémára keresett magyarázatot, nevezetesen, hogy mi magyarázza meg a termékenység csökkenését a jövedelem emelkedése esetében, *Becker* kezdetben a születéskorlátozás eltérő ismeretével, illetve elterjedésével magyarázta a termékenység különbségeket, később a gyermekek költségeinek emelkedésére (a magasabb jövedelmű családok többet költenek egy-egy gyermekre, mert „jobb minőségű” gyermekeket akarnak) helyezte a súlyt. *Easterlin* viszont az aspirációk — közgazdaságtani nyelven: az ízlések — változásával magyarázta a jövedelem és termékeny-

ség közötti egyértelmű pozitív korreláció hiányát. Sanderson szerint e két megközelítés kombinációja alapján lehet egy elfogadható elméletet felépíteni.

A. R.

HENRY, L.—GUTIERREZ, H.: *Qualité des prévisions démographiques à court terme. Etude de l'extrapolation de la population totale des départements et villes de France, 1821—1975.* (A rövidtávú demográfiai előrebecslések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépeességének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.) — *Population*, 1977. No. 3. 625—647. p.

„Mit mondhatunk a jövőről akkor, amikor a múltról és a jelenről is csak parciális, a működő mechanizmusokról csak hiányos ismereteink vannak?”

Mégis meg kell kockáztatni az előrelátást, mert ezt a közélet igen gyakran — s egyre gyakrabban — igényli. Persze vannak, akik kitérnek e feladat elől, hivatkozván ismereteik bizonytalanságára és a valóság komplex voltaára. Mások olyan püthiai szentenciát hangoztatnak, mely mindig igazolni fogja őket. Akadnak olyanok is, akik nekibátorodnak, de ha a jövő nem igazolja őket, körmönfont magyarázatokba kezdenek. Igen kevés azok száma, akik a realitás és az előrebecslés aprólékos, gondos elemzése alapján valóban tudományos magatartást tanúsítanak.

Úgy tűnik, hogy a humán tudományok képviselői körében a demográfusok kedvezőbb helyzetben vannak, a jelenségek — melyet tanulmányoznak — relatív „inerciája” miatt. Ritkán találkozunk azonban olyan tanulmányokkal, melyek során a demográfus a realitás és az előrejelzés eredményeinek egybevetését tűzte ki célul.

Jelen tanulmányban a szerzők e hiányosság pótlására vállalkoztak.

Vizsgálatuk célja az volt, hogy rövidtávú, de egyenlő hosszúságú periódusokban megfigyelt és becslült szaporodási arányszámok összehasonlításával, valamely alterület (mint amilyen pl. egy megye, vagy város) növekedési arányszámainak inerciáját tanulmányozzák.

A vizsgálati módszer megválasztása természetesen nagymértékben függ a hasznosítható adatok megbízhatóságától, részletzettségétől. Ez utóbbi sok esetben bizonyos kompromisszumra kényszeríti a kutatót. Ez történt e vizsgálat során is. Megfelelően részletezett adatok hiányában a népesség-számbecslés komponens módszerrel nem volt megvalósítható. Így a legegyszerűbb megoldást választva a népszámlálási adatok bázisán valamennyi francia megye, 91 város és 88 agglomerációs település népességének lineáris extrapolációját végezték el. Az extrapoláció alaphipotézise az volt, hogy a ma ismerete a múlttól, mely a kiindulás időpontjában jövőnek számított, a becslés során semmiféle szerepet nem játszhat. A matematika nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy valamely $t + x$ időintervallumban a népesség várható száma olyan feltétel mellett alakul, mely szerint t , $t + x$ intervallumban a népesség tényleges növekedési arányszáma a $t - x$, t intervallumban megfigyelt növekedési arányszámnak felel meg. E vizsgálat keretén belül $x = 5$, illetve 10 év. A kiinduló népesség a megyék esetében az 1831, a városoknál az 1821, illetve az agglomerációs településeknél az 1901-es népszámlálási évben ténylegesen számbavett népesség volt. Minden egyes területegység múltban megfigyelt növekedési arányszámához hozzárendelték becslült arányszámának medián, alsó és felső quartilis értékét. Olyan megfontolás alapján, hogy ha a múlt és a jövő népességfejlődését azonos, vagy közel azonos törvényszerűség determinálja, e három számított érték azonos, vagy közel azonos egybeesésére lehet számítani.

A vizsgálat látszólag meglehetősen negatív eredményekhez jutott. (De ez nem a választott módszer hibája.) A becslült és ténylegesen megfigyelhető növekedési arányszámok közötti eltérések szórása nagy. Nem igazolódott be az a hipotézis sem, hogy a középtávú előrejelzések a vándormozgalom kiegyenlítő hatása miatt jobbakként, mint a rövidtávú becslések.

Bizonyos értelemben azonban a negatív eredmény is eredmény. Igaz, hogy jó lenne nagyobb pontossággal előrebecsülni, de még mindig jobb ismerni a tény-

leges és várható eredmények közötti eltérést, mintsem minden ismeret, vagy csak közelítő ismeret nélkül vállalni az előrejelzés kockázatát. Továbbá, e negatívumok a továbbhaladás útját is körvonalazzák. Kívánatos lenne más országokra is — főként a hasonló vizsgálatokat végző országokra — kiterjeszteni e tanulmány tárgyát képező elemzést. De nemcsak térben, időben is szükséges volna a jobb eredmények elérése érdekében minél hosszabb idősorok alapján a múltban lezajlott törvényszerűségek feltárása, feltéve, hogy léteznek. Ahhoz ugyanis, hogy a múlt és a jövő közötti összefüggések ismeretével bírjunk, a jelenleginél sokkal hosszabb és pontosabb adatsorokra van szükségünk.

B. K.

HOFFMAN, S.: *Marital instability and the economic status of women.* (A házasság instabilitása és a nők gazdasági helyzete.) — *Demography.* 1977. No. 1. 67—76. p.

A házasság intézményének gyengülésére utaló jelek szaporodása az Egyesült Államokban már eddig is több szerzót indított arra, hogy a családok gazdasági helyzetét a házastársak családi állapotának változásaival összefüggésben vizsgálják. E kutatásokból kitűnően a házasságok felbomlásának egyik súlyos következménye az apa nélkül maradt családok gazdasági helyzetének rosszabbodása. 1973-ban a nők által eltartott családok 44 százaléka szegénységben élt.

A legújabb demográfiai változások csak tovább növelik e kérdés jelentőségét. 1974-ben az elváltak száma első ízben meghaladta az egymilliót, a válási arányszám pedig 1964 óta megkétszereződött. A házasságkötések számának hanyatlása következtében egyre csökken azoknak a családoknak az aránya, amelyekben mindkét szülő, férj és feleség megtalálható. Jelenleg a nő által eltartott gyermekes családok aránya az összes gyermekes családok 15 százalékát teszi ki, szemben az 1960. évi 9 százalékkal.

Szerző tanulmányában a családi állapotban beállott változásoknak a volt házastársak gazdasági helyzetére gyakorolt hatását — a korábbi keresztmetszeti elemzéseket továbbfejlesztve — folyamatos megfigyelés alapján vizsgálja. A vizsgálat anyaga a jövedelemdinamika tanulmányozása céljából 1968-ban felvett, 5000 családot magában foglaló — évenként folyamatosan megfigyelt — mintából származik. A részmintá felőli mindazokat a nőket, akik 1968-ban házasságban éltek és 1974-ben még kikérdezhetőek voltak, függetlenül attól, hogy fennáll-e még a házasságuk. A kiválasztott nők száma 2400 volt, egynevedűk fekete. A vizsgálat kiterjedt az 1968. évi házastársra is. Szerző feltételezi, hogy a megfigyelt időszakban bekövetkezett mintaveszteségek — férfiaknál 25, nőknél 20 százalék — nem okoznak torzítást, részben azért, mert a mintából kiesettek jövedelmi viszonyai valószínűleg hasonlítanak a mintában bentmaradt családokéhoz, részben pedig azért, mert a veszteségek korrigálása céljából a mintát 1972-ben ismételtlen megmérték. A követett eljárás lehetővé teszi, hogy a gazdasági helyzetben beállott változások összehasonlíthatók legyenek az 1968 és 1974 között elváltak vagy különéltek, illetve az egész periódus folyamán 1968-as házastársukkal együttélők között.

A mintabeli személyek 1974. évi családi állapot szerinti csoportosítása azt mutatja, hogy közülük több mint 2000 azzal a házastársával élt együtt, akivel 1968-ban, 182 nő és 110 férfi elvált vagy különélt eredeti házastársától. A férfiak 3 és a nők 2,2 százaléka elvált, de újrահázasodott a megfigyelt időszak folyamán. Többen megözvegyültek. E két utóbbi csoport gazdasági helyzetének elemzésére a tanulmány nem tér ki.

Szerző először a reáljövedelem és a jövedelemnek a szükségletekhez mért arányában bekövetkezett változásait tekinti át a családi állapot megváltozásának függvényében. A különbségek szembevetődnek. A vizsgált hétéves periódus folyamán a reáljövedelem növekedése csak a mindvégig házasságban élőknél tapasztalható (kb. 22 százalék), az elvált vagy különélő nők reáljövedelme közel 30 százalékkal csökkent. Csökkenés mutatkozik az elvált férfiaknál is, mintegy 19 százalékkal. A jövedelemnek a szükségletekhez viszonyított hányadosa — amely végeredményben azt mutatja, hogy a jövedelem milyen mértékben elegen-

dó a család szükségleteinek a kielégítésére — arra utal, hogy az elvált férfiak jóléti szintje ténylegesen növekedett, mintegy 16 százalékkal, az elvált nőknel viszont a csökkenés közel 7 százalék. Ez világosan tükrözi azt a tényt, hogy a válást vagy különélést követően a gyermekek rendszerint az anyánál maradnak, s a volt házastárstól kapott tartásdíj nem elegendő arra, hogy teljes mértékben kompenzálja a gyermekek ellátására fordított költségeket.

Az eredmények ellenőrzése céljából végezték — a fajt, életkort, iskolai végzettséget, városnagyságot, régiót — figyelembe vevő — többváltozós elemzés megerősítette ezeket a következtetéseket.

Megállapítható, hogy a házasság felbomlása a nők gazdasági aktivitását igen jelentősen befolyásolta, bár nem elhanyagolható azoknak az aránya sem, akik különféle jogcímenek átutalt segélyeket vettek igénybe (pl. közsegély, társadalombiztosítás, nyugdíjkiegészítés, munkanélküli segély, nő- és gyermektartás, rokon támogatás, stb.). Jelentős különbségek találhatók ugyanakkor a fehér és fekete nők között abban a tekintetben, hogy a család ellátásának a biztosítására az előbbieket közül melyiket utat választják. Az 1967-ben házastársával élő és nem dolgozó fehér nőknek több mint 60 százaléka, a feketéknek pedig több mint 50 százaléka munkaviszonyban állt 1974-ben. Azokat is figyelembe véve, akik 1967-ben is dolgoztak, az előbbi arány 80, illetve 70 százalékra módosul. A fehér nőknek kb. 7 százaléka, a feketéknek pedig 17 százaléka közsegélyben részesült. Jóllehet a nem fehér nők által eltartott családok az államtól kapott segélyekből nagyobb arányban részesültek, mint a fehér nők, az ilyen ellátás megszerzésének a valószínűsége a házasság felbomlása után — ha a nő korábban nem részesült segélyben — fehér elvált nők esetében tizenkétszeresére, nem fehér nők esetében csupán háromszorosára emelkedett.

Összességében az elvált vagy különélő nők reáljövedelmének a nagyságát döntően a munkaviszony alapján szerzett és a különféle jogcímenek átutalt jövedelmek határozták meg. Mind a fehér, mind a fekete 1968 és 1974 között házasságban élő nők reáljövedelmének növekedése legnagyobb részét a férj jövedelméből származott. Az elvált vagy különélő nők reáljövedelmének esését munkából származó jövedelmük lényeges emelkedése sem tudta ellensúlyozni. Míg a fehér nők reáljövedelme 3000 dollárral, a nem fehér nőké mindössze 230 dollárral esett, ami annyit jelent, hogy a nem fehér nők a házasság felbomlásával elvesztett jövedelmüknek kb. 96 százalékát pótolták. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nem fehér nők családjuk eltartásában nagymértékben számíthattak rokonaik pénzügyi támogatására. A volt házastársától tartásdíjat — akár nőtartás, akár gyermektartás címén — elsősorban a fehér nők kaptak, s az általuk kapott összegek is mintegy 50 százalékkal magasabbak voltak, mint a nem fehér elvált vagy különélő nők esetében.

A házasság felbomlásának e tanulmányban elemzett gazdasági következményei konkrét történelmi helyzetben érvényesülnek. Szerző feltételezi, hogy a kimutatott összefüggések a jövőben is fennmaradnak.

Cs. M.

KNODEL, J.: *Family limitation and the fertility transition: Evidence from the age patterns of fertility in Europe and Asia.* (Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és az ázsiai termékenység konstrukturáinak bizonyítékai.) — *Population Studies*, 1977. No. 2. 219—249. p.

Az utóbbi időben több tanulmány arra hívta fel a figyelmet, hogy az ázsiai országok jelenlegi termékenységsökkenésének alakulása jelentős mértékben eltér az európai — általában a nyugati — termékenységsökkenés történeti menetétől. Szerző több európai és ázsiai ország termékenységi adatait felölelő tanulmányában azt kívánja rendszeresen elemezni, hogy a preindusztriális Európa termékenysége és a jelenlegi ázsiai termékenység milyen mértékben tér el a természetes termékenységtől, továbbá, hogy az európai és az ázsiai termékenység átalakulása összevethető-e egymással?

A részletes elemzés bevezetéseképpen — kiemeli, hogy a természetes termékenység, a kontrollált termékenység és a születésszabályozás, azaz a paritás-

specifikus termékenység között különbséget kell tennünk. A kontrollált termékenység olyan magatartás, amikor a gyermekszülések közötti intervallumot szándékosan befolyásolják a házaspárok — akár a laktációs időszak meghosszabbításával, akár pedig a laktációs időszak alatti absztinenciával, vagy egyéb módon — de nem határozzák meg előre a születendő gyermekek számát. A születésszabályozás ezzel szemben olyan magatartás, amikor a házaspárok szándékosan meghatározzák a születendő gyermekek számát, és ha ezt elérték — rendszerint a házasság elején, vagy viszonylag fiatal korban — a nők termékenysége nagyon lecsökken, gyakorlatilag megszűnik. A termékenység első két típusának korspecifikus ábrázolása konvex-görbét mutat, míg a születésszabályozás termékenységének képe konkáv-alakú. Szerző röviden ismerteti a Coale-féle születésszabályozás mértékének indexét, amely lényegében nem más, mint a természetes termékenység empirikus értékeinek és 43 születésszabályozást folytató ország empirikus korspecifikus termékenységi értékeinek függvényeszerű kifejezése. Ez az index (m) nulla értéket akkor vesz fel, ha a termékenység egyenlő a természetes termékenységgel. Növekedése a természetes termékenységtől való elérést jelöli, illetőleg azt a tényt, hogy a kor növekedésével a termékenység magymértékben eltér a természetes termékenységtől.

Szerző összehasonlítja a 19. század végi nyugat-európai korspecifikus termékenység grafikus képét az ázsiai országok 1950-es korspecifikus termékenységének ábrájával. Mind a két országocsoport ábráját úgy szerkesztette meg, hogy a 20—24 korévek termékenységi értékét tekintette bázisnak. A két országocsoport termékenységi görbéi konvex alakúak. A születésszabályozás indexe (m) mindenütt valamivel nagyobb nullánál. Az m értékei azonban az ázsiai országokban (Japán, Korea, Pakisztán, Taivan, Thaiföld, Indonézia, Banglades) jóval nagyobbak, mint az európai országok értékei. Szerző tehát levonja azt a tanulságot, hogy a századforduló előtti Európára, de különösen az azt megelőző korszakra többé-kevésbé a természetes termékenység, vagy legalább is a kontrollált termékenység a jellemző, ugyanúgy, mint egy évszázaddal később — az 1950-es években — Ázsiában.

A Coale-féle születésszabályozás indexe Dániában, Norvégiában, Svédországban és Hessenben az 1880-as éveket megelőzően — azaz a termékenységszökkenés előtti korszakában — stabilizált értéket mutatott, meghaladva az $m = 0.0$ értéket. Ezt követően azonban rohamosan növekedett, mégpedig abban a korszakban, amikor a születésszabályozás elterjedt. Hasonló jelenség mutatható ki az említett ázsiai országokban is az 1950-es évek vége és az 1970-es évek eleje közötti időszakban. Azaz itt is társadalmi gyakorlattá vált a születéskorlátozás. Az ázsiai országokban azonban a születésszabályozás elterjedése sokkal gyorsabb volt, mint az európai országokban. Szerző ezt úgy igazolja be, hogy az említett két országocsoportban a 19. század végétől, illetve az 1950-es évek végétől számítva azt az időtartamot határozza meg, amely alatt a termékenység 25%-kal csökkent. Ez a csökkenés Európában 20—30 év, Ázsiában 5—9 év.

Az európai és az ázsiai országokban az idősebb korcsoportokban nagyobb mértékben csökkent a termékenység, mint a fiatalabb korcsoportokban, ebben a tekintetben tehát nincs különbség a folyamat lezajlásában.

Szerző statisztikai elemzéseit összefoglalva megállapítja, hogy Európában és Ázsiában a szekuláris termékenység csökkenését megelőzően — azaz a 10. század vége és a 20. század 50-es évei előtt — nem volt általános gyakorlat a születésszabályozás, másként kifejezve a paritás-specifikus születésszabályozás, családtervezés. Kiemeli továbbá, hogy a családtervezés megindulása megszakíthatlan és egyre erősebb folyamat — mind a két földrészen.

Ismeretes azonban, hogy Európában: Franciaországban, Hollandiában és Svédországban, de tegyük hozzá, hogy Magyarországon is a preindusztriális korszakban is kimutatható a születésszabályozás. Szerző azonban úgy véli, hogy ezek kivételes esetek voltak és általában a paritás-specifikus termékenységszökkenést új magatartás (innovation), nem pedig alkalmazkodás (adjustment) a megváltozott gazdasági-társadalmi körülményekhez. Hangsúlyozza, hogy a kontrollált termékenység, amely az általános születésszabályozást megelőzte, igen nehezen fedezhető fel. Egyrészt azért, mert a gyermekszülések közötti intervallum meghosszabbítása társadalmi normává változik, tehát az egyéni döntést elfedi, másrészt mert a valamilyen gazdasági vagy egyéb krízis csak átmenetileg

idézi elő és végül, mert igen sokszor csak egy-egy rétegre (elit) korlátozódik. Ilyen esetekben természetesen a családtervezés módszereit is alkalmazták a csökkenés előtti korszakban, de ez nem terjedt ki az egész társadalomra.

D. D.

PAGE, H. J.—WUNSCH, G.: *Parental survival data: Some results of the application of Ledermann's model life tables.* (A szülők továbbélésére vonatkozó adatok: Ledermann halandósági tábla típusai alkalmazásának néhány eredménye.) *Population Studies*, 1976. No. 1., 59—76. p.

A halandóság direkt módszerekkel történő mérése számos fejlődő országban még napjainkban is igen nehéz, vagy teljesen lehetetlen, részint azért, mert még nem ismeretes vagy hiányos a halálozások regisztrálása, részint pedig azért, mert a halandóság kockázatának kitett népesség számára és struktúrájára vonatkozó adatok kétes értékűek. E hiányosságoknak a megszüntetéséig nem becsülendők le a halandóság indirekt becslésére vonatkozó módszerek, melyek közül újabban *William Brass* ama módszere vált ismertté, melynek alapján a gyermekek halandósága az összes született és a még életben levő gyermekek számának az anya életkora szerint csoportosított adataiból a halandósági tábla típusoknak a felhasználásával becsülhető. Mintegy evtizeddel ezelőtt egy másik módszer is napvilágot látott, mely azonban a demográfusok figyelmét csak újabban vonta magára: *Louis Henry* ama módszeréről van szó, melynek alapján a szülők halandósága becsülhető ama személyeknek a korcsoportonkénti arányai alapján, akiknek a szülei már meghaltak. Ez a módszer feltételezi, hogy a szülők halandósága, illetve továbbélése nincs kapcsolatban a gyermekek halandóságával, illetve továbbélésével, illetve a gyermekek egy szülőre jutó számával. E feltevés helytálló, illetve vitatható voltától függetlenül a szerzők annak a kérdésnek a megvizsgálását tekintették feladatuknak, hogy milyen célokra használhatók a szülők halandóságára vonatkozóan ilymódon nyert információk, hogyan alakíthatók át ez utóbbiak a halandósági tábla mutatóinak az értékeivé és hogyan kapcsolhatók össze a fiatalkori halandóságra vonatkozó becsléseknek az eredményeivel. Módszereik és eredményeik megértése feltételezi *Henry* és *Brass* módszerének a részletesebb ismeretét.

Louis Henry francia demográfus volt az első, aki a szülők halandóságának említett indirekt becslési módszerét kidolgozta. E módszer szerint az a éves korú népességből azoknak az aránya, akiknek az anyja még életben van azonos az a évvel korábban gyermeket szült nők közül a legalább még a évet leélt nőknek az arányával. Az anyjukat már elvesztett a évesek arányát $\Phi(a)$ -val, az a évvel korábban gyermeket szült nők átlagos életkorát pedig az $M(f)$ szimbólummal jelölve megállapítható, hogy $\Phi(a)$ az $M(f)$ éves kortól az $M(f) + a$ éves korig való továbbélésének a valószínűségével az

$$1_{M(f)+a}/1_{M(f)} = \frac{1,0 - \Phi(a)}{0,99} + b\delta^2$$

formula segítségével hozhatjuk kapcsolatba, melyben

$$1_{M(f)+a}/1_{M(f)} \text{ az } M(f) \text{ és } M(f) + a$$

életkorok közötti továbbélés valószínűsége, δ^2 az anyák gyermekeik megszületés kori életkorának a varianciája (szórásnégyzete), b pedig egy állandó, melynek értéke az M_f értékétől és a halandóságnak a színvonalától függ. *Henry* ennek az állandónak az értékét az NSZ halandósági tábla típusainak a felhasználásával becsülte.* Hasonló megfontolások alapján történt az apákra vonatkozó adatoknak a becslése. A szülők a évvel korábbi kormegoszlását általában nem ismerjük, ezért kénytelenek vagyunk feltételezni, hogy az M és δ^2 értékei azonosak a megfigyeléskori adatok alapján számított értékekkel. Ez az eljárás a nők eseté-

* *L. Henry*: *Mesure indirecte de la mortalité des adultes.* *Population*, 1960. évi 3. sz., 457—466. p.

ben természetesen könnyebben alkalmazható mint a férfiak esetében. Ez utóbbiak M értékeinek becslése esetén gyakran kényszerülünk a férjek és a feleségek közötti átlagos korkülönbséget is figyelembe venni.

Henry módszerének az alkalmazhatóságát megnehezíti, hogy a b értékét az általa számított standard értékek közül kell kiválasztani, holott ez az érték maga is a még ismeretlen (keresett) halandóságnak a színvonalától függ és általában csak közelítések sorozata útján becsülhető. Az M és az $M + a$ értékek továbbá csak ritkán többszöröseai az ötnak, vagyis a konvencionális halandósági elemzésekben használt korintervallumok nagyságának a két népességre vonatkozó eredmények közvetlen összehasonlítása ezért csak abban a ritkán előforduló esetben lehetséges, ha az M és az $M + a$ értékek mindkét népességben azonosak.

W. Brass és *K. Hill* módszere* nem teszi szükségessé a közelítések alkalmazását és a szokásos ötéves korcsoportokba tartozók válaszai közötti relációk alapján alkalmazható:

$$1_{B+N}/1_B = W(M, N) \cdot \Pi_{N-5,5} + [1,0 - W(M, N)] \Pi_{N,5}$$

a nők esetében és

$$1_B + 2 \frac{1}{2} + N/1_B = W(M, N) \Pi_{N-5,5} + [1,0 - W(M, N)] \Pi_{N,5}$$

a férfiak esetében.

A fenti egyenlőségek baloldali része a jelzett életkorok közötti továbbélésnek a valószínűségét fejezi ki, $\Pi_{N-5,5}$ és $\Pi_{N,5}$ azoknak a válaszolóknak az arányát jelzi, az $N-5$ -től N -ig illetve N -től $N+5$ -ig terjedő korintervallumokban, akiknek az anyja (illetve az apja még életben van, a B állandó, melynek értéke 25,0 az anyák és 32,5, ill. 37,5 az apák esetében (az M (m)-től, vagyis az apák gyermekeik megszületésékor átlagos életkorától függően), W (M, N) pedig az M és N értékeitől függő súlyozási tényező. *Brass* és *Hill* — mint ismeretes — kiszámították a W (M, N) standard értékeinek a tábláját az M -nek az anyák esetében 22-től 30 éves, az apák esetében pedig 28-tól 44 éves korig terjedő értékeinek és az N -nek 10-től 55-ig, ill. 60-ig terjedő értékeinek az alapul vételével. Az M (f) és az M (m) értékeinek a birtokában a felnőttek továbbélési valószínűségére vonatkozó becslések igen egyszerűek.

Brass és *Hill* módszerének az alkalmazhatóságát az nehezíti meg, hogy felhasználásával két vagy több népességnek az összehasonlítása nem mindig lehetséges. A nők halandóságának az összehasonlítása minden esetben a $\Pi_{125+N}/1_{25}$ továbbélési valószínűségeknek az alapján történik, ezért minden esetben lehetséges is. A nőkre és a férfiakra vonatkozó becsléseknek a közvetlen egybevetése azonban nem mindig lehetséges, ez utóbbiak ugyanis a $\Pi_{135+N}/1_{32,5}$, illetve $\Pi_{140+N}/1_{37,5}$ továbbélési valószínűségeknek az alapján és nem a $\Pi_{125+N}/1_{25}$ továbbélési valószínűségeknek az alapján történnek. Két férfi népesség egybevetése is csak abban az esetben lehetséges, ha mindkettőre vonatkozóan a $\Pi_{135+N}/1_{32,5}$ illetve mindkettőre vonatkozóan a $\Pi_{140+N}/1_{37,5}$ értékek állnak rendelkezésünkre. Gyakran kell ezért egyetlen halandósági mutató alapján történő egybevetéshez folyamodnunk. E mutató kidolgozása ugyanakkor gyakran számos nehézségbe (hibaforrásba) ütközik, melyeknek az elkerülése, illetve hatásuknak a csökkentése egy és több népesség esetében is leginkább a halandósági tábla típusok igénybevételének útján lehetséges.

Egy vagy két paraméteres halandósági tábla típusokat célszerűbb-e erre a célra felhasználni? Ez attól függ, hogy kizárólag a felnőttkori halandóságnak, vagy minden életkorra kiterjedő halandóságnak a felmérését tűzzük-e ki célul. Az előbbi esetben általában az egy paraméteres, az utóbbiban pedig legtöbbször a két paraméteres tábla típus alkalmazása a célszerűbb. *Brass* és *Hill* módszere két paraméteres tábla típus segítségével teszi lehetővé a felnőtt- és gyermekkori halandóságnak az összekapcsolását. E szerzők teljes halandósági táblának a kidolgozását tűzték ki célul. Ez az út azonban nem mindig járható, egyrészt azért,

* *W. Brass—K. Hill: Estimating adult mortality from orphanhood. Proceedings of the International Population Conference, Volume 3, I. Ö. S. S. P. Liège, 1973, 111—123. p.*

mert a két életszakaszon belüli halandóságra vonatkozó adatok egyben különböző naptári periódusokra vonatkozó adatok is, az ezekre épülő halandósági tábla tehát időbelileg „hibrid”-nek tekinthető, másrészt pedig azért, mert a szóban forgó két életszakaszon belüli halandóságra vonatkozó adatok különböző típusúak is: különböző módon jöttek létre és általában megbízhatóságuknak a mértéke is különböző.

Brass és *Hill* az ún. logit-szisztémájú halandósági tábláknak a használatát javasolják, melyek az alábbi empirikusan megfigyelhető törvényszerűségnek a becslésén alapszanak:

$$\text{logit } p_x = \alpha + \beta \text{ logit } p'_x,$$

ahol p_x a születéstől x éves korig való továbbélésnek a kiszámítandó (keresett) értéke, p'_x pedig e valószínűségnek a vonatkozó halandósági tábla típusbeli értéke.

Mi a *logit* és az *antilogit*? E fogalmak — mint ismeretes — a logisztikus függvény lineáris transzformációjával kapcsolatban születtek meg. A logisztikus függvény — mint ismeretes — a

$$P = 1 - Q = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \beta x)}}$$

formulával határozható meg, mely linearizálva (egyenesvonalú alakra hozva):

$$\text{logit } P = \log_e \frac{P}{Q} = \alpha + \beta x$$

formában írható. A lineáris transzformáció útján előállított logit P -nek és az x -nek az összetartozó értékei ugyanazon egyenesbe esnek, melynek α az ordináta tengellyel alkotott metszéspontja β pedig az irányhatározója. A *logit* és *antilogit* értékeknek, valamint az ún. logisztikus súlyoknak a tábláit napjainkban használt formájukban *Joseph Berkson* dolgozta ki és publikálta a *Journal of the American Statistical Association* 1953. évi szeptemberi számában.

Visszatérve a logit-szisztémájú halandósági táblákhoz:

$$\text{logit } p_x = \frac{1}{2} \log_e \frac{1 - p_x}{p_x}.$$

Ez a két paraméteres szisztéma szükség esetén egy paraméteressé alakítható át a $\beta = 1$ helyettesítésével.

A logit-szisztémájú halandósági táblák helyett azonban, az utóbbiak alternatívájaként *Sully Ledermann* francia demográfus egy és két paraméteres halandósági tábla-típusai is használhatók.* Ez utóbbiak 154 a közelmúltra vonatkozó halandósági táblából kiindulva a medián halálozási valószínűségeknek (n q j) az alábbi típusú logaritmikus regressziós modellek segítségével történő becslésén alapszanak:

$$\log_n q_j = a_{j0} + a_{j1} \cdot \log Q$$

az egy paraméteres modellek esetében és

$$\log_n q_j = b_{j0} + b_{j1} \cdot \log Q_1 + b_{j2} \cdot \log Q_2$$

a két paraméteres modellek esetében. Q , Q_1 és Q_2 a különböző „belépéseknek” megfelelő független változók, a_{ji} és b_{ji} pedig a j -től $j+5$ -ig terjedő korcsoportra vonatkozó regressziós koefficiensek. *Ledermann* tábla típusaiba több halandósági jellemző (főként két életkor közötti halálozási valószínűség) révén lehet „belépni”: az egy paraméteres szériába két „kapun”

* *S. Ledermann*: Nouvelles tables-types de mortalité, I. N. E. D., Travaux et Documents, Cahier No 53, Paris, 1969.

$$(c_0^0, 1q_0, 5q_0, 15q_0, 20q_{30}, 20q_{45} \text{ és } m_{50+})$$

át, a két paraméteres szériába három „kettős kapun”

$$(5q_0 \text{ és } 20q_{45}, 15q_0 \text{ és } 20q_{30}, 15q_0 \text{ és } m_{50+})$$

át. Valamennyi „kapu” a mindkét nembeli népesség halandóságára vonatkozó értékeket jelent a $20q_{45}$ kivételével, mely a női népesség halandóságára vonatkozó adatra utal. E tábla típusik a halálozási valószínűségek átlagos értékein kívül az ez utóbbiak körüli szórást, vagyis a $2\sigma_j$ értékét és tartalmazzák, melyben σ_j a regressziós egyenlet által meghatározott nq_j halálozási valószínűségeknek a standard habája. E táblatípusoknak viszont a szóban forgó célra való felhasználásuk szempontjából az a hátránya, hogy független változói csaknem kizárólag a mindkét nembeli népesség halandóságára vonatkozó értékek, felhasználójuk ezért kénytelen elfogadni a bennük kifejezett, a valóságnak nem mindig megfelelő nemek közötti halandósági különbségeket, illetve saját maga által végzett külön elemzés alapján a valóságnak megfelelően korrigálni kell ez utóbbiakat.

A szülőknek a gyermekekével összefüggő továbbélési valószínűségeinek az elemzése *Ledermannak* az $5q_0$ és $20q_{45}$ értékeken alapuló két paraméteres modellje (az ún. 1. hálózat) használható:

$$\log_n q_t = b_{j_0} + b_{j_1} \cdot \log_5 q_0 (MF) + b_{j_2} \cdot \log_{20} q_{45} (MF)$$

A felnőttkori halandóságnak a továbbélési valószínűségekből származtatott, a gyermekhalandóság figyelembevétele nélkül becsült mutatója az ugyanazon felnőttkori halandósági mutató ($20q_{45}$) alapján az egy paraméteres modellből (az ún. 105. hálózatból) becsülhető.

A szerzők a szülők halandóságának a becslését hat országban végzett empirikus vizsgálatnak az adatai alapján végezték el. A vizsgálat egyik érdekessége az volt, hogy az azonos korú nőknek a válaszaik alapján a szülőknek általában magasabb szintű (kedvezőtlenebb) halandóságára lehetett következtetni mint a megkérdezett férfiaknak a válaszaik alapján. A vizsgálatba bevont afrikai országok 20 évesnél idősebb női megkérdezettjei például nagyobb arányban állították azt, hogy szüleik már meghaltak, mint a 20 évesnél idősebb férfi megkérdezettek, ami elsősorban a korbevallás megbízhatatlansága nemek szerinti különbségeinek a következménye: a bevallott korúknál valójában idősebb nőknek a szülei hosszabb időn át voltak kitéve a halandóság kockázatának mint az ugyanazon korcsoportba sorolt férfiaké.

A felnőttkori halandóság összefoglaló jellemzésére és egybevetésére használt ún. 105. hálózat a

$$\log_n q_j = a_{j_0} + a_{j_1} \cdot \log_{20} q_{45} (MF)$$

modellen alapszik, melyben $20q_{45} (MF)$ az a független változó, melynek az értékeiből a többi életkorra vonatkozó halálozási valószínűség becsülhető. A fenti egyenlet azonban úgy is átalakítható, hogy más életkorokra vonatkozó halálozási valószínűségeknek az alapján éppen a $20q_{45}$ értékét becsülhessük vele. Figyelembe véve továbbá azt a tényt, hogy *Brass* és *Hill* módszerével a szülők továbbélésére vonatkozó adatok a nők esetében $1_{B+N}/1_B$, a férfiak esetében pedig

$1_{B+2} \frac{1}{2} + N/1_B$ típusú továbbélési valószínűségekké alakíthatók át, *Ledermann* 105. hálózatából e valószínűségeknek az értéke könnyen kiszámítható, a $20q_{45} (MF)$ különböző értékeinek a függvényeként. A $20q_{45}$ értékek lineáris in-

terpoláció útján valójában bármely $1_{B+N}/1_B$, illetve $1_{B+2} \frac{1}{2} + N/1_B$ érték-

kel kapcsolatba hozhatók. A szerzők a *Ledermann* tábla típusaival végzett bec-

léseinek az eredményeit a Coale—Demény-féle princetoni halandósági tábla típusokkal végzett becslési eredményekkel is egybevetik és megállapítják, hogy az eltérések nagyságai — többek között — az elemzett halandósági szintek a függvényei. A halandósági tábla típusok felhasználásával végzett hasonló becslések legsebezhetőbb pontja az M (m) értékek, vagyis az apák gyermekeik megszületésükori átlagos életkorának a becslése, de eléggé súlyos, szerteágazó hatású problémaként jelentkezik a korbevallásnak a megbízhatatlansága általában is.

A Brass és Hill-féle módszerrel, valamint Ledermann-féle tábla típusokkal végzett halandósági becsléseknek egyik szembetűnő közös sajátossága, hogy mindkét módszer alkalmazása azonos adatok esetében csaknem teljesen ugyanazt az általános halandósági színvonalat, vagyis ugyanazt a születéskor várható átlagos élettartamot (e_0^0) eredményezi. A két módszer alkalmazása mégis jelentősen eltérő eredményeket ad abban a vonatkozásban, hogy:

— a halandóság korszpecifikus jellemzői magasabb (kedvezőtlenebb) halandósági szint esetében nagyobb mértékben függenek az alkalmazott módszertől mint alacsonyabb (kedvezőbb) halandósági szint esetében;

— a választott módszer nagyobb mértékben befolyásolja a fiatalabb felnőttkori férfi halandóságnak a jellemzőit mint az azonos életkori női halandóságét, öregkorban viszont ennek az ellenkezője áll fenn;

— a *logit*-módszer alkalmazása az 5—20 éves nők alacsonyabb és az azonos korú férfiak magasabb halandóságát eredményezi mint a *Ledermann*-módszeré, idősebb korban azonban ez is az ellenkezőjére változik;

— a nemek életkoronkénti halandósági differenciái részben a *Ledermann*-féle modellben előre meghatározott (lokalizált) jellegűtől is függenek, aminek a hatását, legalábbis egyes esetekben, ki kell küszöbölni stb.

Nehéz eldönteni természetesen, hogy a fenti különbségek milyen mértékben adódnak az alkalmazott modelleknek és milyen mértékben a rendelkezésre álló információknak (adatoknak) a természetétől. Valóban kérdéses továbbá, hogy minden esetben célszerű-e a gyermekek és a felnőttek halandóságára vonatkozó adatokat minden életkorra kiterjedő teljes halandósági tábla formájában egyesíteni, minthogy ez utóbbiaknak sem az eredete, sem a megbízhatósági foka nem azonos, fennforog továbbá az is, hogy két különböző periódusnak a halandósági feltételeit tükrözik. Az ilyen halandósági tábla a megfigyelés által felölelt időszakok és a születési évszámok tekintetében is hibrid jellegű tábla lenne, ami a halandósági viszonyok gyors változásának az időszakában aligha lenne elfogadható.

A halandóság nem direkt és nem konvencionális módszerekkel történő tanulmányozásában jelentős előrehaladást jelentő, elsősorban a fejlődő országok halandóságai viszonyainak a megismerését segítő magasszínvonalú tanulmány kétségtelenül megérdemli, hogy számontartsuk és figyelemmel tanulmányozzuk.

V. E.

WELLER, R. H.: *Wife's employment and cumulative family size in the United States, 1970 and 1960.* (A feleség foglalkoztatottsága és a kumulált családnagyság az Egyesült Államokban 1970-ben és 1960-ban.) — *Demography*, 1977. No. 1. 43—65. p.

A tanulmány a női foglalkoztatottság és a termékenység között nyilvánvalóan fennálló statisztikai kapcsolat hátterét kutatja. A két jelenség közötti kapcsolat okozati szempontból négyféle lehet:

1. A családnagyság befolyásolja a munkavállalást.
2. A munkavállalás befolyásolja a családnagyságot.
3. Kölcsönösen hatnak egymásra.
4. Mindkét jelenséget közös, de rajtuk kívülálló tényezők befolyásolják.

A szerző mind a négy hipotézist áttekinti korábbi kutatások alapján.

A családnagyságnak a munkavállalásra gyakorolt hatását pusztán a menyiségi összefüggés alapján szokták feltételezni.

A munkavállalás befolyásolja a családnagyságot aszerint, hogy a nő „hagyományos” vagy „modern” beállítottságú-e. A két jelenség között gazdasági természetű kapcsolat is van: minél magasabb a nő fizetése, annál nagyobb a gyermekszülés „ára” a fizetéskiesés miatt. De nemcsak a fizetés nagysága számít, hanem a család egész jövedelméhez viszonyított aránya is, ez adja meg ugyanis a marginális jövedelemkülönbséget, ami a család számára érezhető. Egyes szerzők szerint a foglalkoztatás azért is csökkenti a termékenységet, mert a dolgozó nőknek nagyobb súlyuk van a családi döntéseknél, kiterjedtebb ismeretségük alapján pedig jobban ismerik a fogamzásgátlás módjait. Egyes kutatások szerint a női munkavállalás a nupcialitást is csökkenti, ezáltal szintén csökken a termékenység.

Az előzők alapján feltételezhető, és egyes szerzők bizonyították is, hogy a két jelenség egymást kölcsönösen negatív irányba befolyásolja.

Azokat a feltevéseket, hogy a két jelenség együttmozgását az okozza, hogy egyéb tényezők befolyásolják mindkettőt, egyes korábbi kutatások alátámasztották, mások cáfolták.

Jelen tanulmány szerzője a korábbiak alapján feltételezi, hogy a két változó között többféle okozati lánc is kimutatható, melynek működését a nő, a család és a társadalom helyzete is befolyásolja. Ezért három fő célja van: egyrészt az, hogy meghatározza, milyen mértékű negatív összefüggés van a női foglalkoztatottság és a kumulált családnagyság között, másrészt azt vizsgálja, hogy a megfigyelt összefüggés erőssége különbözik-e a népesség egyes rétegei között, illetve az összefüggés változott-e 1960 és 1970 között. Ez utóbbit az teszi érdekessé, hogy ez alatt a 10 év alatt nagyon megnőtt a munkát vállaló nők aránya, amit egyrészt a szemléletváltozás, másrészt az állandó inflációs nyomás okozhatott.

A számítások adatait az 1960-as és 1970-es népszámlálások 1 százalékos közhasználatú mintájából vette a szerző. A munkavállalást a népszámlálás éve vagy az előző év alapján vette figyelembe.

Az előzetes számítások során nemcsak az derült ki, hogy a munkában álló nők lényegesen kevesebb gyermeket szültek a vizsgálat időpontjáig, mint a nem dolgozók (2,19 illetve 2,65), hanem az is, hogy a nő kora, régebbi munkavállalása, iskolai végzettsége, bőrszíne, a rokonok jelenléte a családban és a férj illetve a feleség jövedelmének az aránya is befolyásolja az összefüggés mértékét.

Mivel a foglalkoztatás és a gyermekszám közötti összefüggés a fehéreknél szorosabb, mint a színesbőrűeknél, a két kategóriát a szerző külön tárgyalja.

A fehérek esetén a vizsgált változók közül csak a házasságtartam befolyásolja jobban a gyermekszámot, mint a foglalkoztatás. A vizsgált hat változó (munkavállalás 1960-ban és 1970-ben, házasságtartam, végzettség, rokonok jelenléte a háztartásban, a férj jövedelme, munkavállalás 1965-ben) az eddig szült gyermekek száma varianciájának majdnem 32 százalékat magyarázza. Ha additív modellt használunk, akkor csak 29,4 százalékot. Ez arra utal, hogy bizonyos körülmények között interakció lép fel. Ennek felderítése a korrelációs hányados kiszámításával történt, amit a szerző részletesen ismertet. A házasságtartam növekedésével a foglalkoztatottság és a gyermekszám közötti kapcsolat gyengül, a magasabb végzettségűeknél erősebb mint az alacsonyabb végzettségűeknél, ahol nincs rokon a háztartásban ott erősebb, mint ahol van.

Akkor is hasonló eredmények kaphatók, ha a foglalkoztatottságot nem annak pusztán tényével jelöljük, hanem egyéb mutatókkal: a feleség és a férj jövedelme közötti aránnyal, a ledolgozott hetek vagy munkaórák számával, vagy a végzett munka fajtájával.

A színesbőrűeknél a foglalkoztatottságnak sokkal kisebb jelentősége van. A gyermekszámot a foglalkoztatottság elsősorban akkor befolyásolja, ha azt folyamatosan, 1960-ban, 1965-ben és 1970-ben is észlelni lehetett. A többi változó is némileg másképp fejti ki hatását, mint a fehér nőknél.

1960 és 1970 között a női munkavállalás hatása a termékenységre valamegyest csökkent, de a többi változó hatása is megváltozott.

Összefoglalva megállapítható, hogy a női munkavállalás és a kumulált gyermekszám között létezik negatív kapcsolat. A kapcsolat erőssége társadalmi kategóriák szerint különbözik. Legerősebb azoknál a viszonylag nem régóta házas,

magasabb végzettségű nőknél, akiknek háztartásában nem él olyan rokon, aki a gyermeket gondozhatná.

Az összefüggés erőssége 1960 és 1970 között csökkent. A szerző megpróbál erre választ keresni. Valószínűnek tartja, hogy az egész jelenségkomplexumban végbemenő lassú változásról van szó, amit az is jelez, hogy a foglalkoztatott nők termékenysége valamelyest nőtt, míg a nem dolgozóké csökkent. Egy másik, a cikkben idézett szerző megállapítása szerint a női foglalkoztatottság és a termékenység közötti kapcsolat elsősorban nem a magas, vagy a minimálisához közelálló termékenységű területeken figyelhető meg, hanem a két szélső állapot között átmenetet mutató népségegek esetén.

Sz. B.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata

1977. No. 1.

- KONECNÁ, A.: A homogén és heterogén nemzetiségű Csehszlovákia.
 PROKOPEC, J.: A magatartási interakció és a preferenciaértékek meghatározói az élettárs választásnál.
 SEKERA, V.: Nemzetiség és anyanyelv Csehszlovákiában. 2. rész.
 BODROVOVÁ, V.: A művi abortusz problematikája a szocialista országokban.
 PISTELÁK, J.: A morvaországi Konice népességszámának kiszámítása egy statisztika előtti időszakra.
 PROKOPEC, J.: A válások alakulása Prágában — a jövődől válások csehszlovákiai prototípusa.
 Szocialista országok nemzetközi demográfiai konferenciája, Libice, 1976.

1977. No. 2.

- KALINOVÁ, L.: A cseh és a szlovák társadalom struktúrájának változásai 1945—1948 közt.
 VECERNIK, J.: Hosszútávra ható változások az életciklus fordulópontjain.
 HOLMAN, J.: Dél-Csehország népessége halandóságának alakulása és egészségi állapotának néhány problémája.
 CHLEBOVKÁ, M.: A műveltségi szint és a környezet összefüggései Ostrava városban.
 A VIII. Csehszlovák Demográfiai Konferencia, Roztok.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népességi Társaság folyóirata

1977. No. 2.

- BACH, R. L.—SMITH, J.: A lakóhelyi közösséggel való megelégedettség, elvárások az elköltözéssel szemben és vándorlás.
 DE JONG, G. F.: Lakóhelyi preferenciák és vándorlás.
 CHAUDHURY, R. H.: Relatív jövedelem és termékenység.
 FLEISHER, B. M.: Az anya otthoni ideje és a gyermek minőségének „megtermelése”.
 HOUT, M.: Családtervezési programtevékenység és a családtervezési szolgálatok betegforgalmi arányszámai az Egyesült Államokban 1969-ben és 1971-ben.
 PULLUM, TH. W.—WILLIAMS, S. J.: A népmozgalmi statisztikán alapuló eljárás fogamzási arányszámok becslésére.
 TEACHMAN, J. D.: A Schoen-féle Δ és egy loglineáris mérőszám közti összefüggés.
 STAIRS, R. A.: Megjegyzés a népsűrűség fogalmáról.
 McNEIL, D. R.—TRUSSEL, T. J.—TURNER, J. C.: Demográfiai adatok spline-interpolációja.

NOTAS DE POBLACION
REVISTA LATINOAMERICANA DE DEMOGRAFIA

a Latin-amerikai Demográfiai Központ (CELADE) folyóirata

1976. dec. szám

- PECHT, W.*: Mezőgazdaság és népesedésdinamika.
SPIELMAN, E.: Megjegyzések a Gompertz-függvény alkalmazásáról a termékenység vizsgálatában.
TORRADA, S.: A társadalmi csoportok szerinti megkülönböztetés a demográfiai vizsgálatokban.
MORALES, J.: Latin-amerikaiak az Egyesült Államokban. Az 1960-as és 1970-es népszámlálások közti népességnövekedés elemzése és a népesség alapvető jellemzői 1970-ben.
ARGUELLO, O.: A mezőgazdaság szerkezete és a vándorlás közti összefüggés Chilében.

POPULATION

a francia Demográfiai Intézet folyóirata

1977. No. 1.

- DEVILLE, J. C.*: A családképzés időbeli ütemének harmónikus analízise Franciaországban. (Társadalmi egyenlőtlenségek és ennek alakulása 1920—1960 közt.)
HOUDAILLE, J.: A házastársak aláírásai házasságkötéskor Franciaországban 1740 és 1829 közt.
NIZARD, A.: A családi jogállás elismerése Franciaországban: jogi szabályozás és statisztika 1804 óta.
DEGOS, L.—CHAVENTRÉ, A.—JACQUARD, A.: Vándorlás, természetes kiválasztódás és hiszto-kompatibilitási rendszer.
PRIOUX, F.: A skandináv országok népesedési helyzete.
MUNOZ-PEREZ, F.: A legális művi abortusz helyzete a világon.
BISSON, A. F.—PICHE, V.: A házastársak egyetértése a termékenység és családtervezés kérdésében: egy Québecben végzett vizsgálat eredménye.
HOUDAILLE, J.: A termékenység alakulása Hessenben a 18. és 19. században.
HOUDAILLE, J.: Az aktív népesség alakulása Spanyolországban a hatvanas években.

1977. No. 2.

- A Franciaország népesedési helyzetéről szóló Hatodik Jelentés.
ROUSSEL, L.: Demográfia és a házasság életmód Dániában.
SERRE, J.-L.—LEFEVRE-WITTIER, PH.: Szociológiai keveredés és genetikai keveredés.
CHESNAIS, J.-C.: A demográfiai változók fluktuációi és a társadalombiztosítás kiadásai Franciaországban.
SARDON, J.-P.: A sterilizáció helyzete a világon. I. rész. Orvosi és jogi szempontú áttekintés.
WILLIAMS, M. J.: Az OECD-tagországok által a demográfiai programokra nyújtott segélyek.
TAAMALLAH, K.: A Franciaországban lakó tunéziai népesség alakulása régiók szerint, az 1962—1968 és 1968—1975 közti két időszakban.
MIRANDA, A.: A vándorlások alakulása Bangladeshből.
GUTIERREZ, H.: Latin-Amerika népesedésének alakulása.
HOUDAILLE, J.: Panama néhány népesedési problémája.

1977. No. 3.

- BASTIDE, H.—GIRARD, A.*: A franciák attitűdjei a demográfiai helyzet alakulása, a születési arányszám és a családpolitika kérdésében 1976 végén.
- ZBORILOVÁ, J.*: Halálóki csecsemőhalandósági táblák és alkalmazásuk Csehszlovákiára és Franciaországra, 1968—1972.
- BOURCIER DE CARBON, PH.*: Megjegyzések a fejlődés demoökonómiai modelljeihez.
- HENRY, L.—GUTIERREZ, H.*: A rövidtávú demográfiai előrejelzések megbízhatósága. A franciaországi megyék és városok össznépeségének extrapolációs vizsgálata, 1821—1975.
- MOUNIER, A.*: Egy gyermek születése és annak hatása a családok életkörülményeire. (AZ INED egy kiadványának bemutatása.)
- COLLOMB, PH.*: A franciák termékenységének kulturális és szociopszichológiai aspektusai. Az INED 1971. évi vizsgálata. (Az INED egy kiadványának bemutatása.)
- GARLOT, E.*: A Bukaresti Konferencia folytatása: a demográfiai információcserét szolgáló POPINS-program.
- TABUTIN, D.*: A munkanélküliség Mauritius-szigetén.
- LARDINOIS, R.*: Dél-India halandósági táblája a 19. század végére vonatkozóan: Madras, 1888—1891.
- BIRABEN, J.-N.*: Történelem előtti demográfia.
- MUNOZ PEREZ, F.*: A házaspárok fogamzásgátlása az Egyesült Államokban és ennek legújabb alakulása.
- CHARBIT, Y.*: Közvéleménykutatás Magyarországon a családnagysággal és családpolitikával kapcsolatban.
- Brazília népesedési kilátásai.
- A gyermekhalalozás hiányos anyakönyvezése Mexikó egyik egyházközségében a 18. sz. végén.
- A régi Ile de France (Mauritius-sziget) néhány gyarmatos családja a 18. és 19. században.

POPULATION ET FAMILIE

a belga Népeség- és Családkutató Központ folyóirata

1977. No. 40. (1)

- TABUTIN, D.*: Néhány adat a többes szülésekről Belgiumban.
- LEPAGE, Y.*: Vegyesházassági zónák Belgium egy déli megyéjének négy községében 1880 és 1969 közt.
- KARUSH, G. E.*: Iparosodás és az aktív népesség változásai Belgiumban 1846-tól 1910-ig.
- BODART, P.—DUCHENE, J.—WILLEMS, P.—WUNSCH, G.*: Vándorlás és népesedéspolitika. Szimulációs modellek néhány eredménye.
- BARRETT, J. C.*: A fogamzásképesség kiválasztódása.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata

1977. No. 2.

- CALDWELL, J. C.—CALDWELL, P.*: A szexuális megtartóztatás szerepe a termékenység meghatározásában: a nigériai yoruba törzs vizsgálata.
- KNODEL, J.*: Családnagyság-korlátozás és a termékenység átalakulása: az európai és ázsiai termékenység konstrukcióinak bizonyítékai.

- VAN PRAAG, PH.: A Hollandia népesedési problémáival kapcsolatos nézetek és felfogások 1918 és 1939 közt.
- MARKLE, G. E.—PASCO, SH.: Családnagyság-korlátozás az óhitű amish szek-tában.
- WRIGLEY, E. A.: Születések és keresztelések: anglikán keresztelési anyaköny-vek információforrásként való felhasználása a születések számáról Angliá-ban, a polgári anyakönyvezés megkezdése előtt.
- HILL, K.—TRUSSELL, J.: A közvetett halandósági becslés továbbfejlesztése.
- POTTER, J. E.: A termékenységi trendek becslésére használt születéstörténet-elemzésnél felmerülő problémák.
- CHAMIE, J.: Vallási különbségek a termékenységben: Libanon, 1971.
- THORNTON, A.: Az újraraházasodási folyamat felbontása.

STANOVNIŠTVO

a jugoszláv Társadalomtudományi Intézet Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1974. 3—4. és 1975. 1—2.

- TOMIC, D.—BREZNIK, D.: Kölcsönös összefüggés a népesedés, az élelmiszerter-melés és a mezőgazdaság fejlődése között Jugoszláviában.
- VOGELNIK, D.—FERLIGOJ, N.: A vándorlási folyamat meghatározói Jugosz-láviában. (Kísérlet faktoranalízis alkalmazására.)
- RANCIC, M.: A jugoszláviai vándorlástudomány néhány népességtudományi aspek-tusa.
- RASEVIC, M.: A fogamzásgátlás hatékonysága és a házas nők magatartása eb-ben a kérdésben.
- SENTIC, M.: A fogamzásgátlás alkalmazása Jugoszláviában.
- DINIC, J.: A természeti környezet értékmegállapításának problémái és jelentő-sege városi településeken.
- DOSIC, D.: A népesség problémái a globális fejlődési világ-modellben.
- WERTHEIMER-BALETIC, A.: A Horvát Szövetségi Köztársaság népességének gazdasági aktivitási arányszámai és azok meghatározói.
- IKIC, D.: A nem foglalkoztatott női munkaerő Boszniában és Hercegovinában.
- TODOROVIC, G.: A városi népesség és háztartások demográfiai strukturája Szerbiában.
- HALPERN, J. M.—HAMMEL, E. A.: A szerb társadalom a Karagyorgye-dinasz-tia alatt.
- MACURA, M.: A csecsemőhalandóság trendjeinek becslése a reprodukciós eset-történetek adataiból.
- PERIC, M.: A Jugoszláviában élő zsidó közösségek speciális demográfiai vizs-gálata.
- TRNAVAC, N.: A népesség helybenmaradása és a pedagógusok mobilitása szüle-tési helyükhöz képest.
- A szocialista országok nemzetközi demográfiai konferenciája,
Libnice (CSSZSZK), 1976.

INDEX 25 191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.

Postai irányítószámunk: 1053

Telefon: 174-342

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója

Kiadóhivatal: Budapest III., Kaszás u. 10—12. Telefon: 839—495

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,

a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál

Postai irányítószám: 1051

(KHI. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül vagy

postautalványon, valamint átutalással a KHI, 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj félévre 52.— Ft, egész évre 104.— Ft

77 3665 Pátria Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bendsák László igazgató

ISSN 8211—8249